

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Z. AKBAROVA

MEHNAT STATISTIKASI

**O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
oliy o'quv yurtlararo ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini
muvofiqlashtiruvchi kengashi tomonidan oliy o'quv yurtlarining
iqtisodiy ta'lim yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanma
sifatida tavsiya etilgan**

TOSHKENT-2006

Akbarova Z. Mehnat statistikasi (O'quv qo'llanma). – T.: TDIU, 2006, - 138 b.

Ushbu qo'llanmada iqtisodiyotni yanada liberallashtirish borasida iqtisodiy islohotlar va ularning muhim natijalarida xalqaro «Mehnat statistikasi»ning eng muhim kategoriya va ko'rsatkichlari tutgan o'rni bayon etilgan, ular orasida mehnat bozori, ishchi kuchiga talab va taklifi, mehnat samaradorligi, ishchi kuchi qiymati, ishchi kuchi ko'chuvchanligi (mobilligi), xodimlarning turmush, mehnat va dam olish ko'rsatkichlari alohida ajratib ko'rsatilgan.

Qo'llanma mehnat va mehnat munosabati sohasiga ixtisoslashgan o'qituvchilarga hamda shu sohaga ixtisoslashayotgan talabalarga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

TDIU “Iqtisodiyot va statistika” fakulteti
dekani, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
A.B.Xayitov

Taqrizchilar:

DJQA qoshidagi OBM kafedra mudiri, i.f.d.
O.K.ИМИНОВ
TDIU “Statistika” kafedراسи dotsenti, i.f.n.
M.Ya.Azimov

Ekspertlar:

TDIU “O'quv bo'limi boshlig'i” dotsent,
i.f.n. B.B.Usmonov

TDIU “Statistika” kafedراسи dotsenti, i.f.n.
A.H.Ayubjonov

Акбарова З. Статистика труда. (Учебное пособие). – Т.: ТДИУ, 2006, - стр.

В данном учебном пособии рассматриваются основные категории и показатели статистики труда, в условиях либерализации экономики. Среди них рассматриваются такие категории как рынок труда, спрос и предложение на рабочую силу, эффективность труда, издержки на рабочую силу, мобильность рабочей силы. Особое внимание уделяется изучению уровня жизни населения, условиям труда и отдыха.

Учебное пособие предназначено для специализирующихся в этой области преподавателей а также для студентов.

Ответственный редактор: Декан факультета «Экономика и статистика» ТГЭУ, к.э.н., доц. А.Б.Хаитов

Рецензенты: Зав. Кафедры В.Ш.Б. при А.Г.О.С., к.э.н. О.К.Иминов
Доцент кафедры «Статистика» ТГЭУ к.э.н. М.Я.Азимов

Эксперты: Начальник «Учебно-методического управления» ТГЭУ, к.э.н., доц. Б.Б.Усмонов

Доцент кафедры «Статистика» ТГЭУ к.э.н. А.Х.Аюбджанов

KIRISH

Iqtisodiyotga iqtisodiy faoliyat bozor tamoyillarining joriy etilishi ilgarilari mamlakatimiz uchun noma'lum bo'lgan bir qator ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarning paydo bo'lishiga, ayniqsa, mehnat munosabatlari sohasida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi.

Sobiq Ittifoq xalq xo'jaligi majmuining tarqalib ketishi esa aholining iqtisodiyotdagi bandlik darajasiga salbiy ta'sir etdi. Ishsizlar va ish qidirib yurgan shaxslar paydo bo'ldi. Aholining real daromadlari pasaydi. Natijada mehnat nizolarining soni ortdi. Aholining norasmiy sektordagi bandligi keskin o'sdi. Bularning barchasi «Mehnat statistikasi» sohasida to'la holda ishonarli axborot olish uchun «Mehnat statistikasi»ni qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Bu hayotiy talab «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlarini hisob-kitob qilish metodologiyasini BMT Statistika komissiyasi va Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlarga yaqinlashtirish yo'li bilan amalga oshirilmoqda. SHu tufayli xalqaro «Mehnat statistikasi»ning nazariy asoslarini tadqiq qilish respublikadagi mehnat va mehnat munosabatlarini ta'riflashda katta ahamiyat kasb etadi.

O'quv qo'llanmada davlat statistika amaliyotiga Xalqaro «Mehnat statistikasi»ni tadbiq qilish maqsadida Xalqaro mehnat tashkiloti va uning statistik faoliyati qisqacha bayon etilib, «Mehnat statistikasi» to'g'risidagi 160-sonli qonuniga ko'ra, Xalqaro mehnat tashkilotining Konvensiyani ratifikatsiya qiladigan barcha a'zo mamlakatlari mehnat haqidagi ma'lumotlarni muttasil to'plab va e'lon qilib borishlari kerak. Shu ma'lumotlar to'plamiga kiradigan – iqtisodiy faol aholi, bandlik, ishsizlik va oshkora noto'liq bandlilik kategoriyalari bo'yicha MHT shu kategoriyalarni yoritishga alohida o'rin ajratilgan bo'lib, shu bilan bir qatorda iqtisodiy faol aholining tarkibiy tuzilishi va taqsimlanishini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ish vaqti va uning o'rtacha davomiyligi, o'rtacha ish haqi va uning tarkibi va taqsimlanishi haqida ham ma'lumot to'plab, o'rganish lozim bo'lganligi tufayli bu savollar ham hal etishga harakat qilingan va ish kuchi qiymatini ham baholash va ta'riflash berilgan.

Iste'mol baho indeksi ahamiyati va hisoblash usuli yoritilib, bu indeks bilan bir qatorda aholi turmush darajasiga umumiy ta'rif berish maqsadida qo'llanish tavsiya etilgan Inson Taraqqiyoti Indeksi ham yoritilgan.

1985 yilda «Mehnat statistikasi» bo'yicha 170-sonli tavsiyalarga binoan, mehnat unumdorligi, uning darajasini o'rganish muammolariga to'xtalib, dinamikasini o'rganish usullari ham bayon etilgan.

I bob. «MEHNAT STATISTIKASI» FANINING PREDMETI VA USULI

1.1. «Mehnat statistikasi» fanining predmeti, uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi va asosiy vazifalari

«Statistika» fani hozirgi kunda «Matematik statistika», «Statistikaning umumiy nazariyasi», «Ijtimoiy-iqtisodiy statistika», «Iqtisodiyotning turli tarmoqlari statistikasi», «Milliy hisobchilik va «Mehnat statistikasi» kabi fanlarni o'z ichiga olgan fanlar majmuidir. «Statistika» ijtimoiy-iqtisodiy ommaviy hodisa va jarayonlarning miqdoriy tomonini aniq makon va zamonda ularning sifati bilan uzviy aloqada o'rganadi.

«Mehnat statistikasi» XIX asr boshlaridan boshlab ortib borayotgan bandlik va ishsizlik muammolari tufayli statistikada o'ta muhim o'rinni egallay boshladi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda aholi sonining sezilarli o'sishi ish joylariga talab qilinayotgan mehnatga layoqatli aholining ko'payishiga olib keldi.

Muttasil o'sib borayotgan mehnat unumdorligi ishchi kuchiga ehtiyoj nisbatan (ba'zida mutlaq) kamayishini keltirib chiqaruvchi omil ham hisoblanadi. SHunga ko'ra mehnat potentsiali, uning tuzilmasi, dinamikasi va hozirgi bosqichda undan foydalanishni statistik o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. «Mehnat statistikasi»ning asosiy maqsadi mehnat potentsialini shakllantirish zaminlarini miqdoriy ta'riflash, uning tuzilmasini turli belgilar (jins va yosh; ma'muriy va malaka darajasi; hudud bo'yicha taqsimlanishi; ijtimoiy-kasbiy guruhlar bo'yicha va b.)ga ko'ra o'rganish; ishchi kuchi bozorini ta'riflash; ishga yaroqli aholining ijtimoiy, kasbiy va hududiy ko'chuvchanligi (mobilligi)ni o'rganish; ishchi kuchiga sarflar darajasi dinamikasini tahlil qilish hisoblanadi.

«Mehnat statistikasi»ning markaziy vazifalaridan biri – mehnat potentsialidan foydalanishni (bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlari; ish vaqtdan foydalanish darajasi; mehnat potentsialidan etarlicha foydalanmaganlik oqibatida iqtisodiyotdagi yo'qotishlar) ta'riflash. U, shuningdek, «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlarining mamlakat iqtisodiy rivojlanishini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkichlar bilan aloqasi va o'zaro bog'liqligini ham aks ettirishi, bundan tashqari, ishchi kuchi turmush darajasini aniqlovchi ko'rsatkichlar – aholining mehnat, turmush va dam olish sharoitlari darajasi va dinamikasiga ham statistik ta'rif berishi kerak.

«Mehnat statistikasi» birinchi navbatda aholining tabiiy tiklanishi va uning migrasiyasi hodisa va jarayonlarini o'rganuvchi demografiya bilan bog'liq. SHunday qilib, u mehnat potentsialining shakllanish shart-sharoitlari, uning dinamikasi va undan iqtisodiyotda foydalanishni tadqiq qiladi. «Mehnat statistikasi» demografik statistika ma'lumotlaridan mehnat potentsialining barcha miqdoriy ko'rsatkichlarini hisoblash va tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqishda foydalanadi.

«Mehnat statistikasi» «Matematik statistika» va «Umumiy statistika nazariyasi» bilan ham uzviy bog'langan. Demografiya va iqtisodiyotda barcha

hodisa hamda jarayonlar ehtimollik xarakteriga (tug'ilish, kasallanish, shikastlanish, o'sish; iqtisodiyotning ko'pgina tarmoqlari faoliyati mavsumiy xarakterdaligi; siyosiy hodisalar va b.) ega bo'lganligi uchun, u «Mehnat statistikasi»da «Matematik statistika» va «Ehtimollik nazariyasi» usullaridan kengroq foydalanishni talab qiladi.

«**Statistika**»ning umumiy nazariyasi bilan o'zaro aloqaga kelsak, u iqtisodiy-statistik axborotni to'plash, ishlov berish va tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqadi. Bu, eng avvalo, olingan axborotni statistik kuzatish, nazorat qilish, ma'lumot to'plash va guruhlash nazariyasiga tegishlidir. Bundan tashqari, statistikaning umumiy nazariyasi statistik ma'lumotlar (dinamika qatorlari statistik ko'rsatkichlarini hisoblash; korrelyasion-regressiv tahlil, indeksli usul va b.) ni tahlil qilish usullarini tadqiq qiladi. «Mehnat statistikasi» bu usullardan foydalanib, mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlarga miqdoriy tavsif berish; mehnat bozori ishlashining muhim ko'rsatkichlarini bashorat (prognoz) qilish, amaliy faoliyat uchun xulosa va takliflarni shakllantirish imkoniyatiga ega.

«Mehnat statistikasi» xalq ho'jaligini bashorat qilish masalalari bilan ham bog'liq, chunki iqtisodiy faoliyatning har qanday iste'moli ishlab chiqarish jarayonining ishchi kuchi bilan ta'minlanganligini bashorat qilishdan boshlanadi. «Mehnat statistikasi»ni o'rganish ish sohasidagi amaliy faoliyat, elektron-hisoblash mashinalaridan foydalanish bilan uzviy bog'langan. Bu mehnat bozorida sodir bo'layotgan, amaliy dasturlarning standart va ixtisoslashgan paketlari yordamida mexanik ishlov berishni talab qiladigan ommaviy hodisa va jarayonlar to'g'risidagi iqtisodiy-statistik axborotning ko'pligidan kelib chiqadi.

«Mehnat statistikasi»ning nazariy asosini «Mehnat iqtisodiyoti» tashkil qiladi. «**Mehnat iqtisodiyoti**» mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'ladigan hodisa va jarayonlarni o'rganadigan, ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochib, mehnat sohasidagi muhim kategoriya va ko'rsatkichlariga ta'rif beradigan, shuningdek, ularni tahlil hamda bashorat qilishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqadigan fandir. «Mehnat bozori iqtisodiyoti» mehnat sohasidagi ommaviy hodisa va jarayonlarning metodologiyalarini sifat jihatidan o'rgansa, «Mehnat bozori» statistikasi shu sifat aniqligiga miqdoriy ta'rif berish metodologiyasini ishlab chiqadi.

SHunday qilib, mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlar «Mehnat statistikasi»ning **predmeti** bo'lsa, mehnat bozori uning **tadqiqot ob'ekti** hisoblanadi.

SHunga ko'ra, hozirgi bosqichda «Mehnat statistikasi»ning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- aholini mamlakat mehnat potensialini shakllantirish bazasi sifatida statistik o'rganish;
- aholi iqtisodiy faolligi, bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlarini statistik tahlil qilish;
- mehnat bozori va uning elementlariga ta'rif berish;

- mehnat bozorining asosiy tamoyillarini o'rganish;
- ishchi kuchi taklifi, unga talab va mehnat bozori kon'yunkturasini statistik o'rganish;
- aholining noto'liq bandligi va ish vaqtidan foydalanishning statistik tavsifi;
- iqtisodiyotning norasmiy sektoridagi bandlikni o'rganish;
- mehnat bozoridagi ishchi kuchi qiymati va uning dinamikasini statistik o'rganish;
- mehnat unumdorligi va uning dinamikasini o'rganish;
- ishchi kuchining mobilligi(xodim yoki ijtimoiy kasbiy maqomining o'zgarishi va aholi hamda ishchi kuchining hududiy joydan-joyga ko'chishi)ni statistik tahlil qilish;
- ishchi kuchining turmush, mehnat va dam olish shart-sharoitlarini iqtisodiy faoliyat natijasi sifatida tahlil qilish;
- mehnat statistikasi ko'rsatkichlarini qiyoslashni amalga oshirish.

1.2. «Mehnat statistikasi» da qo'llaniladigan usullar

«Mehnat statistikasi» o'z amaliy faoliyatida «Statistikaning umumiy nazariyasi» ishlab chiqqan usullardan foydalanadi. Avvalo shuni ta'kidlash lozimki, mehnat munosabatlari sohasidagi barcha hodisa va jarayonlar dinamikada hamda o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi.

«Mehnat statistikasi» zarur axborotni to'plashda oldindan ishlab chiqilgan dasturlarga ko'ra, belgilangan muddatda zarur axborotni olish imkonini beradigan statistik kuzatish usulidan foydalanadi. Bu axborotni olish uchun yalpi va noyalpi kuzatishning barcha turlaridan foydalaniladi. Kuzatish usulini tanlash ko'p sonli omillar: tadqiqot maqsadi; tadqiqot dasturi; moddiy, moliyaviy va mehnat resurslariga bog'liq.

Axborot olingandan so'ng uning nazorati amalga oshiriladi. Bunda «Mehnat statistikasi» nazoratning quyidagi turlaridan foydalanadi:

- **statistik**, bunda kuzatish ob'ektlari qamrovining to'laligi; barcha zarur grafa va qatorlar to'liq to'ldirilganligi; zarur rekvizitlar; manzil, sana, imzo, muhrlarning borligi tekshiriladi;
- **arifmetik**, u miqdoriy bog'langan ko'rsatkichlarga asoslanadi(masalan, tashkil etuvchi elementlar yig'indisi yakundan katta bo'la olmaydi);
- **mantiqiy**, u sifat bog'lanishiga asoslanadi (masalan, 5-6 yoshli bola oliy ma'lumotga ega bo'la olmaydi).

Olingan statistik axborotning sifati tekshirilgach, uni jamlash va guruhlash amalga oshiriladi.

Statistik ma'lumotlarni jamlash oldindan tuzilgan dastur bo'yicha guruhli va umumiy yakunlarni olishdir. **Guruhlash** o'rganilayotgan birliklar majmuini o'rganilayotgan belgilariga muvofiq, miqdoriy va sifatiy guruhlarga taqsimlashdan iborat. SHunday qilib, miqdoriy guruhlash miqdoriy ifoda (masalan,

iqtisodiyotda band bo'lganlar soni, ishsizlar soni, daromad hajmi va boshqalar bo'yicha guruhlash)ga ega bo'lgan belgilar (ko'rsatkichlar)ga asoslanadi, sifatiy guruhlash asosida esa miqdoriy ifodaga ega bo'lishi mumkin bo'lmagan ko'rsatkichlar (masalan, mehnatga layoqatli aholi sonining jinsi va yoshi hamda ijtimoiy-kasbiy guruhlari va h.k.) yotadi.

«Mehnat statistikasi» bo'yicha axborotni jamlash va guruhlash keyingi tahlil uchun boshlang'ich material xizmatini o'taydigan ko'rsatkichlarning ma'lum tizimiga ega bo'lish imkonini beradi. Bunda ham statistika umumiy nazariyasi ishlab chiqadigan usullardan foydalaniladi.

Sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlarning hajm va darajalarini ifodalaydigan **mutlaq ko'rsatkichlar** bilan birga quyidagilarga kiradigan **nisbiy kattaliklar** ham hisoblanadi:

- dinamaning nisbiy kattaligi hodisa vaqtidagi o'zgarish yo'nalishini ifodalaydi va bu o'zgarish tezligini o'lchaydi (masalan, o'sish va qo'shimcha o'sish sur'ati);

- tuzilmaning nisbiy kattaligi o'rganilayotgan ko'rsatkich umumiy hajmda har bir komponent(tarkibiy qismi)ning ulushi yoki salmog'ini ifodalaydi (masalan, iqtisodiy faol aholi sonida iqtisodiyotda band bo'lganlar sonining o'sishi);

- qiyoslashning nisbiy kattaligi turli ob'ektlarga tegishli bo'lgan bir va ayni o'sha davrdagi ikki yoki undan ortiq bir nomdagi kattaliklar nisbatini ko'rsatadi (masalan, ishsizlarning jahon mamlakatlari bo'yicha soni);

- muvofiqlashtirish (koordinasiya)ning nisbiy kattaliklari, bir va o'sha yig'indining turli elementlari nisbatini ifodalaydi (masalan, shu mamlakatda iqtisodiyotda band bo'lgan erkaklar va ayollar sonining nisbati);

- intensivlikning nisbiy kattaliklari, u berilgan hodisaning ma'lum muhitda tarqalish darajasini aks ettiradi (masalan, aholi zichligi ko'rsatkichi).

Mehnat sohasidagi hodisa va jarayonlarni ifodalashda o'rtacha kattaliklar hisob-kitobi juda muhim hisoblanadi. U o'rganilayotgan yig'indining (masalan, xodimlar ish haqining o'rtacha darajasi) barcha birliklar uchun xos bo'lgan, ko'rib chiqilayotgan umumiy belgining qiymatini aniqlash imkonini beradi.

Variasiya ko'rsatkichlari hisob-kitobi o'rganilayotgan belgining o'zgaruvchanlik darajasini aniqlaydi, ya'ni berilgan yig'indining berilgan belgi munosabatida o'zgaruvchanligini ifodalaydi. Variasiyalarni o'rganishda dispersiya va o'rtacha kvadratik tafovut muhim statistik tasnif hisoblanadi.

«Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlarining boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan o'zaro aloqasi yaqinligi, asosan korrelyasion-regressiv tahlil o'tkazish yordamida o'rganiladi. Korrelyasiya bandlik ko'rsatkichlari va ishsizlik ko'rsatkichlarining boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar(yalpi ichki mahsulot, asosiy kapital, investisiyalar, tovar va xizmatlar eksporti , importi va boshqalar) bilan aloqasining yaqinligini miqdoriy baholash imkonini beradi. Regressiya ko'rsatkichlari natijasi ko'rsatkich faktorli ko'rsatkichga (masalan, mehnat unumdorligi 1% oshganda ish haqining o'sishi) bog'liqligining miqdoriy bahosiga ega bo'lish imkonini beradi.

«Mehnat statistikasi»da indeksli usuldan keng foydalaniladi. Birinchidan, u «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari (mehnat unumdorligi, ish haqi, aholining nominal va haqiqiy daromadlari, iste'mol narxlari indekslari) dinamikasini o'rganish, ikkinchidan, indeksli faktorli, tahlil faktorli belgining natija ko'rsatkichiga (masalan, yalpi ichki mahsulotning band bo'lganlar va mehnat unumdorligi hisobiga o'sishi) miqdoriy ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

«Mehnat statistikasi» mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlar tendensiyalarini o'rganish maqsadida dinamik qatorlar tahlili usulidan foydalanadi. Bunday tahlil natijasida aniqlangan «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlarining o'sish dinamikasidagi tendensiyalar ularning interpolyasiyasi (tadqiq qilinayotgan dinamika qatorlari ichida noma'lum darajalarni topish) va trend ekstrapolyasiyasi (bashorat qilish) uchun boshlang'ich material xizmatini o'taydi.

«Mehnat statistikasi» o'rganilayotgan yig'indi birliklarni bir necha belgilari bo'yicha tasniflashni amalga oshirishda bu birliklarni (masalan, mamlakatlar yoki iqtisodiy mintaqalar) har bir birlik o'rtacha guruhlashga yaqin ko'rsatkichlarga ega bo'lgan (masalan, mintaqalarning bandlik darajasi, ish haqi va aholi daromadlari bo'yicha guruhlash), nisbatan bir xil guruhlarga birlashtirish imkonini beradigan klasterli tahlildan foydalanadi. Statistik axborotni to'plash, ishlov berish va tahlil qilish natijalari odatda statistik jadval va grafiklar (diagramma va statistik kartalar) tuzishning umumiy tamoyillarini ishlab chiqadi. Ulardan mehnat statistikasi ko'rsatkichlari tahlilining oraliq yoki pirovard yakunlarini bayon qilishda foydalanadi.

«Mehnat statistikasi»da bir yo'la tadqiqotlar o'rtasidagi davrda (aholini ro'yhatga olish o'rtasidagi davrda) oraliq ko'rsatkichlarga ega bo'lish imkonini beradigan balans usuli alohida o'rinni egallaydi. Bundan tashqari, u mehnat potensialining mavjudligi va undan foydalanish (jumladan, band aholi balansi va undan iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha foydalanish)ni ifodalaydi. Balans usuli mavjud mehnatga layoqatli aholi va undan foydalanish orasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi.

1.3. Xalqaro Mehnat Tashkiloti va uning statistik faoliyati

Xalqaro Mehnat Tashkiloti Xalqaro mehnat statistikasining qaror topishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U (XMT, International Labour Organization) 1919 yilda Millatlar ligasi huzurida mehnat tashkiloti sifatida tashkil etilgan. Xalqaro Mehnat Tashkiloti 1946 yildan boshlab, BMT ning ixtisoslashgan muassasasi hisoblanadi, dunyoning 171 davlati XMT a'zosi hisoblanadi. XMTda fransuz va ingliz tillarida ish yuritiladi, uning qarorgohi Jeneva shahridadir. XMTning vakolatxonalari yirik davlatlar poytaxtlarida faoliyat ko'rsatmoqda.

Ustaviga ko'ra, Xalqaro mehnat tashkilotining vazifalari quyidagilar hisoblanadi: ish vaqtini regeomentlash; ishsizlikka qarshi kurash; mehnatkashlarni kasb kasalliklari va ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalardan himoya qilish;

bolalar, o'smirlar va ayollar mehnatini muhofaza qilish; ish sharoiti muhitini yaxshilash; ijtimoiy sug'urta va ta'minot masalalarini tartibga solish; kasbiy-texnik ta'limni tashkil etish va h.k.

Xalqaro Mehnat Tashkilotining yuqori organi – Bosh konferensiya; ijro etuvchi organi – Ma'muriy kengash, u kotibiyat – Xalqaro Mehnat Byurosi (XMB) ishiga boshchilik qiladi. XMB doimiy ishlaydi va XMTning ishchi organi hisoblanadi. XMB axborot to'playdi va tarqatadi. Hukumatlarga ularning iltimoslariga ko'ra, yordam ko'rsatadi. Xalqaro mehnat tashkilotining texnik hamkorlik dasturlarini boshqaradi, maxsus ilmiy tadqiqotlar o'tkazadi. Bu tashkilot doirasida XMB Statistika byurosi tashkil etilgan. Ma'lum vaqt o'tgandan so'ng boshqa doimiy ishlovchi organ – Mehnat statistikasining Xalqaro konvensiyasi tashkil etildi.

XMBning Statistika byurosi Xalqaro Mehnat Tashkilotiga a'zo mamlakatlar mehnat to'g'risidagi statistik hisobotini to'plash, ishlov berish va e'lon qilishdek joriy faoliyatni amalga oshiradi. Mehnat statistikasining Xalqaro konferensiyalarida jahonning shu sohadagi etakchi mutaxassisleri nazariy masalalarni muhokama etadi va «Mehnati statistikasi»ning turli jihatlariga taalluqli rezolyusiyalarni qabul qiladi.

Xalqaro Mehnat Tashkilotining har yil o'tkazadigan konferensiyalarida bo'lajak ish rejalari va o'tgan yilgi rejaning bajarilash yakunlari muhokama qilinadi. XMBning Statistika byurosida tayyorlagan materiallar ko'rib chiqiladi, shuningdek, konvensiya va tavsiyalar qabul qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida

“Davlat statistika to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligini qayta tashkil etish to'g'risida” 2002 yil 24 dekabrda PF-3483dagi Farmonini bajarish yuzasidan, shuningdek, respublika statistika organlari faoliyatini tashkiliy ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. Quydagilar:

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi nizomi tuzilmasi 1-ilovaga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi markaziy apparatining tashkiliy tuzilmasi 2-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi markaziy apparat shtatdagi xodimlarining cheklangan soni 128 nafar (xizmat ko'rsatuvchi xodimlardan tashqari) etib belgilansin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasida raisning bir nafar birinchi o'rinbosari, raisning uch nafar o'rinbosarlari hamda etti kishidan iborat Hay'at bo'lishiga ruxsat etilsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi vazir maqomiga, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisining birinchi o'rinbosari

va o'rinbosarlari – tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosariga va o'rinbosarlariga tenglashtirilsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisini shtatdagi xodimlarning belgilangan soni va statistika ishlarini amalga oshirishga ajratiladigan mablag'lar doirasida Qo'mita tuzilmasini o'zgartirishlar kiritish huquqi berilsin.

3. Quyidagilar:

Qoraqolpog'iston Respublikasi viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalarining tuman (shahar) statistika bo'limlarining namunaviy tizilmasi 3, 3a va 3b-ilovalarga muvofiq:

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi to'g'risida Nizom 4-ilogava muvofiq;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining maxsus jamg'armasi to'g'risidagi Nizom 5-ilogava muvofiq tasdiqlansin.

4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzuridagi davlat statistikasini rivojlantirish, uning faoliyat ko'rsatishi va uni muvofiqlashtirish muammolari bo'yicha kollegial maslahat organi Statistika kengashi tashkil etilsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ikki hafta muddatda Statistika kengashi to'g'risidagi Nizomni belgilangan tartibda tasdiqlash uchun kiritсин.

5. Belgilab qo'yilсин:

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining raisi va Statistika kengashining shaxsiy tarkibi respublika Hukumatining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar va shaharlardagi statistika organlari va unga bo'ysinuvchi tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining yagona tizimini tashkil etadi.

Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalari boshliqlari tegishli ravishda Qoraqolpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Tuman shahar statistika bo'limlari boshliqlari tuman va shahar hokimlarining taqdimnomasiga ko'ra hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi bilan kelishilgan holda Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalari boshliqlari tomonidan lavozimga tayinlanadi.

6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga davlat statistika hisoboti shakllarini va ularni to'ldirish bo'yicha yo'riqnomalarni tasdiqlash yuklamasi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan davlat statistika

to'g'risidagi amaldagi qonun hujjatlariga rioya qilinishi, statistika axboroti o'z vaqtida taqdim etilishi, uning to'liqligi va ishonchliligi ustidan qat'iy nazorat o'rnatsin. Qonun buzilishlari aniqlangan hollarda aybdor shaxslarni jismoniy javobgarlikkacha tortish to'g'risida takliflar kiritilsin.

7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi bir oy muddatda mintaqaviy statistika boshqarmalari hamda tuman (shahar) statistika bo'limlari va boshqa o'ziga qarashli tashkilotlar to'g'risidagi Namunaviy nizomlarni belgilangan tartibda tasdiqlasin.

8. Belgilansinki, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tizimi faoliyati statistika ishlarini amalga oshirish uchun ajratiladigan davlat byudjeti mablag'lari, shuningdek xo'jalik hisobidagi faoliyati mablag'lari hisobiga mablag' bilan ta'minlansin.

9. Belgilab qo'yilsinki, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi: O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining statistikaga oid vakolatlari bo'yicha.

O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi Statistika davlat departamentining vakolatlari majburiyatlari va mulkiy huquqlari bo'yicha huquqiy voris hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining o'z vakolatlari doirasida qabul qilingan qarorlarning vazirliklar, idoralar, xo'jalik birlashmalari, mahalliy hokimyat va boshqaruv organlari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, xujalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

10. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi xodimlarini attestasiyadan o'tkazish bo'yicha 6-ilovaga muvofiq tarkibda komissiya tashkil etilsin.

Attestasiya komissiyasi bir oy muddatda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi markaziy apparati hodimlarini hamda Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalari rahbarlarini attestasiyadan o'tkazsin.

Respublika viloyatlarida shunday attestasiya komissiyasi tashkil etilsin, ularning tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot vazirligi rahbarlari, viloyat hokimlarining iqtisodiyot va kadrlar masalalari bo'yicha o'rinbosarlari, hududiy Statistika boshqarmalari boshliqlari kritilsin. Hududiy komissiyalar ikki oy muddatda viloyat statistika boshqarmalari, tuman va shahar statistika bo'limlari xodimlarini attestasiyadan o'tkazsin.

Attestasiya komissiyasi raisi (R.S.Azimov) o'tkazilgan attestasiya natijalari to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga axborot bersin.

11. Xalqaro statistika standartlariga muvofiq kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzurida Bozor munosabatlari o'quv konsalting markazi bazasida Kadrlarni qayta tayyorlash va statistika tadqiqotlari markazi tashkil etilsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi 2003-2005 yillarda davlat statistikasi organlari tizimi xodimlarining malakasini oshirish, ularni qayta tayyorlash dasturini ikki oy muddatda ishlab chiqsin va tasdiqlasin.

Kadrlarni qayta tayyorlash va statistika tadqiqotlari markazi davlat statistikasi hududiy organlari, birinchi navbatda, tuman va shahar statistika bo'limlari rahbarlarining uch yilda kamida bir marta kasb darajasini va malakasi oshirilishini ta'minlasin.

12. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining buyurtmalariga muvofiq davlat statistika organlari uchun mutaxassislar tayyorlanishini ta'minlasin.

13. Davlat statistika hisobotini taqdim etish tartibini buzganligi, statistika ma'lumotlarini yashirganligi va buzib ko'rsatganligi uchun mansabdor shaxslarga solinadigan jarimalardan o'akllantiriladigan Maxsus jamg'armani yuritish O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga berilsin.

14. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisiga, Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalari boshliqlariga davlat statistika organlari tizimi xodimlarining yuqori malakasi uchun ularga oylik lavozim maoshi miqdoridan ortiq bo'lmagan miqdorda ustama belgilash huquqi berilsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining maxsus jamg'armasi mablag'lari davlat statistika organlari tizimi xodimlarining yuqori malakasi uchun to'lanadigan ustamalar manbai etib belgilansin.

15. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi har yili davlat byudjetini shakllantirishda statistika ishlarini amalga oshirish, davlat statistika organlarining ta'minoti va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun zarur mablag'larni nazarda tutsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga beshta engil avtomobil xarajatlari uchun limet ajratsin.

16. Quyidagilar:

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi Toshkent shahar, Buyuk ipak yo'li ko'chasidagi 63-uyga;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining Kadrlarni qayta tayyorlash va statistika tadqiqotlari markazi Toshkent shahar, Buyuk ipak yo'li ko'chasidagi 42a-uyga joylashtirilsin.

O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining Statistika davlat deportamenti va unga qarashli tashkilotlar egallab turgan xizmat binolari O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi va unga qarashli tashkilotlar ixtiyorida qoldirilsin.

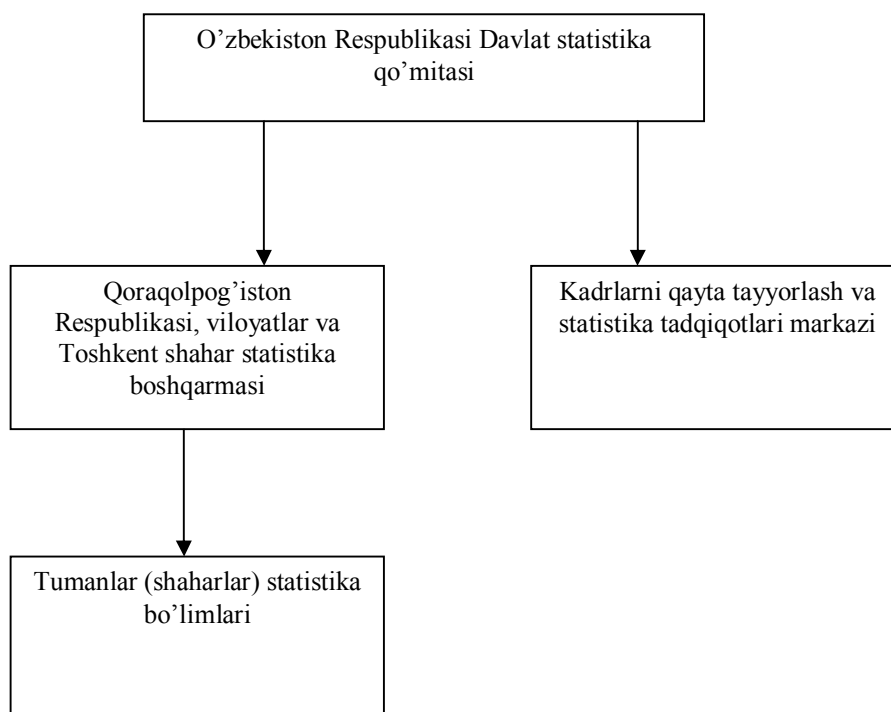
17. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari bir nusxadan majburiy tartibda yuboriladigan tashkilotlar ro'yxatiga kiritilsin.

18. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Davlat statistika qo'mitasi bilan birgalikda bir oy muddatda amaldagi qonun xujjatlariga mazkur qarorlardan kelib chiquvchi o'zgartirish va qo'shimchalar to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritсин.

19. Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari R.S.Azimov zimmasiga yuklansin.

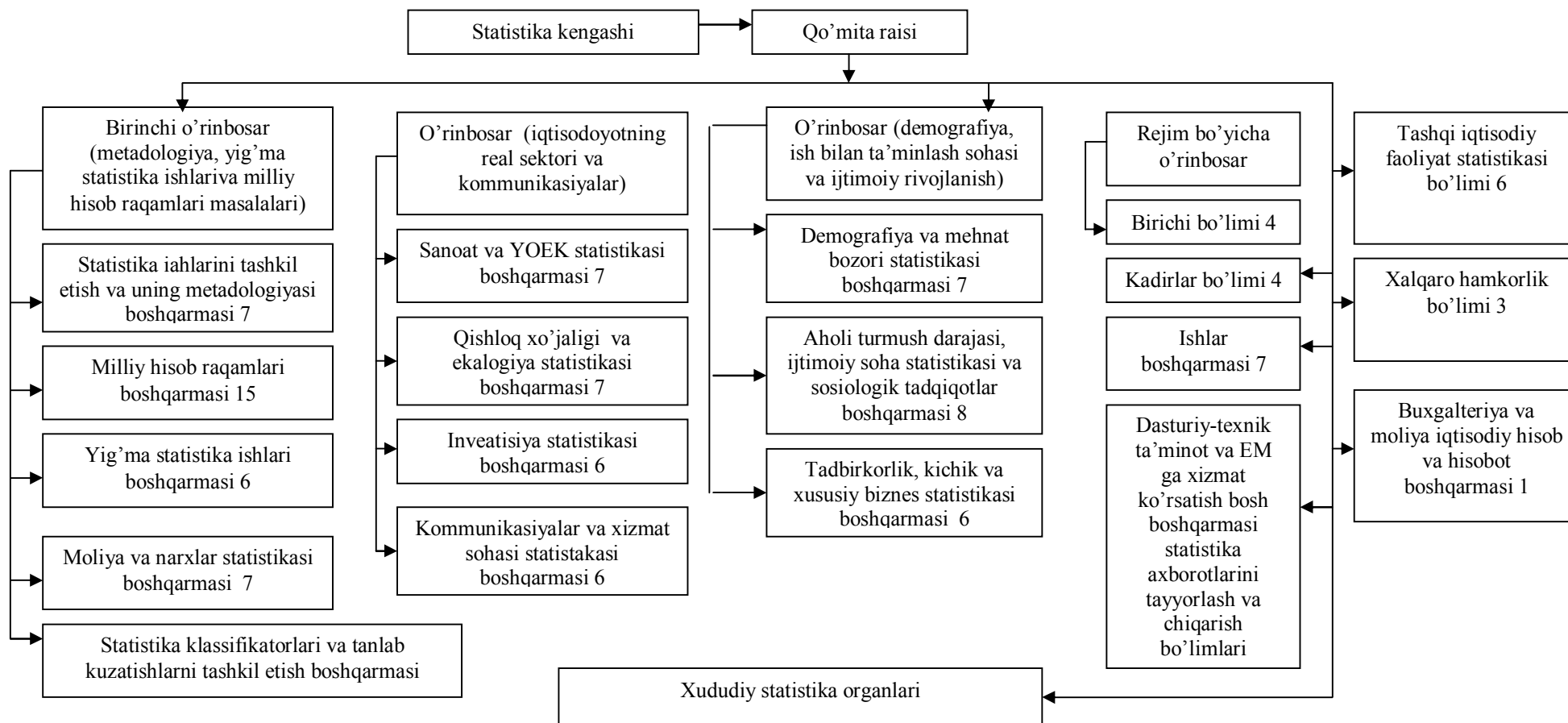
**Vazirlar Mahkamasining 2003
yil 8 yanvardagi 8-son
qaroriga 1-ilova**

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tizimining tuzilmasi

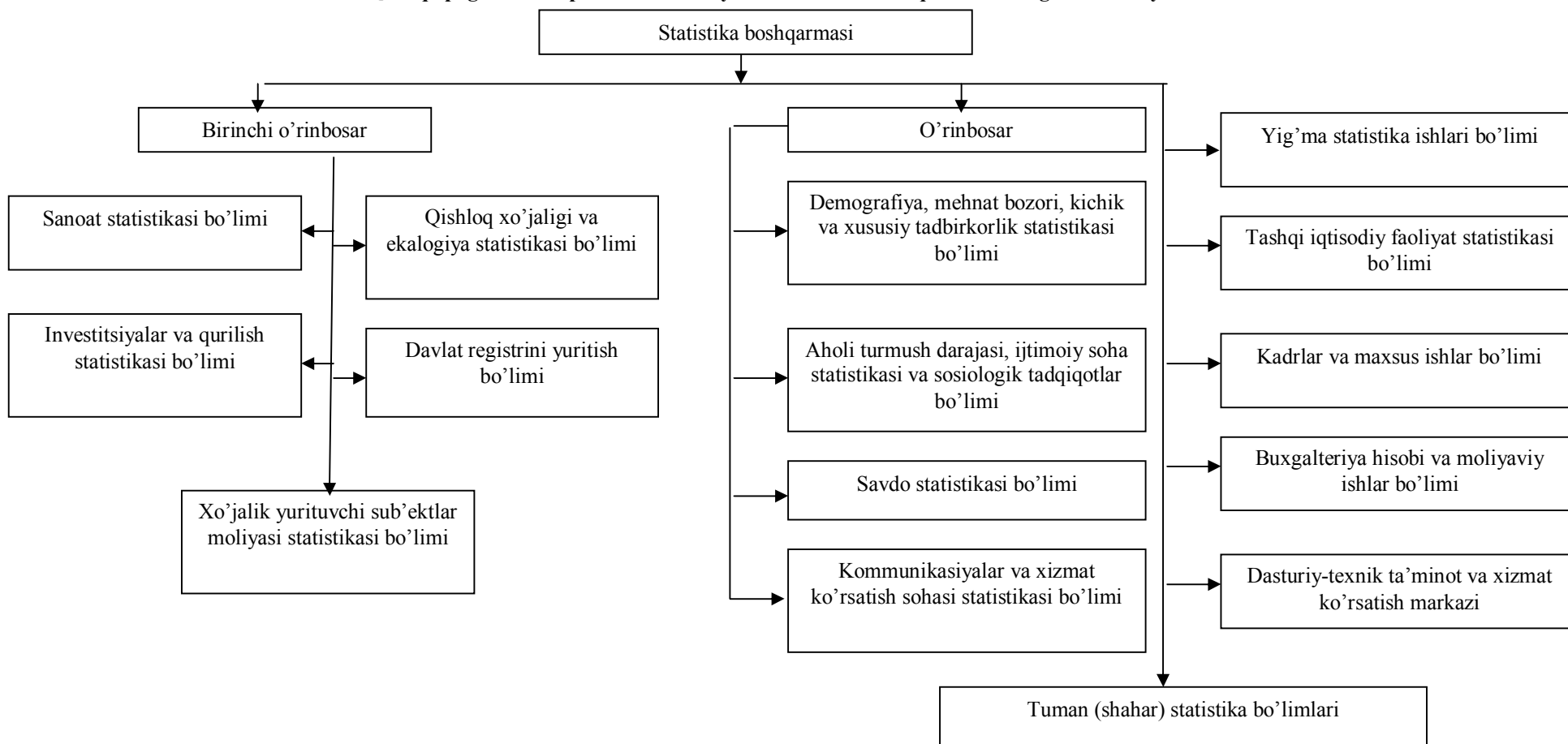
**Vazirlar Mahkamasining
2003 yil 8 yanvardagi
8-son qaroriga 2-ilova**

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi markaziy apparatining tashkiliy tuzilmasi

Xodimlarning umumiy soni (xizmat ko'rsatuvchi xodimlardan tashqari) – 128 kishi

Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 8 yanvardagi 8-son qaroriga 3-ilova
Qoraqolpog'iston Respublikasi va viloyatlar statistika boshqarmalarining Namunaviy tuzilmasi

Statistika boshqarmalari, shu jumladan tuman (shahar) statistika bo'limlari xodimlari soni (xizmat ko'rsatuvchi xodimlardan tashqari)

Toifadan tashqari:

1 toifa – 200 kishidan 210 kishigacha II toifa – 155 kishidan 162 kishigacha III toifa – 125 kishidan 131 kishigacha

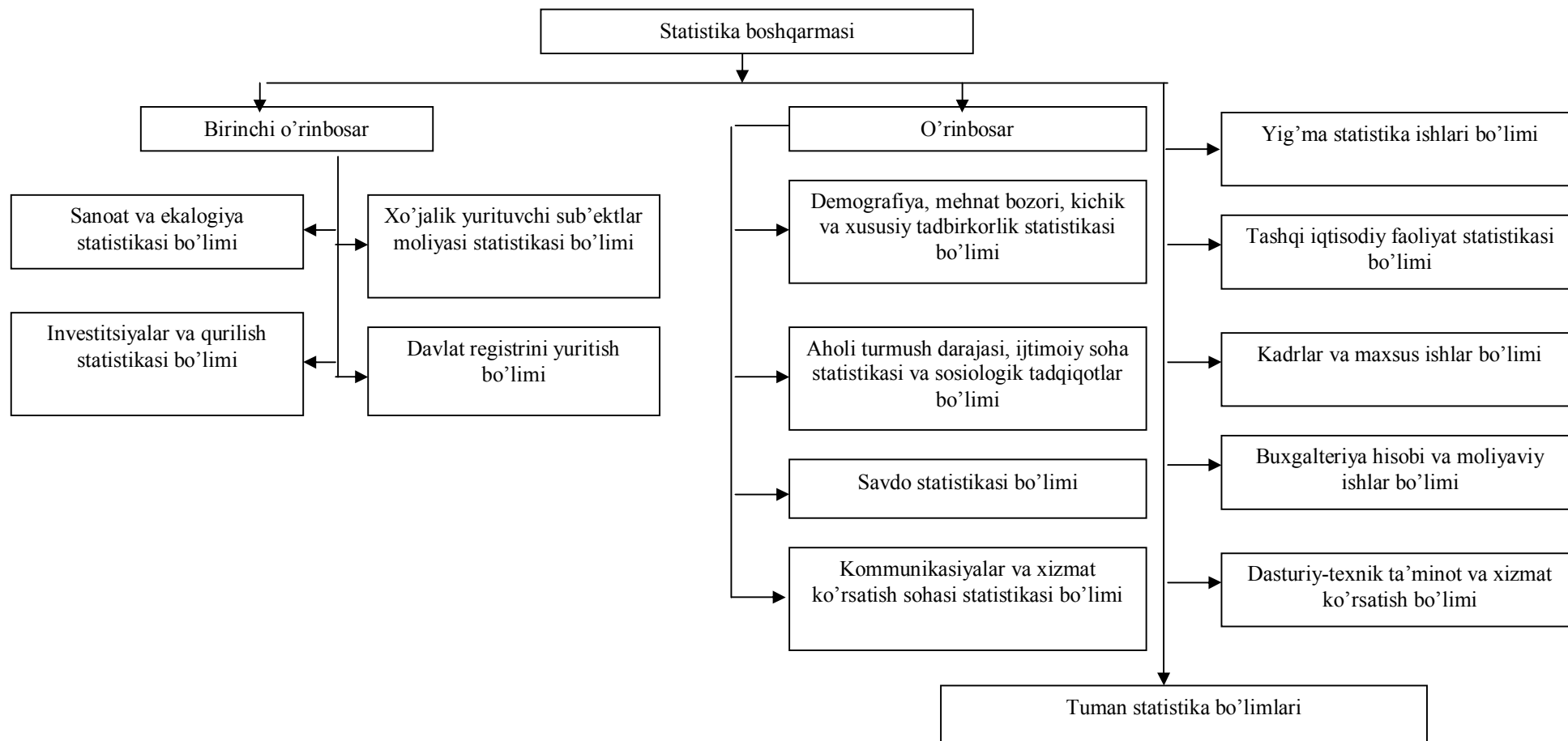
Toshkent viloyati 753 kishi

Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand, Farg'ona viloyatlari

Qoraqolpog'iston Respublikasi, Andijon, Navoiy, Namangan, Xorazm, Surxondaryo viloyatlari

Jizzax, sirdaryo viloyatlari

Toshkent shahar statistika boshqarmasining tuzilmasi

**Vazirlar mahkamasining 2003 yil 8 yanvardagi 8-sonli qaroriga O'zbekiston
Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi to'g'risida**

NIZOM

1. Umumiy qoidalar

1. Mazkur Nizom O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining maqomi, asosiy vazifalari, funksiyalari, vakolotlarini va faoliyatining tashkiliy asoslarini belgilaydi.

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi "Davlat statistika to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligini qayta tashkil etish to'g'risida" 2002 yil 24 dekabrda PF-3183-son Farmoniga muvofiq tashkil etilsin.

3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi statistika sohasida rivojlanishning milliy va mitaqaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy metodologiyaga, xalqaro standartlar va qoidalarga asoslangan yaxlit ilg'or statistika axboroti tizimini yaratishga va uning faoliyat ko'rsatishiga yo'naltirilgan yagona siyosatni amalga oshiruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, fuqarolar va tashkilotlarning rasmiy statistika axborotlariga bo'lgan ehtiyojini qondiruvchi davlat hokimiyati ijro etuvchi organi hisoblanadi.

4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining statistikaga oid vakolatlari bo'yicha:

O'zbekiston Respublikasi Maroiqtisodiyot va statistika vazirligi Statistika davlat departamentining vakolatlari, majburiyatlari va mulkiy huquqlari bo'yicha huquqiy voris hisoblanadi.

5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi statistika ishlarining ishonchlilik, xolislik, beg'arazlik;
dolzarblik, qiyosiylik va barqarorlik;
qulaylik, ochiq-oydinlik va oshkoralik;
statistika axborotini yig'ish, qayta ishlash va umumlashtirish tartibiga har qanday aralashishni istisno etish tamoyillari asosida tashkil etilishini ta'minlaydi.

6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi va qonunlariga, Oliy Majlis qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, mazkur Nizomga hamda boshqa qonun xujjatlariga amal qiladi.

7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar shaharlardagi statistika organlari hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga qarashli tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining yagona tizimini tashkil etadi.

8. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining o'z vakolotlari doirasida qabul qilingan qarorlarining vazirliklar, idoralar, ijro etuvchi hokimiyat mahalliy organlari va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Davlat statistika organlari faoliyatiga davlat organlari va joylardagi davlat hokimiyati organlarining aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'z faoliyatini respublika va mahalliy hokimiyat organlari, o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlari bilan o'zaro bog'liq ravishda amalga oshiradi.

10. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi mustaqil yuridik shaxs hisoblanadi, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o'z nomi yozilgan muhurga, mustaqil balansga, o'z hisob raqamlariga, shu jumladan, xorijiy valyutadagi hisob raqamlariga ega bo'ladi.

II. Asosiy vazifalari

11. Quyidagilar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

statistika sohasida yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish, statistikani tashkil etishning zamonaviy xalqaro statistika standartlariga javob beradigan samarali tizimini ta'minlash;

ilmiy asoslangan, bozor iqtisodiyoti asosiy tamoyillariga javob beradigan yagona statistika metodologiyasini hamda milliy hisob raqamlarini tuzishni ta'minlovchi va xalqaro statistika standartlariga muvofiq bo'lgan ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va joriy etish;

jamiyatni iqtisodiy va ijtimoiy hayotida ro'y bergan jarayonlarni har tomonlama xarakterlovchi statistika va hisobot ko'rsatkichlarini tezkorligini, ishonchliligini, holisligini va izchilligini ta'minlash;

statistik axborotning qulayligini, aniqligini va oshkoraligini kengaytirish ishlarini amalga oshirish;

statistika ishlarini tashkil etishning statistika axborotini yig'ish qayta ishlash va umumlashtirish tartibiga har qanday aralashishni istisno qiluvchi tizimini yaratish;

ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi statistika axborotlarini yig'ish, qayta ishlash, to'plash, saqlash, umumlashtirish, tahlil qilish va e'lon qilishni amalga oshirish;

SNS xalqaro metodologiyasiga muvofiq bo'lan milliy hisoblar tizimini ishlab chiqish, xalqaro statistika standartlari va qoidalarini hisobga olgan holda milliy hisoblar tizimini axborotlar bilan ta'minlash tizimini shakllantirish;

statistika ishlari davlat buyurtmasini tayyorlash va uning bajarilishini ta'minlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari ehtiyojlari, foydalanuvchilarning statistika axborotlariga talabini o'rganish asosida Davlat statistika ishlaridasturlarini ishlab chiqish va ularning bajarilishini tashkil etish;

yo'nalishlar bo'yicha statistika axborotlarining taqqoslanuvchanligini mamlakatlararo taqqoslanuvchanligini ta'minlovchi, o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiy-statistika tasniflar tizimini ishlab chiqish, joriy etish va yuritish;

vazirliklar, idoralar va tashkilotlarning statistika sohasidagi yagona siyosatni amalga oshirish bo'yicha faoliyatining muvofiqlashtirishni ta'minlash;

respublikani, mintaqalarni va tarmoqlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish dasturlarining, ijtimoiy-iqtisodiy masalalari bo'yicha Oliy Majlis qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilishining statistik kuzatuvlarini amalga oshirish;

davlat organlarini va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini, yuridik shaxslarni, davlat muassasalarini va xalqaro tashkilotlarni hamda jamoatchilikni statistika axboroti bilan belgilangan tartibda ta'minlash;

dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo'yicha metodik bazaning ishlab chiqilishini amalga oshirish, tematik yozishmalarni, senz tadqiqotlarini va monitoringini tashkil etish va amalga oshirish;

statistika organlarini zamonaviylashtirish hamda statistika axborotini tezkorlik bilan uzatishni va qayta ishlashni ta'minlovchi zamonaviy kompyuterlar hamda axborot-kommunikatsiya tizimlari va texnologiyalari bilan qata jihozlash, statistika bo'yicha yagona axborot tizimini yanada rivojlantirish, uning respublikadagi boshqa axborot tizimlari bilan o'zaro muvofiqligi va bog'liqligini ta'minlash;

statistika ishlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy-statistik klassifikatorlar tizimini hamda Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat reestrini yuritish;

statistika axborot resurslarining xavfsizligini ta'minlash va axborot hisoblash tizimini ruxsatsiz foydalanishdan himoya qilish;

barcha darajalardagi statistika organlari xodimlari malakasini izchil asosida oshirishni va ularni qayta tayyorlashni ta'minlash;

O'zbekiston Respublikasining ustuvor yo'nalishlar bo'yicha davlat statistikasi sohasidagi xalqaro majburiyatlarini bajarish va xalqaro xamkorligini rivojlantirish;

Xo'jalik shartnomalari asosida korxonalar va tashkilotlarga dasturlar ishlab chiqish bo'yicha xizmatlar hamda axborot-hisoblash xizmatlari ko'rsatishga doir statistik va boshqa ishlarni bajarish noshirlik faoliyatini amalga oshirish;

III. Asosiy funksiyalari

12. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'ziga yuklangan vazifalarga muvofiq quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

davlat statistika prinsiplariga rioya etilishini va xalqaro standartlar va qoidalarga muvofiq bo'lgan statistik metodologiya yagonaligini ta'minlaydi;

statistika kuzatuvlari va statistik hisob-kitoblar metodologiya yagonaligini takomillashtirish bo'yicha metodologik tadqiqotlar o'tkazish;

davlat statistikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini, ishlarning ilmiy-metodologik, tashkiliy-texnik, kadrlar va moliyaviy ta'minotini belgilaydi;

statistika ishlarining ko'p yillik va yillik Dasturlarini ishlab chiqadi va belgilangan tartibda respublika Hukumatiga tasdiqlash uchun kiritadi hamda ularning bajarilishini tashkil qiladi;

statistika kuzatuvlari dasturlarini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi, ishlarning samarali amalga oshirilishini, statistika axborotlarini qayta ishlash, to'plash. Saqlash va tarqatishni kelishib oladi;

eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bo'yicha monitoringni tashkil qiladi va amalga oshiradi;

mamlakatda va mintaqalarda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni kompleks tahlil qilish uchun statistika ko'rsatkichlarini axborot tizimini shakllantiradi;

iqtisodiy islohotlarning borishini, institusional o'zgarishlarni bozor munosabatlari va bozor infratuzilmasining vujudga kelishini, narxlar dinamikasini va inflyasiya darajasini, davlat, korxonalar va iqtisodiyot tarmoqlarining moliyaviy ahvolini, mehnat bozorlari, investisiya va iste'mol tovarlari va xizmatlari kon'yunkturasini demografik jarayonlarni, mehnat resurslari dinamikasi va tarkibini mehnatga haq to'lash va uning shartlarini ijtimoiy guruhlar va daromaddorlik guruhlari bo'yicha aholi turmushini moddiy taminlanganligi darajasini, ijtimoiy soha huquqiy tartibot va ekologiya ahvolini, iqtisodiyot sektorlari va tarmoqlari faoliyat ko'rsatishi dinamikasini, davlatning tashqi iqtisodiy faoliyati, sado va to'lov balansini statistik kuzatishlarini va tadqiq qilishni amalga oshirish;

mamlakatdagi eng muhim iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar va hodisalarning dastlabki statistik tahlilini amalga oshiradi;

bozor munosabatlarida iqtisodiyotni va ijtimoiy sohani baravar tasniflash hamda muvofiq axborot tizimlari va dasturiy resurslarini yaratish uchun yagona asosni ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga birkirilgan umumdavlat va tizim ichidagi klassifikatorlarni ishlab chiqadi va ularning yuritilishini ta'minlaydi;

foydalanuvchilarga, umumdavlat klassifikatorlari va ularga kiritiladigan o'zgartirishlar to'g'risidagi axborotni belgilangan tartibda taqdim etadi;

respublikadagi barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni to'liq hisobga olishni va identifikasiyalashning hamda axborot resurslarining mosligini ta'minlovchi asosiy metodologik instrument sifatida Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini yanada rivojlantirishni ta'minlaydi;

statistika kuzatuvlarini tanlov bo'yicha tashkil etishning asosi sifatida statistika kuzatuvlari sub'ektlarining asosiy majmuini takomillashtiradi;

statistik faoliyat shu jumladan davlat axborot tizimlari va resurslarini yaratish hamda yuritish masalalari bo'yicha normativ huquqiy xujjatlar loyihalarini ishlab chiqadi, kelishib oladi va belgilangan tartibda respublika Hukumatiga va tegishli organlarga kiritadi;

respondentlarni statistik kuzatuvlarini o'tkazish uchun zarur bo'lgan statistika hisoboti shakllari banklari, ularni to'ldirish bo'yicha yo'riqnomalar bilan respublika byudjetidan ushbu maqsadlarga ajratiladigan mablag'lar darajasida ta'minlaydi;

statistika kuzatuvlari va rasmiy statistika axboroti masalalari bo'yicha axborot tushuntirish ishlarini amalga oshiradi;

milliy qonun xujjatlariga va mavjud xalqaro standartlarga va tavsiyanomalarga muvofiq statistika ma'lumotlarining maxfiyligini ta'minlaydi;

ma'lumotlarni tayyorlash metodlarini, tartibini va sifatini takomillashtirish negizida barcha foydalanuvchilarga ochiq statistika axboratini tarqatadi va ularni foydalanish uchun teng sharoitlar bilan ta'minlaydi;

metadologiya va statistika masalalari bo'yicha xalqaro qoidalarga muvofiq bo'lgan va milliy sharoitlarga moslashtirilgan tadqiqot ishlarini tashkil qiladi va amalga oshiradi;

ijro etuvchi hokimyatning boshqa organlari bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlarda a'zolidan kelib chiqadigan majburiyatdarni bajaradi, jamiyatning ehtiyojlariga muvofiq statistika sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi, ilg'or xorijiy tajribani o'tganadi, umumlashtiradi va tarqatadi;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi qonun xujjatlarida belgilangan boshqa funksiyalarni ham bajaradi;

IV Huquq va majburiyatlari.

13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga o'ziga yuklangan funksiyalarni bajarishi uchun quyidagi huquqlar beriladi:

Statistika bo'yicha yagona siyosatni o'tkazish sohasidagi faoliyatni muvofiqlashtirishni va funksional tartibga solishni amalga oshiradi;

Davlat statistika kuzatuvchilari shakllarini ularni to'ldirish hamda taqdim etish tartibini tasdiqlash va idoraviy statistika kuzatuvlari shakllarini kelishib olish;

Moliya, bojxona, soliq organlaridan, bank muassasalaridan, boshqa idora va xizmatlardan, yuridik shaxslardan va ularning vakolatxonalarini va filiallaridan jismoniy shaxslardan, shu jumladan yakka tartibdagi statistika ishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni (ularning ishlab chiqishining har qanday bosqichida) shuningdek, ularga ilova qilinadigan tushuntirishlarni talab qilish va olish hamda ulardan davlat statistika hisobotlarida statistika maqsadlarida foydalanish;

Yuridik shaxslarni va yakka tartibdagi tadbirkorlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organlardan, faoliyatning ayrim turlarini lisenziyalovchi organlaridan. Ijro etuvchi hokimyatning boshqa organlaridan, shuningdek, byudjetdan tashqari davlat jamg'armalaridan tassis xujjatlari nusxalarini hamda korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini yuritish uchun zarur bo'lgan yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar to'g'risidagi ma'lumotlarni olish;

Davlat statistika kuzatuvchilari metodologiyasi va ularni tashkil etish, shuningdek rasmiy statistika axboroti bilan bog'liq masalalar bo'yicha axborot – tushuntirish ishlarini amalga oshirish;

Statistika axborotlari va statistika ma'lumotlarining noto'g'ri foydalanilishi va talqin qilinishi hollarini tushuntirish;

Amaldagi qonun xujjatlariga muvofiq davlat statistikasi sohasidagi O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlarining barcha yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan bajaralishi ustidan nazoratni amaldagi qonun xujjatlariga muvofiq amalga oshirish;

Olinayotgan statistika ma'lumotlarining to'liqligi, ishonchliligi va xolisligini ekspertizadan o'tkazish;

O'zbekiston Respublikasi hududidagi muassasalar va tashkilotlarda statistika ma'lumotlarining ishonchliligi va to'liqligini belgilangan tartibda tekshirish. Buzilishlar aniqlangan taqdirda ularni bartaraf etish to'g'risidagi ko'rsatmalar berish va statistika ma'lumotlariga tegishli tuzatishlar kiritish;

Statistika ma'lumotlarini taqdim etish tartibi buzilishiga yo'l qo'ygan hamda yashirin va noqonuniy ishlab chiqarishni, pul mablag'larining bankdan tashqari aylanishini yashirishga va korxonalar faoliyatini xolisona boholashning buzilishiga sabab bo'ladigan, uning muassasalari va aksiyadorlari manfaatlariga zarar keltiradigan noto'g'ri statistika ma'lumotlarini qasddan taqdim etgan shaxslarga nisbatan O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlariga muvofiq jarima jazolari qo'llash;

noto'g'ri statistika hisobotini noto'liq va qasddan noto'g'ri taqdim etgan holda qo'pol qonun buzilishiga yo'l qo'ygan shaxslarni qonunchilikka muvofiq ma'muriy va jismoniy javobgarlikka tortish yuzasidan belgilangan tartibda takliflar kiritish;

davlat statistika hisobotini taqdim etish tartibi buzilganligi uchun mansabdor shaxslardan undiriladigan jarimalar hisobiga Maxsus jamg'armani shakllantirish hamda undan belgilangan qoidaga muvofiq foydalanish;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tasarrufidagi tashkilotlarni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlarida belgilangan tartibda takliflar tayyorlash va kiritish, shuningdek, ushbu korxonalar va tashkilotlar to'g'risidagi nizomlarni (ustavlarni) tasdiqlash;

xo'jalik shartnomalari bo'yicha, tijorat asosida statistik, tahliliy axborot-hisoblash, noshirlik va soha mavzusi bo'yicha boshqa ishlarni amalga oshirish;

boshqa davlatlarning statistika idoralari va xalqaro statistika va boshqa tashkilotlar bilan statistika faoliyati masalalari bo'yicha hamkorlik qilish to'g'risida belgilangan tartibda bitimlar tuzish;

statistika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, ularni ishlab chiqish uchun O'zbekiston Respublikasi ilmiy muassasalarini, respublika va xorijiy mamlakatlarning boshqa tashkilotlarini, shuningdek, olimlar va mutaxassislarni belgilangan tartibda jalb etish;

xalqaro statistika va iqtisodiyot tashkilotlari bilan hamkorlik qilish, statistika masalalari bo'yicha seminarlar va kengashlar shu jumladan xalqaro seminar va kengashlar o'tkazish hamda ularning ishida qatnashish;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi O'zbekiston Respublikasi amaldagi qonun xujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham egadir;

14. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi statistika sohasidagi yagona siyosatning samarali amalga oshirilishi uchun javob beradi.

15 O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi xodimlari "Davlat statistikasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni talablarini buzganlik uchun, shuningdek statistika ma'lumotlarini yashirganlik va buzib ko'rsatganlik uchun, yohud mazkur qonun buzilishlariga ko'maklashganlik uchun qonunga muvofiq ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladi.

V. Faoliyatini tashkil etish

16. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga rais rahbarlik qiladi. Rais respublika Hukumatining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

Rais lavozimiga kasb va texnik malakasi asosida uch yil muddatga tayinlanadi hamda, u o'zining kasbga nomuvofiqligi sababli belgilangan muddatdan oldin lavozimdan ozod etilishi mumkin;

Raisning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan to'rt nafar o'rinbosari, shu jumladan bir nafar birinchi o'rinbosari bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi maqomiga ko'ra vazirga, raisning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga yuklangan vazifalarning bajarilishi va uning funksiyalarining amalga oshirilishi uchun shaxsan javob beradi.

17. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi faoliyatiga rahbarlik qiladi:

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining tarkibiy bo'limlari to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlaydi;

Davlat statistika organlari xodimlariga nisbatan malaka talablarini belgilaydi va ularning mehnatini rag'batlantirish tizimini shakllantiradi, yuqori malaka uchun ustamalar belgilaydi;

Zarur bo'lganda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tizilmasiga shrhatdagi xodimlarning tasdiqlangan soni va statistika ishlarini amalga oshirish uchun ajratiladigan mablag'lar doirasida o'zgartirishlar kiritadi.

Qoraqolpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar statistika boshqarmalari rahbarlarini tegishli ravishda Qoraqolpog'iston Respublikasi

Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari taqdimnomasiga ko'ra belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qiladi;

dasturlar bo'yicha bajariladigan statistika ishlari hajmlariga muvofiq moliyaviy va moddiy-texnikaresurslarini taqsimlaydi;

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi barcha organlari va bo'limlari tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan buyruqlar chiqaradi va ko'rsatmalar beradi;

statistika organlarining moddiy-texnika bazasini yaxshilash, ularni zamonaviylashtirish hamda zamonaviy kompyuterlar va axborot kommunikasiya tizimlari va texnologiyalari bilan qayta jihozlash chora tadbirlarini ko'radi;

qonun xujjatlarida nazarda tutilgan tartibda hamda xalqaro huquq normalariga muvofiq boshqa davlatlar iqtisodiyot idoralari bilan statistika metodologiyasini va amaliyotini takomillashtirish masalalari bo'yicha shartnomalar tuzadi, o'ziga yuklangan vazifalar doirasida xalqaro va xorijiy statistika tashkilotlari bilan hamkorlikni amalga oshiradi;

O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari doirasida o'ziga yuklangan vazifalarning sifatli va o'z vaqtida bajarilishini ta'minlash uchun amaldagi qonun xujjatlari doirasida boshqa barcha zarur chora-tadbirlarni ko'radi;

18. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasida 7 kishidan iborat Hay'at tuziladi. Hay'at tarkibi belgilangan tartibda tasdiqlanadi.

Hay'at davlat statistikasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, shuningdek, davlat statistika organlari faoliyatining boshqa masalalarini ko'rib chiqadi.

Hay'at qarorlari protakollar bilan rasmiylashtiriladi va O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisining buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

19. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzurida davlat hokimiyati organlari, ishbilarmon doiralar, ilmiy jamoatchilik, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari vakillaridan iborat tarkibda davlat statistikasini rivojlantirish, faoliyatini amalga oshirish va muvofiqlashtirish, shuningdek, statistika metodologiyasini takomillashtirish va foydalanuvchilarning rasmiy statistika axborotiga bo'lgan ehtiyojini hisobga olish muammolari bo'yicha kollegial maslahat organi hisoblanadigan Statistika kengashi tashkil etiladi.

Statistika kengashi faoliyatining tashkiliy-texnik ta'minoti O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi.

Statistika kengashining shaxsiy tarkibi respublika Hukumati taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

20. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzurida yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan Kadrlarni qayta tayyorlash va statistika tadqiqotlari markazi tashkil etiladi.

VI. Mol-mulki va xo'jalik faoliyati

21. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining mol-mulkini asosiy vositalar va aylanma mablag'lar, shuningdek, qiymati uning mustaqil balansida aks ettiriladigan boshqa boyliklar tashkil etadi.

22. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasini mablag' bilan ta'minlash va uning moddiy-texnika ta'minoti Davlat statistika ishlari dasturiga muvofiq Davlat byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

Davlat statistika ishlari dasturiga kiritilmagan qo'shimcha statistika ishlariga haq to'lash buyurtmachilar mablag'lari hisoblanadi.

23. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'z faoliyatini har yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan Statistika ishlarini bajarish davlat buyurtmasiga, shuningdek, mahsulotlar, ishlar va xizmatlardan foydalanuvchilar bilan tuzilgan sharnomalarga muvofiq tashkil qiladi.

24. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi o'z ishlari natijalarining tezkor va bexgalteriya hisobini amalga oshiradi, statistika hisobotini yuritadi.

1985 yili bir yo'la qabul qilingan mehnat statistikasi to'g'risidagi 170-sonli tavsiyalar, ularga amal qilinishi konvensiyalardan farqli o'laroq, XMTga a'zo mamlakatlar fikriga bog'liq bo'ladi, statistik ma'lumotlarni yuqorida aytib o'tilgan bo'limlar bo'yicha to'plash va ularga ishlov berish hamda imkoni boricha iqtisodiy faoliyatning asosiy tarmoqlarini qamrab olgan holda mehnat unumdorligi to'g'risida statistik ma'lumotlarni ishlab chiqish va to'plashga oid amaliy tavsiyalar aks ettirilgan.

XMB tomonidan XMTga a'zo mamlakatlardan olingan ma'lumotlar mehnat masalalari bo'yicha oylik jurnalda ("International Labour Review"), mehnat statistikasiga oid choraklik byulletenda ("Bulletin of Labour Statistics"), shuningdek, mehnat statistikasi bo'yicha yillik to'plamda ("Yearbook of Labour Statistics") ingliz, fransuz va ispan tillarida e'lon qilinadi. XMT «Mehnat statistikasi» yillik to'plamining 1935 yildan buyon har chorakda chiqayotgan byulleteni 1962 yildan beri chop etilmoqda.

1985 yili qabul qilingan «Mehnat statistikasi to'g'risida»gi 160-sonli konvensiyaga ko'ra, XMT Konvensiyani ratifikasiya qiladigan barcha a'zo mamlakatlari mehnat to'g'risidagi asosiy statistik ma'lumotlarni quyidagi bo'limlar bo'yicha muntazam to'plab va e'lon qilib borishlari kerak:

- iqtisodiy faol aholi, bandlik, ishsizlik va oshkora noto'liq bandlik (yilda kamida bir marta to'planishi va jins yoki guruhlar hamda iqtisodiy faoliyat tarmoqlari bo'yicha tasniflanishi kerak);

- iqtisodiy faol aholining tarkibiy tuzilishi va taqsimlanishi (o'n yilda kamida bir marta to'planishi va turli ijtimoiy-iqtisodiy belgilar (jins, yosh guruhlar, kasbiy guruhlar yoki malaka darajalari, iqtisodiy faoliyat tarmoqlari,

bandlik maqomi bo'yicha ham, shu mamlakatning ma'muriy-huquqiy bo'linishidan kelib chiqib, hududlari bo'yicha ham tasniflanishi kerak);

- o'rtacha ish haqi va ish vaqtining o'rtacha davomiyligi, ish haqining vaqtbay haq to'lash stavkalari va ish vaqtini normal davomiyligi (yilda kamida bir marotaba to'planib borishi lozim);

- ish haqi tuzilmasi va taqsimlanishi haqida ma'lumot muntazam vaqt oraliqlarida to'planib o'rganiladi;

- ishchi kuchi qiymati, uning miqdori va tarkibi haqida;

- iste'mol baho indeksi, aholi asosiy guruhi va butun aholi bo'yicha iste'mol tovar va xizmatlari alohida yiriklashtirilgan guruhlar bo'yicha e'lon qilinishi kerak;

- uy xo'jaliklari xarajatlari va daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlanishi kerak;

- ishlab chiqarishda jarohatlanish va kasbiy kasalliklar haqida ma'lumotlar yilda kamida bir marta to'planishi kerak;

- mehnat nizolari bilan bog'liq bo'lgan ish tashlashlar va boshqalar bo'yicha yilda kamida bir marta ma'lumot to'planishi kerak va boshqalar.

1.4. «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari tizimi

Mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlarni o'rganish ularning miqdoriy tavsifini ifodalash imkonini beradigan, o'zaro bog'langan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi ko'magida amalga oshiriladi. Bu tizim iqtisodiy faoliyat jarayonida shu faoliyat ishtirokchilari va eng avvalo ish beruvchi va yollanma ishchilar o'rtasida mavjud bo'lgan o'zaro haqiqiy aloqalarni aks ettiradi.

XMT tomonidan ishlab chiqilgan «Mehnat statistikasi» bo'yicha zamonaviy xalqaro tavsiyalar Xalqaro «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlarini hisoblashning uslubiy asosi hisoblanadi. Xalqaro «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari ifodalanadigan o'lchov birliklari turiga ko'ra, uning ko'rsatkichlari tizimi o'ziga natural qiymat hamda mehnat ko'rsatkichlarini qamrab oladi.

Natural ko'rsatkichlarga shu hodisaning kattaligi (miqdori)ni ifodalaydigan va natural o'lchov birliklarida ifodalangan ko'rsatkichlar (masalan, ish vaqti birligiga aniq mahsulot turlarining ishlab chiqarilishi, bandlar va ishsizlar soni va h.k.) kiritiladi.

Qiymat ko'rsatkichlariga pul ifodasi ko'rsatkichlari (masalan, ishsizlik nafaqalarining o'rtacha miqdori ish vaqti fondi, milliy mehnat unumdorligining darajasi va h.k.) kiritiladi. Mehnat ko'rsatkichlari ish vaqti birliklarida (masalan, kishiG'soat, kishiG'kun, o'rtacha yildagi xodimlar) ifodalanadi.

Xalqaro «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari tizimi qator kichik tizimlardan tarkib topadi. Ularning har biri mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa hamda jarayonlarning ma'lum sifatini ifodalaydigan mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan iborat bo'ladi.

Xalqaro «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari tizimining asosiy bo'limlariga quyidagilar kiritiladi:

- har qanday mamlakat mehnat potensialini shakllantirish bazasi sifatida aholi statistikasi ko'rsatkichlari (aholi soni va tarkibi ko'rsatkichlari; mehnat yuklamasi ko'rsatkichlari; aholi va ishchi kuchining tabiiy va migrasiya harakati ko'rsatkichlari);
- iqtisodiy faol aholi, bandlik, ishsizlik va iqtisodiyotning ishsizlikdan yo'qotish ko'rsatkichlari;
- ishchi kuchi taklifi, unga talab va mehnat bozori kon'yunkturasi ko'rsatkichlari;
- noto'siq (qisman) bandlik, iqtisodiyotning noto'siq bandlikdan yo'qotishlar va norasmiy sektordagi bandlik ko'rsatkichlari;
- ish vaqtining davomiyligi va undan foydalanish ko'rsatkichlari;
- ishchi kuchi qiymati;
- mehnatga haq to'lash ko'rsatkichlari (ish haqi, mehnat bo'yicha boshqa daromadlar, nominal va haqiqiy ish haqi);
- mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari (mehnat unumdorligi darajasi va dinamikasi; omillarning mehnat unumdorligi darajasiga ta'sirini baholash; mehnat unumdorligi darajasini xalqaro qiyoslash);
- aholi va ishchi kuchi mehnat (ijtimoiy, kasbiy va hududiy) mobilligi statistikasi ko'rsatkichlari;
- ishchi kuchining turmush shart-sharoitlari ko'rsatkichlari (aholining haqiqiy va nominal daromadlari; xarajat va jamg'armalari; moddiy boylik va xizmatlar iste'moli ko'rsatkichlari; chakana tovar aylanishi ko'rsatkichlari; turar joy va uzoq foydalaniladigan ashyolar bilan ta'minlaganlik ko'rsatkichlari; ishlab chiqarishda jarohatlanish, kasbiy kasallanish, mehnat nizolari ko'rsatkichlari; bo'sh vaqt ko'rsatkichlari).

Xalqaro «Mehnat statistikasi» ko'rsatkichlari tizimini tuzishda guruhlash usulidan keng foydalaniladi. Bulardan statistik tahlil uchun eng muhimlari quyidagilar hisoblanadi:

a) **mehnatga layoqatlilik yoshi bo'yicha guruh**, BMT Statistika komissiyasi tavsiya etgan;

b) **hududiy guruh** – mamlakatlarni qit'alar (Evropa, Osiyo, SHimoliy Amerika, Janubiy Amerika, Afrika, Avstraliya va Okeaniya) hamda mamlakatlar birlashmalari bo'yicha (Evropa Ittifoqi, Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti, Janubiy-SHarqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi) va boshqalar bo'yicha **xalqaro darajada** guruhlash. **Alohida mamlakatlar darajasida** hududiy guruhlash asosida ma'muriy-hududiy bo'lishish yotadi (masalan, AQSH 50 shtat va 1 federal okrugi; Yaponiya – 44 prefektura, 1 poytaxt okrugi va 2 shahar prefekturasiga; Xitoy – 22 muzofot (Tayvansiz), 5 muxtor tuman, 3 markazga bo'ysunadigan shaharchaga ajraladi va h.k.). O'zbekiston 12 viloyat, Qoraqolpog'iston Avtonom Respublikasi va 1ta poytaxt shahardan iborat.

Bundan tashqari, «Mehnat statistikasi»ning barcha ko'rsatkichlari shahar va qishloq aholisi uchun alohida-alohida hisoblanadi;

v) **xo'jaliklarni ijtimoiy shakllari bo'yicha guruhlash**, u quyidagicha ajratiladi:

- davlat korxonalari va muassasalari;
- mulkchilikning jamoa shaklida bo'lgan korxona va muassasalar (aksiyadorlik jamiyatlari, kooperativlar va h.k.);
- xususiy korxona va muassasalar;
- chet elliklar tasarrufidagi korxonalar;
- mulkchilik aralash shaklida bo'lgan korxonalar.

g) **iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha guruhlash**, bu iqtisodiy faoliyatning barcha turlarini xalqaro standart tarmoq tasnifi asosida guruhlash bo'lib, unda faoliyatning quyidagi turlari aniqlanadi:

- qishloq ho'jaligi, o'rmon xo'jaligi, ov;
- baliqchilik;
- qazib oluvchi (kon) sanoat;
- qayta ishlovchi sanoat;
- elektr energiyasi, gaz va suv ishlab chiqarish;
- qurilish;
- savdo, mehmonxonalar, restoranlar;
- transport, aloqa, ombor xo'jaligi;
- ko'chmas mulk bilan operasiyalar, ishlab chiqarish xizmatlari, ijara;
- ma'muriyat, muhofaza, ijtimoiy sug'urta;
- maorif;
- sog'liqni saqlash;
- boshqa shaxsiy va jamoa xizmatlari (atrof-muhitni muhofaza qilish, dam olish, turizm, ko'ngil ochish, madaniy tadbirlar);
- uy xo'jaliklariga pulli xizmatlar;
- ekshududiy tashkilotlar.

d) **bandlik maqomi bo'yicha guruh** – u XMT ishlab chiqqan bandlik maqomining xalqaro tasnifiga asoslanadi.

e) **kasbiy guruh**, uning asosida XMT qabul qilgan kasblarning xalqaro standart asosida yotadi, bu tasnif 4 bosqichdan iborat bo'ladi.

Iqtisodiyotning norasmiy sektorida band bo'lganlar soni, shuningdek, ular ishlab chiqargan mahsulot va xizmatlar hajmini aniqlashda jiddiy qiyinchiliklar borligi tufayli barcha mamlakatlarning milliy statistika xizmatlari iqtisodiyotida band bo'lganlar soni va yangi ko'rsatkichlarga norasmiy faoliyatni hisobga olib, qo'shimcha hisob-kitoblar qilinadi.

Qisqacha xulosalar

Bozor munosabatlarining mavjudligi va shu bilan bog'liq mehnat bozorining holatini statistik baholash, o'rganish, tahlil qilish va mamlakatimiz uchun ilgari noma'lum bo'lgan milliy hisoblar tizimi bir qator ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarni o'rganish va amaliyotga tadbiq etish, bizning sharoitimiz, amaliyotimizga mos kelmagan kategoriyalar ustida ish olib borish va ularni iloji boricha milliy hisoblar tizimidan chiqib ketmasdan amaliyotimizga moslashtirish va shu kabi vazifalarni hal etish uchun bozor mexanizmini, uning qonuniyatlari, tendesiyalarini chuqur va mukammal o'rganishda statistik tadqiqotlar tashkil etishni talab etadi.

Mehnat bozori statistikasi o'z predmeti va usuliga ega bo'lib, statistika ijtimoiy-iqtisodiy ommaviy hodisa va jarayonlarning miqdor tomonini aniq makon va zamonda, ularning sifati bilan uzviy bog'liqlikda o'rganadi.

Mehnat statistikasining asosiy maqsadi mehnat potensialini shakllantirish zaminlarini miqdoriy ta'riflash, uning tarkibini turli belgilarga ko'ra o'rganish; ish kuchi bozorini ta'riflash; ishga yaroqli aholining ijtimoiy, kasbiy va hududiy moyilligini o'rganish, ishchi kuchiga xarajatlar darajasi, dinamikasini tahlil qilish hisoblanadi.

Mehnat statistikasining markaziy vazifalaridan biri – mehnat potensialidan foydalanish, ish vaqtidan foydalanish darajasi va mehnat potensialidan to'la foydalanilmaganlik oqibatda iqtisodiyotdagi yo'qotishlar kabi savollarni ta'riflashdir. SHu bilan birga ishchi kuchi turmush darajasini aniqlovchi ko'rsatkichlar, aholining mehnat, turmush va dam olish sharoiti darajasi va dinamikasiga statistik ta'rif berish lozim. Mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlar mehnat statistikasi predmeti bo'lsa, mehnat bozori statistika tadqiqot ob'ekti hisoblanadi.

Mehnat bozori statistikasi metodologiyasi barcha nazariy statistika usullaridan foydalanadi: absolyut va nisbiy miqdorlar, o'rtacha va variatsiya ko'rsatkichlari, guruhlash va tasniflash, balans va indekslar usuli, tanlanma kuzatish usuli kabilardan.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Mehnat statistikasi predmetiga ta'rif bering.
2. Bozor va mehnat bozoriga ta'rif bering.
3. Mehnat statistikasining boshqa fanlar bilan aloqasini izohlab bering.
4. Mehnat statistikasining bugungi kun vazifalari.
5. Mehnat statistikasida qo'llaniladigan usullar.
6. Mehnat statistikasi usuli va metodologiyasi orasidagi birligi va farqi.
7. Xalqaro Mehnat Tashkiloti va uning statistik faoliyati qanday?
8. Mehnat statistikasi qanday ko'rsatkichlar tizimidan foydalanadi?

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Иленковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. O'zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish yillarida. TDIU, 2005.
7. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
8. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
9. www.euireland.ie
10. www.cec.org.uk
11. www.eurunion.org
12. www.europarl.ie

II bob. MEHNAT POTENSIALI VA MEHNAT RESURLARI MEHNAT BOZORI STATISTIKASINING O'RGANISH OB'EKTI SIFATIDA

2.1. Mehnat potentsiali va mehnat resurslari haqida tushuncha

Iqtisodiyotni bozor munosabati sharoitiga o'tishi, davlat aholisi turmush darajasini yanada yuqoriroq pog'onaga ko'tarish maqsadida, ishlab chiqarishni rivojlanish dinamikasining o'sishi va uning samaradorligini oshirish asosida amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish kuchining rivojlanishi, yalpi ichki mahsulot barpo etilishi jamiyat a'zolarining moddiy va madaniy talablarini qondirish asosida iqtisodiy samaradorlikni oshirish yotadi. Ishlab chiqarish vositalari va ularni harakatga keltiruvchi ish kuchi – ishlab chiqarish kuchini tashkil etadi. Samaradorlik muammosini hal etish, potentsial imkoniyatlardan – ishlab chiqarish fondlaridan, mehnat resurslaridan maksimal foydalanish asosida, sifat tarkibini oshirish hisobiga davlat iqtisodiy potentsialini ko'paytirish, rasional foydalanish yordamida bajariladi.

Pirovard ishlab chiqarish har so'miga qancha xarajat etilishi jamiyat uchun muhim bo'lib hisoblanadi, shuning uchun yalpi ichki mahsulot, pirovard mahsulot o'sish sur'ati, asosiy va aylanma fondlarni, ish kuchi va boshqa resurslarni o'sish surati orasidagi mutanosiblik optimal miqdorini saqlash, uzluksiz hisob olib borish, tekshirish zaruriyati kelib chiqadi.

Jamiyat hayotining muhim tomonidan biri bo'lib ish kuchini takror ishlab chiqarish hisoblanadi va shu munosabat bilan bu nafaqat iqtisodiy muammo bo'lib, balki yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllanishiga ta'sir ko'rsatib, o'z ichiga sosiologik, demografik, ruhiy, siyosiy aspektlarni qamrab oladi. Xalq xo'jaligining rivojlanishi muhim omillardan biri bo'lib, mehnat resurslaridan samarali foydalanish, iqtisodiy mehnat faolligini oshirish hisoblanadi.

Mehnat resurslari jamiyat ishlab chiqarishning asosiy kuchi bo'lib, ishlab chiqarish vositalari, moddiy boyliklar yaratishda bevosita ishtirok etadi.

Bugungi kunda davlat mehnat resurslaridan foydalanishga ikki xil yondashish mumkin. Birinchisi, jamiyat ishlab chiqarishida iqtisodiy faoliyat bilan band bo'lganlardan to'laroq foydalanish bo'lsa, ikkinchidan iqtisodiy faoliyat bilan band bo'lishga mumkin qadar ko'proq aholi potentsial mehnat resurslarini jalb etishdir.

Har qanday ishlab chiqarishni tashkil etish uchun uch element mavjud bo'lishi lozim:

- mehnat predmeti;
- ishlab chiqarish vositalari;
- ish kuchi.

Ish kuchi ishlab chiqarish kuchlarining sub'ektiv elementi va uning ishlab chiqarishda tutgan o'rni salmoqlidir. Ishlab chiqarish vositalari eng so'nggi, zamonaviy, yuqori unumli bo'lmasin, ish kuchisiz ulardan hech qanday naf

bo'lmaydi. Ikkinchidan, shu ishlab chiqarish vositalari, ishlab chiqaruvchi kuchlarning moddiy buyum qismi ilgari jonli mehnat mahsulidir.

Inson mehnat qilish qobiliyati moddiy ne'mat yoki xizmatlar yaratishda o'ziga o'rinbosar topadi.

Ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslar, ya'ni ishchi kuchining yig'indisi mehnat resurslarini tashkil etadi, bularga nafaqat iqtisodiy faol aholi, balki boshqa kategoriyalari ham, shu jumladan, ishdan ajralgan holda o'qiyotganlar va ayni daqiqada ishlamayotgan va ish qidirayotganlar ham kiritiladi.

Mehnat resurslari haqida ikki xil tushuncha mavjud:

- potensial mehnat resurslari;
- haqiqiy mehnat resurslari.

Potensial mehnat resurslariga mehnat yoshidagi mehnatga layoqatlilar kiritiladi. Mehnat qilish yoshi dinamikada o'zgaruvchan bo'lib, bu o'zgarish davlat rivojlanish darajasi, iqtisodiyot krizisi yoki rivojlanishi, mehnat resurslariga bo'lgan talab kabilar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ikkinchi jahon urushida sobiq Ittifoq hududida 14 yoshdan yuqori bo'lganlar mehnat resursi qatoriga kiritilganlar.

Davlatimizda mehnat resurslar yoshining quyi chegarasi 16 yosh bo'lib, yuqori chegarasi ayollar uchun 55 yoshgacha, erkaklar uchun 60 yoshgacha hisoblanadi. 16 yosh quyi chegarasi bo'lishi bilan ilgari, bozor munosabatlariga o'tishdan oldingi davrda, majburiy 11 yillik o'rta ta'lim sharoitida, maktabni o'quvchilar asosan 17 yoshga yaqin bitirishar edi va mehnat resurslari safiga shu yoshdan keyin qo'shilishgan. Hozirgi paytda 9 sinfgacha majburiy o'rta ta'lim bo'lib, 14 yoshni tashkil etadi, demak o'qishni xohlamaydiganlar mehnat resurslari qatoriga qo'shilishadi.

Mehnat yoshining yuqori chegarasi ham turli xil imtiyozli mehnat faoliyati bilan band bo'lganlar uchun mavjud bo'lib, bunday imtiyozli nafaqaga chiquvchilar turli xil sog'liqqa zararli mehnat sharoitida faoliyat ko'rsatayotganlar, ko'p bolali ayollar, san'at xodimlari: o'yinchilar, duxovoy instrument cholg'uchilar va hokazolar bo'lishi mumkin.

Mehnat yoshi chegarasi har bir davlat qonunlari bilan belgilanib, davlat milliy xususiyatlarini hisobga oladi. SHuning uchun mehnat qilish qobiliyati yoshi davlatlararo ham turlichadir. Masalan, AQSH, SHvesiyada mehnat qilish qobiliyati quyi chegarasi 16 yosh, Fransiya, YAponiyada – 15 yosh, Italiya, Gresiyada – 14 yosh, Argentina, Braziliya, Pokistonda – 10 yosh, Polshada – 18 yosh. YUqori chegarasi esa ko'pgina davlatlarda erkak va ayollar uchun bir xil bo'lib: AQSH, Kanada, SHvesiya, YAponiyada – 65 yosh, Norvegiyada – 70 yosh, Fransiya – 60 yosh, Estoniyada esa ayollar uchun – 65 yosh, erkaklar uchun – 60 yosh. Potensial mehnat resurslari davlatda mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lganlar qanchani tashkil etishini ko'rsatib beradi.

Haqiqiy mehnat resurslari deganda, o'rganilayotgan davrda aholining o'z mehnatiga o'rin topgan qismi tushuniladi.

2.1.1-jadval.

Mehnat resurslari (ming kishi)

	2003 y.	2004 y.
Doimiy aholining o'rtacha yillik soni	25567,7	25864,4
Mehnat resurslari soni	13597,0	14021,0
Doimiy aholiga nisbatan, %da	53,2	54,2
Iqtisodiy faol asholi soni	9621,2	9945,5
Mehnat resurslariga nisbatan, %da	70,8	70,9
Iqtisodiyotda band bo'lganlar soni	9589,0	9910,6
Mehnat resurslariga nisbatan, %da	70,5	70,7

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharx 2004 yil. №8 mart 2005

Haqiqiy mehnat resurslari potentsiali mehnat resurslariga qaraganda ko'proqdir:

- ishlaydigan o'smirlar: ishlaydigan o'smirlar soniga turli xil omillar ta'sir ko'rsatadi, eng ko'proq ta'sir ko'rsatadigan omil ijtimoiy-iqtisodiy omildir. Bunga oila iqtisodiyoti va farovonligi ham kiradi.

- ishlaydigan pensionerlar: ishlaydigan pensionerlar soniga, ayniqsa, demografik omil ta'sir ko'rsatadi, ya'ni aholining eng tez ko'payib boruvchi qismi katta yoshdagi kishilar, hozirgi davrda aholining qarish jarayoni va bular soni qancha tez ko'paysa, ijtimoiy-iqtisodiy omilga ta'sir etuvchilar, o'z iqtisodiyotini yaxshilashga intiluvchilar soni ham oshib boradi. Ta'sir etuvchi omillardan yana biri ma'naviy omil bo'lib, mehnat qilishga o'rgangan insonning mehnati jamiyatga kerak emasligi tushkunlikka olib keladi.

- imtiyozli pensiyaga chiqib ishlamaydiganlar soniga;
- ishdan ajralgan holda o'qiyotganlar soniga;
- uy-ro'zg'or ishlari bilan band bo'lganlar soniga;
- bola tarbiyasi bilan band bo'lganlar soniga;
- mehnat qilishni istamaydiganlar soniga va h.k.

Mehnat potentsiali mavjud mehnat resurslarini faqat miqdor tomonidan emas, balki sifat tomonidan ham inobatga olib, bilim va malaka darajasi, intellektual salohiyati, kasbiy tayyorgarligini o'rganishdir.

2.2. Mehnat resurslari soni o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar

Mehnat resurslari aholining bir qismi bo'lib, aholi sonining o'zgarishiga ta'sir etadigan omillar, mehnat resurslari o'zgarishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bulardan demografik omil:

- tabiiy harakat: tug'ilish, vafot etish, tabiiy o'sish va h.k.
- mexanik harakat: aholi migrasiyasi.

Immigrant va emigrantlar sonida mehnat qilish yoshidagi mehnatga qobiliyatli salmoqli o'rinni egallaydi: O'ziga, o'z mehnatiga o'rin topishga

ishonganlar. Demak, mexanik harakat ko'proq mehnat resurslari soni o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi va bunga turli xil ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sir etadi.

Ish kuchi harakati aholi mexanik harakatiga qaraganda kengroq bo'lib, uning quyidagi turlari mavjud:

- tarmoqlararo;
- makonda;
- malakaviy;
- funksional;
- xalqaro.

Ish kuchining makondagi harakati deganda, ish kuchi ish joyini o'zgartirishi natijasida bir istiqomat qiluvchi joydan boshqa joyga ko'chishi tushuniladi. Aholi va ish kuchi harakatining quyidagi migrasiyasi tasnifini ko'rib chiqamiz:

1. Makon belgisi bo'yicha.

Ichki migrasiya davlat miqyosida bir ma'muriy-hududiy birlikdan boshqasiga ko'chish, hududlararo, viloyatlararo, shahardan qishloqqa va qishloqdan shaharga va h.k. Tashqi migrasiya davlat chegarasidan o'tish bilan bog'liq bo'lgan harakat. Mazkur davlatda vaqtincha yoki doimiy istiqomat qilish uchun boshqa davlatdan ko'chib kelayotganlar - emigrantlar. Boshqa davlatdan mazkur davlatga vaqtincha yoki doimiy istiqomat qilish uchun ko'chib kelayotganlar - immigrantlar.

2. Muddati bo'yicha:

- doimiy;
- vaqtincha;
- mayatnik turlardagi migrasiya o'rganiladi.

Doimiy migrasiya belgilangan muddat oralig'ida mazkur davlatga doimiy istiqomat qilish uchun ko'chib kelganlar yoki undan ko'chib ketganlar soni bilan ta'riflanadi. Doimiy istiqomat qilish joyini o'zgartirmasdan joriy ehtiyojlarini qondirish maqsadida mazkur davlatga kirib kelganlar soni-vaqtincha migrasiyani tashkil etadi. Mavsumiy ish kuchi vaqtincha migrasiyadan alohida hisobga olinadi. Bir haftadan kam bo'lgan muddatda ishdan doimiy istiqomat qiluvchi makonda va teskarisi - mayatnik migrasiya deyiladi.

3. Tashkil etilishi bo'yicha:

- tashkil etilgan migrasiya;
- tashkil etilmagan migrasiya;
- qonuniy;
- noqonuniy migrasiyalarga bo'lib o'rganiladi.

Yillik ajratilgan kvotalarga binoan immigrantlar soni qonuniy migrasiya deyiladi.

Noqonuniy migrasiya hujjatlar bilan vakolat berilmagan, mazkur davlat makonidan boshqa davlatlar makoniga belgilangan qoidaga rioya qilmasdan o'tish maqsadida foydalanilayotgan migrasiyadir.

Bundan tashqari, kasbiy faoliyatni noqonuniy bajarish uchun belgilangan qoidaga rioya qilmay, mazkur davlatga kirib kelish ham noqonuniy migrasiya hisoblanadi. Ularga: viza muddati tugaganlar, sayyohlik vizasi bilan mehnat faoliti

yuritayotganlar, shuningdek, noqonuniy kasbiy faoliyat yuritish, qurol-yarog', narkotik moddalar va hokazolar bilan savdo qilish, ish kuchini noqonuniy yo'llar bilan chet ellarga yuborish bilan shug'ullanuvchilar kiradi.

4. Migrasiya sabablari bo'yicha:

-siyosiy;

-ijtimoiy-iqtisodiy migrasiyaga bo'linadi.

Mehnat migrasiyasi iqtisodiy faol aholining ish izlab, makondaga harakati, tarmoqlararo harakatidir. Mehnat migrasiyasining ichki va tashqi malaka darajasi bo'yicha va boshqa ko'rinishlarga bo'lib o'rganish mumkin.

Qisqacha xulosalar

Ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslar, ya'ni ishchi kuchining yig'indisi mehnat resursidir.

Mehnat yoshidagi mehnatga layoqatlilar potensial mehnat resurslariga kiradi.

Mehnat qilish yoshi, mehnat resurslariga, davlat rivojlanishiga bog'liq holda o'zgarib turadi, ya'ni mehnat resurslariga bo'lgan talab mehnat yoshining o'zgarishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Potensial mehnat resurslari davlatda mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'lganlar qanchani tashkil etishini ko'rsatib bersa, haqiqiy mehnat resurslari shu davlat mehnat resurslari imkoniyatidan qanday foydalanilayotganini, o'rganilayotgan davrda aholining o'z mehnat qilish imkoniyatini tadbqiq qilish huquqidan foydalanilganlar tushuniladi.

Ishlab chiqarish kuchining rivojlanish asosi, yalpi ichki mahsulot dinamikasining o'sishi, jamiyat a'zolarining o'sib boruvchi moddiy va ma'naviy talablarini to'laroq qondirish asosi bo'lib iqtisodiy samaradorlik hisoblanadi. Har qanday jamiyat ishlab chiqarish kuchining asosi bo'lib mehnatkashlar, ya'ni mehnat resurslari hisoblanadi. Bozor munosabatlariga o'tish maqsadi – aholining turmush darajasini yuqori pog'onaga ko'tarish hisoblanib, bunga esa barcha resurslardan samarali foydalanish asosida erishish mumkin. Aholining turmush darajasi, mehnat qilish huquqini muhofaza etishga bog'liq bo'lib, uni nafaqat mehnat qilish huquqi borligi balki ishlashni xohlovchilarni mehnat bilan ta'minlashga imkon yaratishga yordam berishdir.

Mehnat resurslari sonining o'zgarishiga aholi sonining o'zgarishiga ta'sir etuvchi demografik va migrasion omillar ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Ish kuchining ijtimoiy ishlab chiqarishda tutgan o'ri.
2. Potensial mehnat resurslari haqida tushuncha va uning mohiyati.
3. Mehnat yoshidagi aholi chegaralari.
4. Haqiqiy iqtisodiy mehnat resurslari haqida tushuncha.
5. Mehnat resurslarini o'rganish muammolari.
6. Mehnat resurslarining soniga ta'sir etuvchi omillar.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Иленковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. www.euireland.ie
9. www.cec.org.uk
10. www.eurunion.org
11. www.europarl.ie

III bob. ISH KUCHI STATISTIKASI

3.1. Mehnat resurslari balansi

O'tgan asrning 50-yillari oxirida sobiq Ittifoq bo'yicha yillik mehnat resurslari yoki ish kuchi balansi tuzila boshladi. SHu davrda statistik tahlilning asosiy usullaridan biri xalq xo'jaligi rivojlanishini rejalashtirish hudud va tarmoqlar bo'yicha ish kuchini taqsimlash muammosini hal etishda muhim ahamiyat kasb etar edi. Mehnat resurslari balansini Xalqaro Mehnat Tashkiloti ham tan olgan.

Mehnat resurslari balansini tuzishda nafaqat «Mehnat statistikasi» ma'lumotlari, balki boshqa tarmoq statistikasi ma'lumotlaridan ham foydalaniladi. Mehnat resurslari balansi, ish kuchi manbalarini ko'rsatib berish bilan bir qatorda iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha, hududlararo, faoliyat turi, mulkchilikka egalik va hokazolar bo'yicha taqsimlashni ko'rsatib beradi.

Bozor munosabatlariga o'tilishi bilan mehnat statistikasi oldiga qo'yilgan vazifalar doirasi ham kengaydi. SHuningdek, mehnat resurslari balansiga ham o'zgartirishlar kiritildi, shular qatoriga bandlilikning yangi turlari, ko'rinishlarini inobatga olish, yangi ishchi kategoriyalarini (ish beruvchilar, yollanma ishchilar, o'z-o'zicha band bo'lganlar va ishsizlik ko'rsatkichlari va h.k.) e'tiborda tutish lozim bo'lmoqda.

Hozirgi kunda tuzilayotgan mehnat resurslari balansi jadvali quyidagicha:

3.1.1-jadval

Mehnat resurslari balansi jadvali

Ko'rsatkichlar
01.Mehnat resurslari - jami shu jumladan:
02.Mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga qobiliyatli aholi
03.Iqtisodiyotda band bo'lgan qariyalar va o'smirlar ulardan:
04.Qariyalar
05.O'smirlar
Mehnat resurslarining taqsimlanishi:
06.Iqtisodiy faol aholi - jami (07-09) shu jumladan:
07.Iqtisodiyot tarmoqlarida bandlar - hammasi ulardan:
- qishloq va o'rmon xo'jaligi, ovchilik
- baliqchilik;
- tog' - qazilma sanoati va karerlar izlash;
- qayta ishlov beruvchi sanoat;
- elektroenergiya, gaz va suv ta'minoti;
- qurilish;

- ulgurja va chakana savdo: mashina va motosikllar, maishiy tovarlar, shaxsiy gigiena tovarlarini ta'mirlash;
 - mehmonxona va restoranlar;
 - transport, ombor xo'jaligi va aloqa;
 - moliyaviy vositachilik;
 - qo'zg'almas mulk bilan operatsiyalar, ijara va tijorat faoliyati;
 - davlatni boshqarish va mudofaa, majburiy ijtimoiy sug'urta;
 - maorif;
 - sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar;
 - boshqa kommunal, ijtimoiy va shaxsiy xizmatlar;
 - xususiy uy xo'jaliklarining yollanma ishchilari ;
 - ekshududiy tashkilotlar va idoralar;
08. Bandlar umumiy sonidan (06 qatordan) qisqartirilgan ish kuni (haftasiga qisman ish haqi bilan yoki umuman uni saqlanmagandan holda o'tkazilgan xodimlar)
09. Ishsizlar
10. Mehnatga layoqatli yoshdagi ishlab chiqarishdan ajralgan holda o'quvchilar (talabalar, maktab o'quvchilari; tinglovchilar va h.k.)
11. Mehnatga layoqatli yoshdagi uy yumushlari va yosh bolalar tarbiyasi bilan bandlar. **Balans (06 + 10 + 11)** Balansdan tashqari: yoshi bo'yicha va qarovchisini yo'qotganligi uchun
12. Nafaqaxo'rlar
13. Maktab va boshqa o'quv yurtlarining mehnatga layoqatli yoshgacha bo'lgan o'quvchilari
14. Maktabgacha yoshdagi bolalar
15. Nafaqa olmaydigan qariyalar
- Jami iqtisodiy normal aholi (10+11+12+13+14)

3.2. Iqtisodiy faol aholi

Mehnat bozori elementlari va uni statistik o'rganish imkoniyatlari to'g'risida yuqorida bayon etilgan tasavvurlar statistik amaliyotda muvofiq keluvchi statistik tushuncha va toifalar to'plamidan foydalanishni belgilab berdi.

Ishchi kuchining tarkibiy tuzilishini statistik tahlil qilish, mehnat bozorida talab va taklifni bashorat qilish hamda mehnat bo'yicha ma'lumotlarni xalqaro qiyoslashda XV mehnat statistikalari Xalqaro konferensiyasi qabul qilgan «Bandlik maqomining xalqaro tasnifi» (inglizcha versiyasi ICSE - 93, o'zbekcha versiyasi BMXT - 93) muhim ahamiyat kasb etadi. Aytib o'tilgan klassifikatordan foydalanish statistik amaliyotga bandlik turlari bo'yicha iqtisodiy faol aholining quyidagi toifalarini kiritishni nazarda tutadi.

Iqtisodiy faol aholi – tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun (bunga tovarlarni bozor, barter va shaxsiy iste'mol uchun ishlab chiqarish ham kiritiladi) o'z mehnatini taklif qiladigan har ikkala jinsga mansub shaxslardir. Xalqaro

standartlarga ko'ra, iqtisodiy faol aholiga band bo'lgan barcha aholi va ishsizlar kiritiladi. Bunda aholi harbiy xizmatchilar ham qo'shilgan holda iqtisodiy faol aholi va faqat fuqarolardan iborat iqtisodiy faol aholiga (ya'ni harbiy xizmatchilarsiz) ajratiladi.

Ko'pincha "iqtisodiy faol aholi" tushunchasi o'rnida "ishchi kuchi" va "mehnat resurslari" tushunchalari ishlatiladi. Ammo shuni nazarda tutish kerakki, "mehnat resurslari" toifasi yuqorida aytilgan toifalardan faqat "bandlar" va "ishsizlar"ningina emas, balki mehnatga layoqatli aholining mehnatga layoqatli yoshdagi o'quvchilar, uy bekalari, har xil sabablarga ko'ra iqtisodiy faol aholi hisoblanmaydigan mehnatga layoqatli boshqa shaxslarni qamrab olishi tufayli farqlanadi.

BMXT - 93 alohida shaxslarni haqiqiy yoki potensial bandlikka ko'ra tasniflaydi. Bunda band bo'lgan shaxslar maqomini ular haqiqiy bajarayotgan ishlari asosida, ishsizlarnikini esa ular oxirgi bajargan ishlari (agar ular ishlagan bo'lsalar) yoki ular izlayotgan ish turi asosida aniqlash kerak bo'ladi.

Quyidagi guruhlarini farqlash tavsiya etiladi:

1. YOllanma xodimlar.
2. Ish beruvchilar.
3. O'z hisobiga ishlaydigan shaxslar.
4. Ishlab chiqarish shirkatlari a'zolari.
5. YOrdam beruvchi oila a'zolari.
6. Maqom bo'yicha tasniflanmaydigan xodimlar.

YOllanma xodimlar. Ishlovchilarning eng ko'p sonli guruhi bo'lib, u mehnat shart-sharoitlari va unga haq to'lash to'g'risida har qanday mulkchilik shaklidagi korxonalar yoki alohida shaxs bilan mehnat shartnomasi (kontrakt, bitim) tuzgan shaxslarni o'z ichiga oladi.

Bu guruhni tashkil etuvchilar sifatida BMXT - 93 quyidagi kichik guruhlarini ajratadi:

- muddati qat'iy belgilangan doimiy yollanma ishchilar;
- muddatsiz mehnat bitimiga ega doimiy yollanma ishchilar;
- tasodifiy xodimlar;
- qisqa davrga qabul qilingan xodimlar;
- mavsumiy xodimlar;
- kasanachilar;
- pudratchilar;
- bir korxona bilan mehnat shartnomasiga ega bo'lgan, ammo ishni boshqa korxonada bajaradigan xodimlar;
- artel a'zolari, (bular qatoriga butun guruhi bilan ishga qabul qilinadigan, bunda yollayotgan tashkilot shartnomani har bir alohida xodim bilan emas, balki artel rahbari yoki vositachi bilan tuzadigan guruh xodimlari kiritiladi).

Ish beruvchilar. Bu guruhga mustaqil yoki bir yoki bir necha sheriklar bilan birga ishlab, doimo "yollanma ishchi" sifatida bir yoki bir necha xodimlarni yollaydigan xodimlar kiritiladi.

O'z hisobiga ishlaydigan shaxslar. Bu guruhga qoidaga ko'ra, mustaqil yoki sheriklar bilan ishlaydigan va doimiy asosda hech qanday yollanma ishchilarni yollamaydigan shaxslar kiritiladi.

Ishlab chiqarish shirkatlari a'zolari. Bu guruhga shirkatlarning faol (ishlaydigan a'zolari hisoblanadigan shaxslar kiritiladi. Bunda har bir a'zo ishlab chiqarishni tashkil qilish, mahsulotlarni sotish, korxona daromadlarini shirkat a'zolari o'rtasida taqsimlashga aloqador masalalarni boshqalar bilan teng huquqlarda hal qiladi. Ishlab chiqarish shirkatlarida yollanma ishchilar bu guruhga kiritilmasligi alohida aytib o'tiladi.

Oilaning yordam beruvchi a'zolari. Oilaviy korxonalar (biznes)da faoliyatni shu uy xo'jaligida yashovchi qarindosh boshqaradigan shaxslar oilaning yordam beruvchi a'zolari hisoblanadi. Bunda ularni sheriklar sifatida ta'riflab bo'lmaydi, chunki ularning korxona faoliyatidagi ishtiroklari ish vaqti va boshqa omillar nuqtai nazaridan turlichadir.

Bandlik maqomi bo'yicha tasniflanmaydigan xodimlar. Bu guruhga ilgari daromad keltiradigan mehnat faoliyati bilan band bo'lmagan ishsizlar va zarur axborotning etarli emasligi yoki qandaydir boshqa sabablar tufayli yuqorida aytib o'tilgan guruhlardan birortasiga ham kiritish mumkin bo'lmagan shaxslar kiritiladi.

3.2.1-jadval

Iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan aholi soni

	Ming kishi		Jamiga nisbatan %da	
	2003 y.	2004 y.	2003 y.	2004 y.
Jami iqtisodiyotda band bo'lganlar	9589,0	9910,6	100	100
SHu jumladan tarmoqlarda:				
Sanoat	1223,3	1283,9	12,8	13,0
qishloq va o'rmon xo'jaligi	3063,0	3067,6	31,9	31,0
qurilish	763,3	808,1	8,0	8,2
Transport va aloqa	432,8	461,0	4,5	4,6
Savdo, umumiy ovqatlanish, tayyorlov idoralarida	815,0	857,6	8,5	8,7
Uy joy komunal va aholiga maishiy xizmat ko'rsatish	285,4	301,1	3,0	3,0
Sog'lio'ni saqlash, sport va ijtimoiy ta'minot sohalarida	654,4	689,0	6,8	6,9
Ta'lim, ma'daniyat san'at, fan va ilm sohalarida	1257,4	1321,0	13,1	13,3
Moliya, kredit va sug'urta	50,4	52,8	0,5	0,5
Boshqa tarmoqlar	1044,0	1068,5	10,9	10,8

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharx 2004 yil. №8 mart 2005.

Band aholi - iqtisodiy faol aholining bir qismi bo'lib:

- ish xaqi yoki daromadning boshqa turi uchun yollanma ishni (bir soat bo'lsa ham) bajargan yoki korxona bilan rasmiy aloqani saqlab qolgan;

- oilaviy korxonada haq olmay ish (bir soat bo'lsa ham) bajargan;
- kasallik, mehnat ta'tili (homiladorlik va tug'ish hamda bolaga qarash bo'yicha ta'tillarni ham qo'shgan holda), ish tashlashlar, ob-havo shart-sharoitlari va shu kabilar tufayli ishda vaqtincha yo'q bo'lgan, ammo ular yo'qligida ularga ish haqi yozilgan - yozilmaganligi va ular bu vaqtda yangi ish izlagan - izlamaganliklaridan qat'inazar, korxona bilan rasmiy aloqani saqlab qolgan bo'ladi.

SHunday qilib, bandlar sonida: davlat korxona va tashkilotlarida; barcha turdagi shirkatlarda; xususiy korxonalar va aralash mulkchilik shaklidagi korxonalarda; fermer xo'jaliklarida ishlab turgan, shuningdek, o'z yordamchi xo'jaligida va ayrim shaxslarda yakka tartibdagi mehnat faoliyati bilan band bo'lgan shaxslar hisobga olinadi.

Ishsizlar - mamlakat milliy qonunchiligida mehnatga layoqatli yoshning quyi chegarasi sifatida qabul qilingan ma'lum yoshga etgan, ko'rib chiqilayotgan davrda:

- ishga (daromadli mashg'ulotga) ega bo'lmagan;
- darhol yoki milliy qonunchilikda belgilangan davr mobaynida ishga kirishishga tayyor bo'lgan;
- ish izlab yurgan shaxslardir.

Quyidagilar ish izlashning haqiqiy belgilari hisoblanadi: davlat va xususiy ishga joylashtirish byurosida ro'yxatdan o'tish; ish beruvchilar, korxonalar ma'muriyatiga bevosita murojaat qilish; matbuotda e'lon berish; shaxsiy aloqa va shu kabilardan foydalanish, shuningdek, o'z ishini tashkil etish (lisenziya olish, er, bino, mashina, asbob-uskunalar va boshqalarni olish)ga urinishlar.

Ishsizlar toifasiga kiritishda yuqorida keltirilgan uchta mezonning hammasiga rioya qilinishi kerak. Mehnat bozorining infratuzilmasi rivojlanmagan holatlarda, dastlabki ikki mezon bilan chegaralaniladi. Ish izlayotgan va ishga tushishga tayyor bo'lgan o'quvchilar, talabalar, nafaqaxo'r va nogironlar, agar ular ishsizlar umumiy sonini aniqlashda hisobga olingan bo'lsa, imkoni boricha alohida ajratiladi.

Iqtisodiy nafaol aholi - ishchi kuchi tarkibiga, ya'ni bandlar va ishsizlar qatoriga kirmaydigan, tekshirilayotgan yoshdagi aholi. Aholining bu guruhiga: bolalar, o'quvchilar, uy bekalar, ishlayotgan nafaqaxo'rlar va turli sabablarga ko'ra ishlayotgan aholi kiritiladi.

Xalqaro standartlarda "iqtisodiy faol aholi" atamasi uni aniqlovchi ikki o'lchovni – bu, odatda, faol aholi, vaqtiga ko'ra davomli davrga (qoidaga ko'ra, yilga) tatbiqan va joriy faol aholi yoki aynan, ishchi kuchi, qisqa vaqt bo'lagiga (kun yoki haftaga) tatbiqan nazarda tutuvchi o'xshash tushuncha sifatida ishlatiladi.

Turli mamlakatlarda iqtisodiy faol aholi sonini aniqlashda uning tarkibida quyidagi guruhlarni hisobga olish munosabatida farqlar bor: harbiy xizmatchilar; davlat muassasalarida saqlanayotgan shaxslar (masalan, qamalganlar); rezervasiyalarda yashovchi shaxslar; birinchi bor ish izlayotgan shaxslar;

mavsumiy ishchilar va noto'liq ish vaqtida iqtisodiy faoliyat bilan band bo'lgan shaxslar. Ayrim mamlakatlarda bu guruhlarining hammasi yoki ma'lum qismi iqtisodiy faol aholi toifasiga kiritiladi, boshqa mamlakatlarda esa ular nafaqat tariqasida talqin qilinadi. Ammo odatda iqtisodiy faol aholi to'g'risidagi ma'lumotlarga: talabalar, uy ishi bilan band bo'lgan ayollar; pensionerlar; to'liq o'z mablag'lari hisobiga yashovchi shaxslar; to'la boshqalarga qaram shaxslar kiritilmaydi. Qamalganlar, qoidaga ko'ra, ular iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishlaridan qat'inan bandlar va ishsizlar tarkibiga kiritilmaydi.

Iqtisodiy faol aholini ta'riflash maqsadida guruhlash usulidan keng foydalaniladi. Bu guruhlarni shartli tarzda ikki turga: umumdemografik va ijtimoiy - iqtisodiy turlarga ajratish mumkin.

Umumdemografik guruhlar faqat iqtisodiy faol aholigagina emas, balki butun aholiga taalluqlidir. Ularga quyidagilar kiradi:

- a) jins va yosh bo'yicha guruhlash;
- b) hududiy guruhlash (turar joy bo'yicha), har bir mamlakatning ma'muriy - hududiy bo'linishi asosida amalga oshiriladi;
- v) shahar va qishloq aholisiga guruhlash, har bir mamlakatda amalda bo'lgan mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi;
- g) oilaviy ahvolga ko'ra guruhlash (nikohda turganlar, bo'ydoqlar, ajralganlar, bevalar);
- d) oila a'zolari soni bo'yicha guruhlash;
- e) millati va ona tili bo'yicha guruhlash (har bir kishining o'z fikri asosida);
- j) fuqarolik bo'yicha guruhlash (mazkur shaxs qaysi davlat fuqarosi hisoblanadi);
- z) ma'lumoti darajasiga ko'ra guruhlash (shu mamlakatda qaror topgan ta'lim tizimiga muvofiq);
- i) yashash uchun zarur mablag'lar manbalari bo'yicha guruhlash (mashg'ulotlardan daromadlar; pensiyalar; nafaqalar; stipendiyalar; sarmoyadan daromadlar; foizlar; dividendlar; ijaraga berish; ayrim shaxslar boqimandalari; jamoalar boqimandalari; davlat boqimandalari).

Ijtimoiy - iqtisodiy guruhlar bevosita iqtisodiy faol aholiga taalluqli bo'lib, uning iqtisodiy faoliyatdagi o'rnini ifodalaydi. Bularga eng avvalo, sinflar va ijtimoiy guruhlar bo'yicha guruhlash kiradi, bu usul ilgari sobiq socialistik mamlakatlar statistikasida qo'llanilgan. Hozirgi kunda 4-bandlik maqomining xalqaro tasnifi bazasida amalga oshiriladigan bandlikdagi holati bilan almashtirilgan.

Iqtisodiy faol aholi, bandlar va ishsizlar soni to'g'risidagi ma'lumotlar asosida iqtisodiy faollik, bandlik va ishsizlikning muvofiq keluvchi koeffitsientlari alohida jins va yosh guruhlar bo'yicha ham, butun aholi uchun aniqlanadi. Bunda bandlik va ishsizlik koeffitsientlarini quyidagi kategoriyalarga nisbatan hisoblab chiqish mumkin:

- a) aholining umumiy soniga;
- b) iqtisodiy faol aholi soniga.

Aytib o'tilgan ko'rsatkichlar hisob-kitobi quyidagi formulalar bo'yicha amalga oshiriladi:

$$\hat{E}_{faol} = \frac{S_{faol}}{S_{band}} \delta 100; \quad \hat{E}_{band} = \frac{S_{faol}}{S_{umum}} \delta 100; \quad \hat{E}_{band} = \frac{S_{band}}{S_{faol}} \delta 100;$$

$$\hat{E}_{band} = \frac{S_{band}}{S_{umum}} \delta 100; \quad \hat{E}_{ish\ s} = \frac{S_{ish\ s}}{S_{faol}} \delta 100; \quad \hat{E}_{ish\ s} = \frac{S_{ish\ s}}{S_{umum}} \delta 100$$

Bunda: K_{faol} , K_{band} , K_{ishs} - muvofiq tarzda faollik, bandlik va ishsizlik koeffisientlari;

S_{faol} , S_{band} , S_{ishs} , S_{umum} - muvofiq tarzda iqtisodiy faol, band, ishsiz aholi soni va aholining umumiy soni.

Tahlil maqsadida iqtisodiy faol aholi soni va bandlar sonining muvofiq tarzda mehnatga layoqatli aholiga nisbatidan ham foydalanish, maqsadga muvofiq va mumkin bo'lgan holatda ishsizlik koeffisientini yollanma ishchilar va o'z korxonasida band bo'lganlar uchun alohida hisoblash mumkin.

Aytish lozimki, faollik, bandlik va ishsizlik koeffisientlari ikki usulda hisoblab chiqilishi mumkin:

- lahzalik (biror sanadagi holati bo'yicha);
- oraliqli (biror vaqt davri uchun).

Statistik amaliyotda ko'pincha iqtisodiy faol aholiga nisbatan hisoblangan bandlik va ishsizlik koeffisientlaridan foydalaniladi. Bu holatda bandlik va ishsizlik koeffisientlarining yig'indisi bir-birga teng bo'ladi.

Ayrim mamlakatlar statistikasida ishchi kuchini bandlik muammolari bo'yicha tadqiq qilish ma'lumotlari bazasida olinadigan va XMT tavsiyalariga muvofiq hisoblanadigan ishsizlar umumiy soni hamda umumiy ishsizlik darajasining baholovchi ko'rsatkichlari bilan birga bandlik xizmati joriy statistikasi ma'lumotlari bo'yicha ro'yxatga olingan ishsizlik darajasi ko'rsatkichi ham hisoblanadi. Ro'yxatga olingan ishsizlik darajasi bandlik xizmati organlarida ro'yxatga olingan ishsizlar sonining iqtisodiy faol aholi soniga nisbatani ifodalaydi. SHunisi ravshanki, ro'yxatga olingan ishsizlik darajasi uning umumiy darajasidan bir necha marta past bo'ladi, chunki mamlakat iqtisodiy faol aholisining umumiy sonidagi haqiqiy ishsizlar kam qismininggina ulushini ifodalaydi.

3.2.2-jadval

Mehnat bo'limlarida qayd etilgan ishsizlar (yil oxiriga ming kishi)

	2003 y.	2004 y.
Mehnat bo'limlarida qayd etilgan ishsizlar	32,2	34,9
Bulardan ishsizlik badalini oluvchilar	17,9	19,5
Ishsizlik darajasi, % da	0,3	0,4
Mehnat bilan ta'minlangan aholi	317,4	323,7

Manba: O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharx 2004 yil. №8 mart 2005.

Ishsizlikning iqtisodiyotga salbiy ta'sirini ifodalashda milliy iqtisodiyotning ishsizlikdan yo'qotishlarini aniqlash juda muhim hisoblanadi. Bu yo'qotishlar ikki xil bo'ladi: birinchidan, davlat amalda bo'lib turgan mehnat to'g'risidagi qonunlarga ko'ra, ishsizlarning muayyan qismiga ishsizlik nafaqalarini to'lashga majbur, ikkinchidan, ishsizlar ishlab chiqarishda ishtirok etmayotganliklari tufayli davlat milliy mahsulot va milliy daromadning ma'lum qismini yo'qotadi. Birinchi tur yo'qotishlarini to'langan ishsizlik nafaqalari summasi sifatida aniqlash mumkin. Ikkinchi turdagi yo'qotishlarni ishsizlarning yillik o'rtacha sonini xodimning milliy daromadi yoki mahsulot bo'yicha hisoblangan yillik o'rtacha mehnat unumdorligiga ko'paytmasi sifatida aniqlash mumkin. Bu hisob-kitob quyidagi formula bo'yicha amalga oshiriladi:

$$D_{YAIM(MD)} = \frac{YAIM(MD)}{S_{band}} * S_{ishs}$$

Bunda: YAIM (MD) - o'rganilayotgan davrda ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot (milliy daromad)ning qiymati;

S_{band} va S_{ishs} - o'rganilayotgan davrdagi bandlar va ishsizlarning o'rtacha soni.

3.3. Mikrodarajada band bo'lganlarni statistik o'rganish

Korxona xodimlari soni haqida ma'lumot korxona mehnat hisobotida aks ettiriladi. Korxona xodimlari sonining birlamchi hisoboti ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish buyruqlaridan boshlanadi va korxona xodimlarini kunlik ro'yxatdagi soniga kiritiladi. Hamma xodimlar kategoriyalari, doimiy, vaqtincha, mavsumiy ishga qabul etilgan asosiy yoki yordamchi ish faoliyatiga qaramasdan, korxona tarkibida alohida shtatdagi xodimlardan tashqari o'rindoshlik bo'yicha ishlovchilar (sovmestitellarning) hisobi ham yuritiladi.

Ro'yxatdagi xodimlar soniga ishga qabul qilish haqida buyruq chiqqan kundan boshlab, to ishdan bo'shatish haqida buyruq chiqquncha ro'yxatda bo'lganlar kiritiladi.

Doimiy xodimlar soniga ishga qabul qilish buyrug'ida muddati ko'rsatilmagan xodimlar kiritiladi.

Vaqtincha xodimlar soniga ikki oy muddatgacha yoki vaqtincha ishlamayotgan xodimlar o'rniga ishlashga 4 oygacha qabul qilinganlar kiritiladi.

Mavsumiy xodimlarga olti oygacha mavsumiy ish bajarish uchun qabul qilinganlar kiritildi.

Kalendar ish kuni ro'yxatdagi xodimlar soniga shu kuni haqiqiy ishlaganlar va turli xil sabablarga ko'ra ishlamaganlar kiritiladi:

- xizmat safarida bo'lganlar;
- navbatdagi va qo'shimcha ta'tilda bo'lganlar;

- davlat va ijtimoiy majburiyatlarni bajarish bilan band bo'lganlar;
 - oilaviy sabablarga ko'ra:
 - sog'lig'i tufayli;
 - ma'muriyat ruxsati bilan:
 - ishga chaqirish bo'yicha dam olayotganlar;
 - o'z hisobidan ta'til:
 - korxona bo'sh turishi tufayli;
 - ikki yoshgacha bola tarbiyasi ta'tili;
 - dekret ta'tili;
 - to'la ish haftasi bo'yicha ishlamaslik sharti bilan ishga qabul qilinganlar;
 - o'quv ta'tilini o'tayotgan sirtqi talabalar va h.k.
- Ro'yxatdagi xodimlar soniga quyidagilar kiritilmaydi:
- bir marotabalik ish bajarish uchun jalb etilganlar;
 - asosiy ish faoliyati boshqa korxonada qo'shimcha faoliyat ko'rsatayotganlar;
 - ish haqini saqlab qolmaslik sharti bilan boshqa korxonaga vaqtincha ishga yuborilganlar;
 - ishdan ajralgan holda o'qishga yuborilganlar (korxona hisobidan stipendiya oluvchilar).

Ro'yxatdagi xodimlar soni fursatli ko'rsatkichlardir, chunki har kuni ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish sababli, ularning soni o'zgarib turadi. Turli xil iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash maqsadida o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni, o'rtacha ishga kelganlar soni, o'rtacha haqiqiy iqtisodiy ishlaganlar soni hisoblanadi:

$$\text{O'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni} = \frac{\text{ishga kelganlar} + \text{ishga kelmaganlar soni}}{\text{kalendar kunlar}}$$

O'rtacha ro'yxatdagi xodimlar sonini hisoblashda kalendar kunlaridagi ro'yxatdagi xodimlar sonining yig'indisi (ishlamagan kunlardagi xodimlar soni bir kun oldingi kundagi ro'yxatdagi xodimlar soni hisoblanadi), kalendar kunlar yig'indisiga bo'linadi.

O'rtacha ishga kelganlar sonini hisoblashda, haqiqiy ishlagan kishi kunlar yig'indisi ish kunlariga bo'linadi.

Ishga kelgan va haqiqiy ishlaganlar orasidagi farq odatda korxonaning aybi bilan, ya'ni: xomashyo, elektr energiya bilan xullas, ish bilan ta'minlab bermasligi sababli bo'lib, u kun davomida yoki ayrim ish soatlarida bo'lishi mumkin.

Bu ko'rsatkichlarni hisoblashni quyidagi misolda ko'rib chiqamiz:

Avgust 1-dekadasida korxona xodimlari haqida quyidagi ma'lumotlar berilgan (kishi hisobida).

3.3.1-jadval

Avqust 1-dekadasida korxona xodimlari haqidagi ma'lumotlar

Oy kunlari	Ro'yxatda bo'lganlar soni	Ishga kelganlar soni	Kun mobaynida bo'sh turganlar
1	320	295	2
2	322	304	-
3	321	311	-
4	323	312	-
5	325	320	9
dam olish kuni			
6	323	302	-
7	328	314	5
8	323	320	4
9	320	312	-

Aniqlaymiz:

$$\text{O'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni} = \frac{320 + 322 + 321 + 323 + 325 \cdot 2 + 323 + 328 + 323 + 320}{10} =$$

$$= \frac{3230}{10} = 323 \text{ kishi}$$

$$\text{O'rtacha ishga kelganlar soni} = \frac{295 + 304 + 311 + 312 + 320 + 302 + 314 + 320 + 312}{9} =$$

$$= \frac{2790}{9} = 310 \text{ kishi}$$

Demak, turli xil sabablarga ko'ra, har kuni o'rtacha 13 kishi ishga kelmagan, kelganlardan ikki kishi kun mobaynida bo'sh turganlar. Umuman har kuni 15 kishi mehnatidan foydalanilmagan.

Korxona xodimlari harakatini ta'riflash uchun mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan foydalanildi. Mutlaq ko'rsatkichlarga: ishga qabul qilish aylanmasi, ishdan bo'shash aylanmasi, ortiqcha aylanma kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Agar o'rtacha yillik ro'yxatdagi xodimlar soni xalq xo'jaligida band bo'lganlar sonini hisoblash uchun mo'ljallangan bo'lsa, bu ko'rsatkichni hisoblashda maxrajida korxona qancha muddat faoliyat ko'rsatishidan qat'inazar yilli kalendar kunlar olinadi.

Masalan, korxona o'z faoliyatini 31 dekabrda boshlab ro'yxatdagi xodimlar soni 365 kishi bo'lsa:

$$\text{O'rtachayillik ro'yxatdagixodimlar soni} = \frac{365 \text{ kishi/kun}}{365 \text{ kun}} = 1 \text{ kishi}$$

Bunday hisoblashdan maqsad, bir necha korxonalarda yil davomida ishlaganlarni qayta-qayta hisobga olmaslikdir.

Korxona xodimlari harakatini ta'riflash uchun mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Mutlaq ko'rsatkichlariga: ishga qabul qilish aylanmasi, ishdan bo'shash aylanmasi, ortiqcha aylanma kabi ko'rsatkichlar kiradi.

Nisbiy ko'rsatkichlarga: ishga qabul qilish aylanmasi, ishdan bo'shash aylanmasi, qo'nimsizlik ko'rsatkichi, xodimlarning doimiylik ko'rsatkichi kiritiladi.

Umumiy ishga qabul qilish ko'rsatkichini hisoblash uchun umumiy ishga qabul qilinganlar soni o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soniga bo'linadi. Ayrim kategoriyalar uchun o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar sonini hisoblashda shu kategoriyalarga ishga qabul qilinganlar soni va boshqa kategoriyalardan shu kategoriyaga o'tganlar soni yig'indisi shu kategoriya xodimlarining o'rtacha soniga bo'linadi. Odatda, sanoat tarmog'ida ko'rsatkichni davr oxiridagi xodimlar soniga bo'lib ham hisoblanadi. Ishdan bo'shash umumiy ko'rsatkichini hisoblashda, hisobot davrida umumiy ishdan bo'shaganlar soni ko'riladigan davr xodimlari soniga bo'linadi.

Davr boshida sanoatdagi ko'rilayotgan xodimlar soniga bo'lib ham hisoblash mumkin. Ayrim kategoriyalar uchun hisoblanganda o'rganayotgan kategoriyadan boshqa kategoriyalarga o'tganlar ham hisobga olinadi. Qo'nimsizlik ko'rsatkichini hisoblashda ortiqcha aylanma (shaxsiy sabablarga ko'ra bo'shaganlar) o'rtacha yillik xodimlar soniga bo'linadi.

Sanoatda yil boshidagi xodimlar soniga nisbatan ham olish mumkin. Yil davomida doimiy ishlagan xodimlar sonini o'rtacha yillik yoki yil boshidagi xodimlar soniga bo'lish natijasida doimiylik ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu ko'rsatkichlarni hisoblashni quyidagi misolda ko'rib chiqamiz.

Hisobot yilida korxona xodimlarining harakati haqida quyidagi ma'lumotlar berilgan (kishi):

3.3.2-jadval

Korxona xodimlarining harakati

Yil boshidagi ishchilar soni	360
Yil davomida ishga qabul qilinganlar	38
Boshqa kategoriyalardan ishchilar kategoriyasiga o'tganlar	4
Harbiy xizmatga chaqirish munosabati bilan ishdan bo'shaganlar	4
Nafaqaga chiqish munosabati bilan bo'shaganlar	6
O'z xohishi bo'yicha bo'shaganlar	16
Mehnat intizomini buzish bo'yicha bo'shaganlar	2
Ishchi kategoriyasidan boshqa kategoriyaga o'tganlar	2
Yil davomida doimiy ishlagan ishchilar soni	340

Ishchilar toifasiga qabul qilish aylanmasi:

$$\hat{E}_{k.k.} = \frac{\hat{E}}{\bar{O}} \times 100 = \frac{42}{366} \times 100 = 11,48\%$$

Ishchilar toifasidan umumiy bo'shash aylanmasi:

$$\hat{E}_b = \frac{B}{\bar{O}} \times 100 = \frac{30}{366} \times 100 = 8,2\%$$

Qo'nimsizlik ko'rsatkichi:

$$\hat{E}_k = \frac{\text{ortiqcha aylanma}}{\bar{O}} \times 100 = \frac{18}{366} \times 100 = 4,92\%$$

Doimiylik ko'rsatkichi:

$$\hat{E}_f = \frac{\text{yil davomida doimiy ishlaganlar soni}}{\bar{O}} \times 100 = \frac{340}{366} \times 100 = 92,9\%$$

Ko'rinib turibdiki, ortiqcha aylanma ko'rsatkichi 4,92%ni tashkil etib, bu degani, har o'rtacha 100 ishchidan beshtasi o'z xohishi bilan yoki mehnat intizomini buzish natijasida ishdan bo'shagan, demak intizom borasida ishchilarning o'z ishdan manfaatdor bo'lmasligi sababli, bu ko'rsatkich yuqori bo'lib, ma'muriyat o'z xohishi bilan bo'shaganlar sababini o'rganish ustida ish olib borishlari lozim. Xodimlar harakatini o'rganish maqsadida quyidagi absolyut ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

1. Umumiy ishchi toifasiga kiritilganlar soni (K)=38k + 4k = 42 kishi.
2. Umumiy ishchi kategoriyasidan chiqqanlar soni
(B)=4k+6k+16k+2k+2k=30kishi:
 - zaruriy aylanma=4k+6k+2k=12kishi;
 - ortiqcha aylanma=16k+2k=18kishi.

Xodimlar harakati nisbiy ko'rsatkichlarini hisoblash uchun kerak o'rtacha yillik ishchilar sonini hisoblaymiz, buning uchun:

- yil oxiridagi ishchilar soni $T_1 = T_0 + K - B$, $T_1 = 360 + 42 - 30 = 372$ kishi;
- o'rtacha yillik ishchilar soni $\bar{O} = \frac{\bar{O}_1 + \bar{O}_0}{2} = \frac{360 + 372}{2} = 366$ kishi .

Qisqacha xulosalar

Iqtisodiy faol aholiga tovar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun o'z mehnatini taklif qiladiganlar kiritiladi. «Iqtisodiy faol aholi» tushunchasi o'rnida «ishchi kuchi» va «mehnat resurslari» tushunchalari ishlatiladi. Ammo shuni nazarda tutish kerakki, «mehnat resurslari» toifasi yuqorida aytilgan toifalardan faqat «bandlar» va «ishsizlar»ningina emas, balki mehnatga layoqatli yoshdagi o'quvchilar, uy bekalari, har xil sabablarga ko'ra, iqtisodiy faol aholi hisoblanmaydigan mehnatga layoqatli boshqa shaxslarni qamrab olishi tufayli farqlanadi.

BMXT-93 alohida shaxslarni haqiqiy yoki potensial bandlikga ko'ra tasniflaydi. Band bo'lgan aholi nafaqat absolyut miqdorlarda, balki nisbiy miqdorlarda ham o'rganiladi, chunki makon va zamonda qiyoslashda mana shu nisbiy miqdorlardan foydalaniladi.

Xalq xo'jaligida band bo'lganlarga turli xil iqtisodiy faoliyat bilan band bo'lganlar, korxona, tashkilot, muassasalar, ya'ni yuridik shaxslarda va shu bilan fizik band bo'lganlar ham kiritiladi. Demak, umumiy band bo'lganlarni o'rganish

mikrodarajada, ya'ni korxona, firma va hokazolarda band bo'lganlarni o'rganishdan boshlanadi. Korxonada band bo'lganlarni o'rganish maqsadida ro'yxatdagi xodimlar soni tuziladi, bu ko'rsatkich fursatli bo'lib, o'zgarishiga xodimlar harakati ta'sir etadi. Bu harakatni o'rganish maqsadida absolyut va nisbiy harakat ko'rsatkichlari hisoblanadi. Turli xil iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblashda qo'llaniladigan o'rtacha ro'yxatdagi, o'rtacha ishga kelganlar va o'rtacha haqiqiy ishlaganlar soni hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Ish kuchi haqida tushuncha.
2. Mehnat resurslari balansi va uning tarkibi.
3. BMXT-93ga binoan band bo'lganlarning tasnifi.
4. YOllanma xodimlar haqida tushuncha va ularning tarkibi.
5. Ishsizlar haqida tushuncha.
6. Iqtisodiy faol aholining tasnifi.
7. Bandlik va ishsizlik nisbiy ko'rsatkichlarini hisoblash.
8. Ro'yxatdagi xodimlar soniga kimlar kiritiladi?
9. Nima maqsadda va qanday usullarda o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni hisoblanadi?
10. Ish kuchi harakati qanday ko'rsatkichlar yordamida o'rganiladi?

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. www.euireland.ie
9. www.euireland.ie
10. www.cec.org.uk
11. www.eurunion.org
12. www.europarl.ie

IV bob. ISHCHI KUCHIGA TALAB VA TAKLIF

4.1. Ishchi kuchining taklif ko'rsatkichlari

Ishchi kuchi taklifini statistik aks ettirish maqsadida potensial, haqiqiy va qo'shimcha taklif kategoriyalaridan foydalaniladi.

Potensial taklif hajmi mehnatga layoqatli aholining butun aholi soni va tarkibi, sog'lig'ining holati va mehnatga layoqatlilik darajasi, aholining hududiy joylashishi va joydan-joyga ko'chishi, shuningdek, shu mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarga bog'liq turli belgilari bo'yicha soni va tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlari yordamida ifodalanadi.

Haqiqiy taklif hajmi iqtisodiy faol aholining soni va tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlari yordamida aks ettiriladi. Iqtisodiy faol aholining soni ishchi kuchi taklifining dolzarb chegarasi hisoblanadi. Haqiqiy taklif hajmida talab qamrab olgan, band aholining soni va tarkibiy tuzilishi bilan ifodalanadigan, qoniqtirilgan taklif ajratib ko'rsatiladi.

Band aholini ta'riflash maqsadida guruhlashning quyidagi tasniflashidan foydalaniladi, ulardan muhimlari:

- a) jins va yosh bo'yicha;
- b) malaka va ma'lumot darajasi bo'yicha;
- v) xodim foydalanadigan, ustama va imtiyozlarni belgilaydigan ish staji bo'yicha;
- g) daromadlar darajasi chegaralari asosida amalga oshiriluvchi daromadlar darajasi bo'yicha;
- d) tarmoq tasnifi bazasida amalga oshiriladigan iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha;
- e) fuqarolik bo'yicha (shu mamlakat fuqarolari va xorijiy fuqarolar);
- j) shartnoma bo'yicha ishlovchi xorijiy fuqarolar uchun bandlik turlari bo'yicha (korxona va tashkilotlar mehnat jamoalari tarkibida; pudrat shartnoma (kontrakt)larini amalga oshirish uchun jalb qilingan xorijiy yuridik shaxslar tarkibida; jismoniy shaxslarda);
- z) XTST ga ko'ra, xodimlarning 10 asosiy guruhini qamrab oladigan ijtimoiy - kasbiy tarkib bo'yicha:
 1. Qonun chiqaruvchilar, katta davlat xizmatchilari va boshqaruvchilar.
 2. Mutaxassis - (fizika, matematika va texnika fanlari; biologiya va tibbiy fanlar sohalarida; ta'lim va iqtisodiyot, biznes, huquq, axborot, ijtimoiy fanlar sohalaridagi boshqa mutaxassislar, shuningdek, yozuvchi, rassom, artist va boshqalar).
 3. YOrdamchi xodimlar.
 4. Xizmatchilar (idora xizmatchilari va xizmat ko'rsatish sohasi xodimlari (kassirlar va bank xizmatchilari, axborot byurolari xizmatchilari).
 5. Xizmat ko'rsatish sohasi va savdo korxonalari xodimlari (shaxsiy xizmat va qo'riqlash sohasi xodimlari; sotuvchilar, tovar va modellarni namoyish qilib ko'rsatuvchilar).

6. Qishloq xo'jaligi, baliqchilik va baliq ovlashning malakali xodimlari (bozorga yo'naltirilgan va shaxsiy iste'mol uchun mahsulot ishlab chiqaradigan).

7. Sanoatning malakali ishchilari va yaqin kasblar ishchilari (qazib oluvchi va qurilish tarmoqlari, metallurgiya va metalga ishlov berish, matbaachilik (poligrafiya) va hunarmandchilik ishlab chiqarishlari ishchilari va boshqa ishlab chiqarishlar ishchilari).

8. Sanoat qurilma va mashinalarining operator va yig'uvchilari (operator, yig'uvchi va transport vositalari haydovchilari).

9. Malakaga ega bo'lmagan xodimlar.

10. Qurolli kuchlar.

Ba'zi mamlakatlarda xodimlarning ayrim toifalari turlicha talqin qilinadi. Ishsizlar alohida mustaqil bo'limga ajratiladi yoki oxirgi ish bo'yicha taqsimlanadi.

Qo'shimcha taklif hajmi, ya'ni talab bilan qamrab olinmagan taklif, ish izlayotgan shaxslar umumiy soni va sifat tarkibi, ishsizlarning umumiy soni, ro'yxatga olingan ishsizlar soni, ishsizlik nafaqalarini olayotganlar soni, shuningdek, bu ko'rsatkichlarning dinamikasi bilan ifodalanadi.

Ish izlayotgan shaxslar tushunchasi anchagina keng, chunki unga mehnat faoliyati bilan band bo'lmagan fuqarolardan tashqari hozirgi kunda band bo'lgan, mehnat birjasiga oldinda turgan ishdan bo'shatilish, yollash muddatining tugashi yoki asosiy ish vaqtidan bo'sh vaqtda ishlash ishtiyoqi tufayli murojaat qilgan shaxslar ham kiritiladi.

Ishsizlik nafaqalarini to'lash uchun (ma'lum shart-sharoitlarda fuqarolar sug'urta doirasida bunday huquqqa ega bo'lishadi) mehnat birjasida doimo ishsiz sifatida ro'yxatdan o'tgan bo'lishlari talab etiladi. Bunday ro'yxatdan o'tish mazkur nafaqalarni to'lashga o'z-o'zidan olib kelmaydi. Ishsiz deb tan olinganlar qatoridan taklif etilgan muvofiq keluvchi ishni asossiz rad etgan, qayta ro'yxatdan o'tish tartibiga va shu kabilarga rioya etmagan shaxslar nafaqa olmaydilar. SHuning uchun ishsizlik bo'yicha nafaqa oluvchilar soni ro'yxatga olingan ishsizlar sonidan kam bo'ladi.

Qo'shimcha ish kuchi taklifiga ta'rif berishda murojaat qiluvchilar umumiy sonining mehnatga layoqatli aholi yoki band bo'lganlar sonining yig'indisiga, shuningdek, sifatli ta'rifning (masalan, ishchi kasbi yoki xizmatchi lavozimiga ega bo'lganlar, mehnat faoliyati bilan band bo'lganlar, shu jumladan, ayollar) o'ziga xos belgilari bilan ajralib turadigan murojaat qiluvchi alohida olingan guruhdagi shaxslar soni, ularning band ishchi va xizmatchilar orasidagi soniga hisoblangan ishga joylashtirish masalasi bo'yicha murojaat intensivligi ko'rsatkichi qiziqishga arziydi.

Ishsizlarning mavjudligi va sonining dinamikasi qator sabablarga bog'liq bo'ladi. Bu sabablar orasida iqtisodiy kon'yunkturaning o'zgarishi, ishsizlik nafaqalarini berish shart-sharoitlari va uni olishning davomiyligi, xorijiy region ishchi kuchining borligi va uning iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini, shuningdek, iqtisodiyotda sodir bo'layotgan tarkibiy o'zgarishlarni alohida aytib o'tish kerak.

Mehnat bozoridagi talab va taklif nisbatani belgilovchi ijtimoiy, iqtisodiy, demografik va siyosiy shart-sharoitlarga ko'ra, ishsizlik turli shakllarda bo'lishi mumkin. Analitik maqsadlarda ishsizlik qisqa muddatli va uzoq muddatli ishsizlikka ajratiladi. BMT tavsiyalariga ko'ra, iqtisodiy faoliyatning davriy xarakteriga bog'liq bo'lgan 1 yildan ortiq muddatdagi ishsizlik uzoq muddatli ishsizlik hisoblanadi. Uzoq muddatli ishsizlik tuzilmaviy, kon'yunktur va ishchi kuchiga sarflar bilan bog'liq ishsizlikka ajratiladi.

Tuzilmaviy ishsizlik – ishchi kuchi talab va taklifi miqdorini kasbiy va geografik nomuvofiqligi oqibati hisoblanadigan ishsizlik.

Kon'yunktur ishsizlik – butun iqtisodiyot doirasida tovar hamda xizmatlarga talabning pasayishi (kon'yunktur o'zgarishlar) sababli ishchi kuchiga talabning kamayishi oqibatida paydo bo'ladigan ishsizlikdir.

Ishchi kuchiga sarflar bilan bog'liq ishsizlik mehnat sarflari darajasining o'ta yuqoriligidan kelib chiqadi, qoidaga ko'ra, eng kam ish haqi darajasining yuqoriligi ish beruvchilarni ish joylarini qisqartirishga majbur qiladi. Qisqa muddatli ishsizlikka texnologik, friksion va mavsumiy ishsizlik kiritiladi.

Texnologik ishsizlik – iqtisodiyotning ayrim tarmoqlaridagi ishlab chiqarishning texnologik xususiyatlariga bog'liq bo'lgan ishsizlik.

Friksion ishsizlik – yangi ish o'rni yoki turar joyni izlash maqsadida ishdan ixtiyoriy ketish bilan bog'liq ishsizlik.

Mavsumiy ishsizlik – faqat ma'lum davrlarda (masalan, qishloq xo'jaligi ishlari qizg'in davrda) ishga ega bo'ladigan, yilning boshqa davrlarida band bo'lmaydigan shaxslarga xos ishsizlik.

Hozirgi kunda ishsizlikning mavsumiy o'zgarib turishi ishsizlik darajasiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu nuqtai nazardan, iqtisodiyot tarmoqlarining uch guruhini qamrab oladi:

- tabiiy-iqlim sharoitlariga bog'liq bo'lgan tarmoqlar (qishloq xo'jaligi, baliqchilik, ovchilik, qurilish);
- xomashyo bilan ta'minlashda mavsumiy o'zgarishlarga bog'liq tarmoqlar (qishloq xo'jaligi va baliq ovlash mahsulotlarini qayta ishlash);
- talab mavsumiy xarakterda bo'ladigan tarmoqlar (sport anjomlari, kiyim, poyafzal ishlab chiqarish, turizm va boshqalar).

Mavsumiylik omili muhim rol o'ynaydigan tarmoqlarda band bo'lganlar soni va ishlab turgan xodimlar ish vaqti davomiyligida o'zgarishlar bo'lib turadi.

Tuzilmaviy o'zgarishlar iqtisodiyotda hozirgi kunda uzluksiz bo'lib turibdi, bu yangi tavsif va parametrli ishchi kuchiga ehtiyojni keltirib chiqaradi. SHuning uchun ishchi kuchi taklifini tuzilmaviy o'zgartirish uni qayta tayyorlashni yo'lga qo'yish va ishchi kuchini iqtisodiyot tarmoqlari, mamlakatning turli mintaqalari o'rtasida qayta taqsimlashga yordam berish zarurligini taqozo etadi.

Keyingi yillarda ishsizlikning o'sishiga olib keladigan ko'pgina omillar amalda bo'lib turibdi. Bu band aholining daromadlarini qadrsizlantiradigan, uning to'lovga qodir talabini pasaytiradigan va shu orqali tovar va xizmatlar ishlab chiqarishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan inflyasiya; iqtisodiy faoliyatga ayollar va

yoshlarning zo'r berib jalb etilishi; bozorda malakali mutaxassislarning ko'payib ketishi bo'sh joylarning etishmasligi tufayli oliy ma'lumotli mutaxassislarga talabni kamayishi; davlatning ijtimoiy dasturlarga mo'ljallangan xarajatlari keskin kamayib ketishi oqibatida xizmat sohasida ishchi kuchiga talabning kamayishi va boshqalardir.

Ishsizlar soni va tarkibiy tuzilish ko'rsatkichlari qo'shimcha ishchi kuchi taklifini tavsiflashga xizmat qiladi. Statistika ishsizlar umumiy sonining dinamikasini o'rganadi va kelgusi davrlar uchun bashorat qiladi. Ishsiz aholi tarkibiy tuzilishini o'rganish maqsadida qator guruhlashlardan foydalaniladi. Ularning eng muhimlari quyidagilar:

a) jins va yoshga ko'ra, u ishsizlikning yoshlar va ayollar mehnat potensialidan foydalanishga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganishga imkon beradi (qoidaga ko'ra, bunda 24 yoshgacha bo'lgan, yoshlar guruhiga kiritiladigan aholi ajratiladi);

b) ma'lumot darajasiga ko'ra;

v) ishdan bo'sh shabablariga ko'ra;

g) fuqarolik bo'yicha, bu ish mamlakatdagi ishsizlar umumiy sonida chet ellik ishsiz ishchilar soni va ulushini aniqlash imkonini beradi;

d) ishsizlik nafaqasining olinishiga ko'ra, bu ishsizlarni nafaqa oladigan va olmaydiganlarga ajratiladi;

e) nafaqa olmaydigan ishsizlarning kun kechirish mablag'lari manbalari bo'yicha, bunda qarindoshlar mablag'lari yoki mustaqil jamg'armalar, tasodifiy ishlab topilgan pul, jamoat ishlari ko'rsatiladi;

yo) jamoat ishlaridagi ishtirokka ko'ra, ularda ishtirok etadiganlar va ishtirok etmaydiganlarga ajratiladi;

j) ishsizlikning davomiyligiga ko'ra, odatda quyidagi uchta guruh ajratiladi:

- 3 oygacha;

- 3 oydan 12 oygacha;

- bir yildan ortiq (turg'un ishsizlik);

z) ishsizlik nafaqasini olishning davomiyligiga ko'ra;

i) ish topilgan holatda, istak bildirilgan ish soatlari soni bo'yicha to'la yoki qisman ishlash istagida bo'lgan ishsizlar ajratiladi.

4.2. Ishchi kuchiga talab ko'rsatkichlari

Ishchi kuchiga talab o'rganilganda umumiy, samarali va qoniqtirilmagan talab ko'rsatkichlari qo'llaniladi. Umumiy talab shu mamlakatda umumiy bor bo'lgan ish joylari va uning tuzilmasi bilan ifodalanadi. Samarali talab qoniqtirilgan taklif analogiyasi bo'lib, iqtisodiyotda band bo'lganlar soni va tarkibi bilan ifodalanadi.

Umumiy va samarali talab orasidagi farq qoniqtirilmagan talab bo'lib, uning asosiy ko'rsatkichlari bo'sh ish joylari va egallanmagan lavozimlarni turli belgilar (iqtisodiyot tarmoqlari, kasblar va talab etiladigan malaka, taklif etilayotgan

bandlik davomiyligi, taklif etilayotgan ish haqi darajasi va shu kabilar) bo'yicha mavjudligi, harakat hamda tarkibi haqidagi ma'lumotlar hisoblanadi.

Mehnat bozori axborot ta'minotining hozirgi tizimida ishchi kuchiga talab statistikasi eng zaif bo'g'in hisoblanadi. Bo'sh joylar sonini aniqlash statistika ma'lumotlarining potensial manbalari quyidagilar hisoblanadi: davlat va xususiy bandlik xizmatlari tomonidan berilgan bo'sh joylarning borligi to'g'risidagi ma'lumotlar; gazeta va jurnallarda e'lon tariqasida bosib chiqarilgan ish to'g'risidagi takliflarni ro'yxatga olish; ish beruvchilarni statistik tekshiruvdan o'tkazish. Ammo hozirgi kunda ishchi kuchi talab va taklifining muvozanatlanganligini tahlil qilish, garchi, korxonalar va tashkilotlar bandlik xizmatiga xabar berilgan bo'sh joylar (ya'ni yollash shart-sharoitlarida ishchi kuchiga talab) to'g'risidagi axborot oshkora kamaytirib ko'rsatilganligi oldindan ma'lum bo'lsada, qoidaga ko'ra, bo'sh ish joylari hamda egallanmagan lavozimlar soni va harakati to'g'risidagi ma'lumotlar asosida tashkil qilinadi.

SHuning uchun, bu ma'lumotlarni sharhlashda, bu ko'rsatkich iqtisodiyotning ishchi kuchiga umumiy ehtiyojini emas, balki ish beruvchilar mehnat birjasiga uning ishga joylashtirish sohasidagi vositachilik xizmatidan foydalanish maqsadida murojaat qilgan holatlarni o'lchashini nazarda tutish kerak. Qoidaga ko'ra, rasmiy bo'sh ish joylarining soni, ularning iqtisodiyotdagi haqiqiy sonidan kamroq bo'ladi. SHunga ko'ra, bu sohada aniq axborotga ega bo'lish uchun qo'shimcha ishlash (tekshirishlar, anketa tadqiqotlari asosida) zarur.

Korxona va tashkilotlardan bevosita yig'iladigan ma'lumotlar asosida talab statistikasini o'rganishni quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha axborot olishni ko'zda tutib tashkil etish maqsadga muvofiqdir:

- hisobot davri boshiga bo'sh ish joylari (talab etiladigan xodimlar)ning soni;
- yil boshidan band etilgan bo'sh ish joylari;
- hisobot yili oxiriga bo'sh ish joylari (talab etiladigan xodimlar)ning soni;
- yilning yaqin chegarasidagi qo'shimcha ish joylari (kutilayotgan bo'sh joylar)ning soni.

Statistika bu ma'lumotlardan ishchi kuchining qo'shimcha taklifi va talabi o'rtasidagi nisbatni ifodalashda foydalanadi. Qoidaga ko'ra, mehnat birjalarida ro'yxatga olingan bo'sh joylar sonining dinamikasi ishsizlar soni dinamikasiga qarama-qarshi bo'ladi. Barcha mamlakatlarda ishsizlar soni ortib, bo'sh ish joylari va egallanmagan lavozimlar soni kamayib boradi.

Band bo'lganlar va ishsizlar soni, tuzilmasi va dinamikasi, shuningdek, bo'sh joylarning borligi va tuzilmasini o'rganishdan tashqari statistika bandlikni kengaytirish va ishsizlikni qisqartirishga yo'naltirilgan tadbirlarning miqdoriy tomonini ham aks ettiradi. Bu tadbirlarga quyidagilar kiradi:

- qo'shimcha ishchi kuchini yollagan holatlarda tadbirkorlar uchun ijtimoiy to'lovlarni pasaytirish;

- ishsizlar yoki singan tadbirkorlarga kichik oilaviy korxonalarni tashkil etishlarida davlat yordamini ko'rsatish (bunday hollarda ular pul yordami va bepul maslahatlar olishadi);

- xodimlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, bu davlat tomonidan bepul yoki kredit ko'rinishida yohud tadbirkorlar tomonidan amalga oshiriladi, buning uchun tadbirkorlarga davlat ularga soliqlarni kamaytirish ko'rinishidagi imtiyozlarni beradi;

- ishsizlarni kun kechirish uchun mablag'lar bilan ta'minlashga maxsus mo'ljallangan jamoat ishlarini tashkil etish;

- ichki va tashqi immigrasiyada yordam ko'rsatish;

- qoloq joylarni o'zlashtirish va qishloq xo'jaligi sektorini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;

- pensiyaoldi yoshidagi shaxslarning ishdan ketishlarini rag'batlantirish;

- muvofiq keluvchi ma'lumot va kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lmagan yoshlarni ishga joylashtirishni rag'batlantirish.

Mehnat bozorining bandlik va ishsizlik darajasiga, mehnatga haq to'lash darajasi va ayrim mamlakatlarning geografik holatiga bog'liq kon'yunkturasi, birinchi navbatda, mehnat bozoridagi keskinlikning umumiy xususiy koeffisientlari bilan ifodalanadi.

Mehnat bozoridagi keskinlikning umumiy koeffisienti butun mamlakat bo'yicha ishchi kuchi taklifi (ish izlayotgan yoki ishsiz shaxslar soni)ning unga talab (bo'sh joylar soni)ga nisbati tarzida hisoblanadi va 1 bo'sh joy hisobiga ish izlayotganlar yoki ishsizlar sonini ifodalaydi. Mamlakat mintaqalari, iqtisodiyot tarmoqlari, kasblar, ishlar va shu kabilar bo'yicha mehnat bozoridagi keskinlikning xususiy koeffisientlari ham xuddi shu yo'sinda hisoblab chiqiladi.

Mehnat bozori kon'yunkturasini o'rganishda bandlik xizmatlarining ishga joylashtirilganlar soni, ularning sifat tarkibi, dinamikasi, ishga joylashtirish koeffisienti (ish izlayotgan shaxslar yoki ishsizlar sonida ishga joylashtirilgan fuqarolar nisbati), ishga joylashtirishni kutishning davomiyligi va shu kabilar bilan ifodalanadigan faoliyati natijalarining ko'rsatkichi alohida o'rganadi.

Xodimlarning nisbiy tayyorgarligi to'g'risidagi ma'lumotlar mehnat bozori kon'yunkturasini tahlil qilishda hamda mehnat bozoridagi talab va taklifning nomuvofiqligi sabablarini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Ishchilarni bevosita korxonalarda, hunar-texnika ta'limi tizimida va bandlik xizmatlari orqali kasbiy tayyorlash sohasidagi ishning yaxshilanishi, mehnat bozoridagi jiddiylikni anchagina kamaytirgan bo'lardi, chunki kasbiy tayyorgarlikning yaxshi yo'lga qo'yilgan tizimi ishchilarning raqobatbardoshligini oshiradi, mavjud yoki yangi tashkil etilgan ish joylarini va ish izlayotgan shaxslarni uchrashtirishni osonlashtiradi.

Aholining iqtisodiy faolligini tasniflashda bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlarini tahlil qilishdan tashqari, hozirgi kunda noto'liq bandlikni o'rganish hamda uni statistikada aks ettirish muammosi dolzarb bo'lib bormoqda. Ko'rinadigan noto'liq bandlik, asosan statistik tushuncha bo'lib, uni ishchi kuchini tadqiq qilish va boshqa tadqiqotlar doirasida bevosita o'zgartirish mumkin. U bandlik hajmining etarli emasligini (noto'liq ish kuni, noto'liq ish haftasini) aks ettiradi.

Ko'rinmaydigan noto'liq bandlik – ko'proq analitik tushuncha bo'lib, mehnat resurslarining noto'g'ri taqsimlanishi yoki mehnat va boshqa ishlab chiqarish omillari o'rtasidagi chuqur muvozanatsizlikni aks ettiradi. Ko'rinmaydigan noto'liq bandlik daromadning pastligi, malakadan etarlicha foydalanmaslik va past unumdorlik bilan ifodalanadi.

Ko'rinadigan noto'liq bandlikni ta'riflashda band aholi sonini ish vaqtining davomiyligi (haftadagi ish soatlari yoki kunlarining soni) bo'yicha guruhlash juda muhim hisoblanadi.

Jumladan, XMT haftadagi ish soatlarining miqdori bo'yicha bandlar sonini quyidagicha guruhlashni tavsiya qiladi:

- 15 soatdan kam;
- 15 soatdan 31 soatgacha;
- 32 soatdan 34 soatgacha;
- 35 soatdan 39 soatgacha;
- 40 soatdan 44 soatgacha;
- 45 soatdan 47 soatgacha;
- 48 soat va undan ortiq.

Bandlar sonini haftadagi ish kunlari soni bo'yicha guruhlash quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

- 1 kun;
- 2 kundan 4 kungacha;
- 5 kun va undan ortiq.

Ko'rinadigan noto'liq bandlikni tahlil qilishda noto'liq bandlar sonini to'la ish vaqtida band bo'lgan shaxslar soniga qiyoslash, muvofiq keluvchi ulushlarni esa iqtisodiyot tarmoqlari va kasb guruhlari bo'yicha alohida hisoblash maqsadga muvofiqdir.

Ko'rinadigan noto'liq bandlikni etarlicha foydalanilmagan ish vaqti ko'rsatkichi bo'yicha o'lchash uchun ish kuni, haftasi, yilining haqiqiy davomiyligi (T_{haq}) shu toifa xodimlariga belgilangan (normal) ish kuni, haftasi, yilining davomiyligi (T_{bel}) bilan taqqoslash yo'li bilan quyidagi formula bo'yicha belgilangan ish vaqtdan foydalanish koeffisientini olish lozim bo'ladi:

$$\hat{E}_{\text{foy}} = \frac{\dot{O}_{\text{hak}}}{\dot{O}_{\text{bel}}}$$

Qoidaga ko'ra, belgilangan ish vaqtining 80%dan kamroq ishlaydiganlar noto'liq band bo'lgan shaxslar qatoriga kiritiladi.

Belgilangan ish vaqti davomiyligi bilan uning haqiqiy davomiyligi o'rtasidagi farq yo'qotilgan ish vaqti ko'rsatkichi hisoblanadi.

Noto'liq bandlikni haqiqiy band bo'lgan xodimlar sonini (S_x) mehnat unumdorligining o'rtacha darajasi va ishlab chiqarishning o'rtacha texnik darajasida (S_z) mazkur korxona uchun zarur xodimlar soniga qiyoslab hisoblash yo'li bilan ham aniqlash mumkin. Agar ishlab chiqarish hajmi Q , o'rtacha mehnat unumdorligi W orqali belgilansa, zarur xodimlar soni quyidagiga teng bo'ladi:

$$\dot{O}_z = \frac{Q}{W}$$

T_x bilan T_z o'rtasidagi farq (agar u ijobiy bo'lsa) yashirin noto'liq bandlikni yoki aksincha, ishchi kuchini ekspluatatsiya qilish darajasi (agar u salbiy bo'lsa) yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Noto'liq bandlik tavsiflanar ekan, iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bir xodimga to'g'ri keladigan ish vaqtining o'rtacha haqiqiy hajmi ham aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$T = \frac{Tn}{n}$$

Bunda: T - ish vaqtining davomiyligi; n - ish vaqtining davomiyligi turlicha bo'lgan guruhlardagi xodimlar soni.

Iqtisodiyotning norasmiy sektori tovar va xizmatlar ishlab chiqarishda band bo'lgan birliklar yig'indisi bo'lib, uning asosiy maqsadi shu birliklarga aloqador bo'lganlarni ish va daromad bilan ta'minlashdir.

Iqtisodiyot norasmiy sektoridagi bandli xalqaro statistikasining asosiy ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

- norasmiy sektorning tarkibi to'g'risida axborot olish va uning segmentlarini tashkil etuvchilarni aniqlash maqsadida tuzilmaviy xarakteristikalariga bog'liq tarzda guruhlangan norasmiy sektor birliklarining umumiy soni;
- norasmiy sektor birliklarida band bo'lganlarning umumiy soni, bunga ularning ijtimoiy-demografik tavsiflari, bandlik va mehnat shart-sharoitlari ko'rsatkichlari ham kiritiladi;
- norasmiy sektordagi ishlab chiqarish hajmi va yaratilayotgan daromad.

Norasmiy sektorning ishlab chiqarish birliklari uy korxonalariga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Ularda asosiy vositalar va boshqa faollar tom ma'nodagi ishlab chiqarish birliklariga emas, ularning egalariga tegishli bo'ladi, egalik qiluvchilar tavakkal qilib, zarur moliyaviy mablag'larni o'zlari qidirib topishga majbur bo'ladilar, ishlab chiqarish faoliyatiga aloqador bo'lgan har qanday qarz va majburiyatlarga shaxsan javobgar bo'lishadi. Ishlab chiqarishga qilingan sarf-xarajatlarni ko'pincha uy xo'jaligiga qilingan sarf-xarajatdan farqlash qiyin bo'ladi. SHuningdek, asosiy vositalar (masalan, bino va transport vositalari)dan navbati bilan ishlab chiqarish va shaxsiy maqsadlarda foydalaniladi.

Norasmiy sektor ishlab chiqarish birliklarining faoliyati doimo ham soliqlar va ijtimoiy ta'minot badallarini to'lashdan atayin qochish maqsadida, mehnat yoki boshqa qonunchilikni buzib amalga oshirilmaydi. SHuning uchun norasmiy sektor faoliyati tushunchasini yashirin ishlab chiqarish faoliyatidan farqlash lozim.

Norasmiy sektorda band bo'lganlar qatoriga hisobot davri mobaynida norasmiy sektorning kamida bir birligida band bo'lganlar, ularning maqomi, bu ularning asosiy yoki qo'shimcha ishlari hisoblanish-hisoblanmasligidan qat'inazar kiritiladi.

Xalqaro mehnat bozori statistikasida markaziy o'rinni egallovchi ishchi kuchi qiymatining ko'rsatkichi geografik, tarmoq va kasbiy (professional)

jihatlarda ishchi kuchining harakatchanligi (mobilligi)ga ta'sir etishda birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi sababli ishchi kuchining talab va taklifi nisbatiga, shuningdek, mehnat bozorida shakllanadigan vaziyatga bevosita bog'liq bo'ladi. "Ishchi kuchi qiymati" kategoriyasi faqat bozor iqtisodiyoti shart-sharoitlarida mavjud bo'ladi. Markaziy rejalashtiriladigan iqtisodiyotda bu kategoriya o'rnida faqat mehnat haqi ko'rsatkichidan foydalanilgan. Sababi shundaki, mehnatga haq to'lash ish haqini belgilashning markazlashgan tizimi bo'yicha aniqlangan va amalda ishlab chiqarish natijalariga bog'liq bo'lmagan.

Qisqacha xulosalar

Bozor munosabatiga o'tish sharoiti bilan yangi paydo bo'lgan ko'rsatkichlardan biri ish kuchiga talab va taklif ko'rsatkichlaridir. Ish kuchi taklifi: potensial, haqiqiy va qo'shimcha kategoriyalarga bo'linadi. Potensial taklif – mehnatga layoqatli aholining barcha aholi soni va tarkibi, sog'lig'i holati, mehnatga layoqatlilik darajasi, hududiy joylashishi, migrasiyasi va shu kabi turli belgilar bo'yicha tarkibiy tuzilish ko'rsatkichlari yordamida o'rganiladi.

Haqiqiy taklif – iqtisodiy faol aholining soni va tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlari yordamida aks ettiriladi. Haqiqiy taklif hajmida talab qamrab olgan, band aholining soni va tarkibiy tuzilishi bilan ifodalangan qoniqtirilgan taklif alohida ko'rsatiladi. Xalqaro taklif standartiga ko'ra o'n asosiy guruh bo'yicha tasniflanadi.

Qo'shimcha taklif – bu qoniqtirilmagan taklif bo'lib, ish izlayotgan shaxslar umumiy soni va sifat tarkibi bo'yicha o'rganiladi.

Ish kuchiga talab – umumiy, samarali va qoniqtirilmagan talab ko'rsatkichlari yordamida o'rganiladi. Umumiy talab mamlakatda bor bo'lgan ish joylari va uning tuzilmasi bilan ifodalanadi. Samarali talab qoniqtirilgan taklif analogiyasi bo'lib, iqtisodiyotda band bo'lganlar soni va tarkibi bilan ifodalanadi. Umumiy va samarali talab o'rtasidagi farq qoniqtirilmagan talab bo'lib, uning asosiy ko'rsatkichlari bo'sh ish joylari va egallanmagan lavozimlarni turli belgilar bo'yicha mavjudligi, harakati va tarkibi haqidagi ma'lumotlar hisoblanadi. Bugungi kunda talab statistikasi chuqur o'rganilmagan bo'lib hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Ish kuchi taklifi haqida tushuncha va uning kategoriyalari.
2. Band aholi tasnifi.
3. XTSTga ko'ra asosiy o'n guruh.
4. Ishsizlik, uning turlari va o'rganish yo'nalishlari.
5. Ish kuchiga talab va uning asosiy kategoriyalari.
6. XMTga binoan haftadagi ish soatlari miqdori bo'yicha bandlini guruhlash.
7. Ish vaqtidan foydalanish ko'rsatkichining mohiyati.
8. Iqtisodiyot norasmiy sektoridagi bandli xalqaro statistikasi asosiy ko'rsatkichlari.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. www.euireland.ie
9. www.cec.org.uk
10. www.eurunion.org
11. www.euoparl.ie

V bob. ISH VAQTI STATISTIKASI

5.1. Ish vaqti o'lchov birliklari

Ish kuchidan to'laroq foydalanish maqsadida ish vaqti o'rganiladi. Agar mehnat uning davomiyligi bilan o'lchansa, ish vaqti esa kalendar vaqtning bir qismi bo'lib, ishchining shu kalendar vaqtida ishlagan vaqtini ifodalaydi. Kalendar vaqt sekund, minut, soat, kun, hafta, oy va yillarda o'lchansa, ish vaqti esa, kishiG'sekund, kishiG'minut, kishiG'kun, kishiG'hafta, kishiG'oy, kishiG'yil o'lchov birligi bilan o'lchanadi.

Kishi/sekund, kishi/minut o'lchov birligi ko'proq mehnatni normallashtirsa, xronometraj o'tkazish, ish kunini suratga olish, avomatlashtirilgan ishlab chiqarishda foydalaniladi.

Amaliyotda ko'proq kishi/kun va kishi/soat o'lchov birliklaridan foydalaniladi.

Ishlagan kishiG'kun – ishchining ishga kelib tushgan kuni hisoblanadi. U qisqartirilgan (imtiyozli) yoki ustama ishlashdan qat'i-nazar ishlangan kishiG'kunlar hisobiga kiritiladi.

Ishlagan kishi/kun hisobiga quyidagilar kiritiladi:

- 1.Mazkur kunda korxonada ishlagan haqiqiy ishchilar kishiG'kunlari;
- 2.Korxona tashqarisida, korxona yo'llanmalari bilan ishlagan kishiG'kun kunlari, shu jumladan, xizmat safaridagilar ham.
- 3.Asosiy ish joyida bo'sh turish bo'lganligi sababli, boshqa ishlarga jalb etilganlar.

Ishlagan kishilar kuniga nisbatan ishlagan kishilar soati aniqroq o'lchov birligi bo'lib, haqiqiy ishlagan ish vaqti, o'lchov birligi hisoblanadi.

Ishlagan kishilar soati ham belgilangan, ham ustama ishlagan haqiqiy soatlarini ifodalaydi. Ishlagan kishi soatlarga bo'sh turishlar, ishga kech qolish, erta ketish, qonuniy yoki noqonuniy ishlanmagan soatlar kiritilmaydi. Albatta, kishiG'soat ham kamchiligi mavjud ish soati ichidagi yo'qotishlarni aniq hisobga olmaydi.

Kishi/hafta, kishi/oy, kishi/yil o'lchov birliklari o'rniga o'rtacha haftalik, o'rtacha oylik, o'rtacha yillik ishchilar soni iborasi ishlatiladi.

5.2. Ish vaqti fondlari va ulardan foydalanish

Yuqorida ish vaqti o'lchov birliklari ko'rib chiqildi. Shu o'lchov birliklari yordamida jami ish vaqti fondlari hisoblanadi.

Kalendar vaqt fondi ikki usul bo'yicha hisoblanadi:

- kalendar vaqt fondi q ishga kelgan kishi kunlar + ishga kelmagan kishi kunlar;

- kalendar vaqt fondi q kalendar kunlar $\times$ o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni.

Tabel vaqt fondi kalendar vaqt fondidan bayram va dam olish kunlari fondiga kamroqdir.

Maksimal imkoniyatli vaqt fondi tabel vaqt fondidan navbatdagi ta'til kunlari fondiga nisbatan kamroqdir.

Ish vaqti fondlarini quyidagi namunaviy masalada ko'rib chiqamiz.

Masala:

Quyidagi shartli ma'lumotlar asosida ish vaqtidan foydalanish ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz.

5.2.1-jadval

Ish vaqtidan foydalanish ko'rsatkichlari

O'rtacha ro'yxatdagi ishchilar soni	200
Ishga kelgan va kelmagan kishi kunlar	73000
Haqiqiy ishlangan kishi kunlari	53200
Bayram va dam olish kishi kunlari	12000
Uzrli ishga kelmagan kishi kunlari	7700
SHu jumladan:	
Navbatdagi ta'til	360
O'quv ta'tili	150
Homiladorlik ta'tili	130
Kasallik sababli	90
Qonun bo'yicha ruxsat etilgan	40
Kun davomida uzrli foydalanilmagan kishi/soatlar	1000
SHu jumladan:	
Kasallik sababli	300
Emizikli bolaga qarash sababli	450
Davlat majburiyatlarini bajarish	250
To'liq ish vaqtining yo'qotilishi	100
SHu jumladan:	
Ma'muriyat ruxsati bilan	45
Sababsiz	30
Kun davomida bo'sh turish	25
Almashish orasidagi ish saotining yo'qotilishi	1000
SHu jumladan:	
Almashish orasidagi bo'sh turish	500
Kech qolish	100
Erta kelish	100
Mehnat intizomini buzish natijasida	300
Ishlangan kishi/soatlar	340500
SHu jumladan, ustama	4000
Belgilangan ish kunning davomiyligi	6,6

Kalendar vaqt fondi kishi kunlari:

$$53200+7700+100+12000=73000 \text{ k/k.}$$

Shu fondni o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar sonining yildagi kalendar kunlariga ko'paytmasi ham beradi.

$$200 \times 365 = 73000 \text{ k/k.}$$

Tabel ish vaqti fondi:

$$73000-12000=61000 \text{ k/k.}$$

Maksimal imkoniyatli ish vaqti fondi:

$$61000 - 3600 = 57400 \text{ k/k.}$$

Ish vaqti fondlaridan foydalanish ko'rsatkichlari:

1) Kalendar ish vaqti fondidan foydalanish:

$$\hat{E}_{\text{kif}} = \frac{\text{ishlangan kishi/kunlar}}{\text{kalendar ish vaqti fondi}} = \frac{53200}{73000} = 0,729 \cdot 100\% = 72,9\%;$$

2) Tabel ish vaqti fondidan foydalanish:

$$\hat{E} = \frac{\text{ishlangan k/k}}{\text{tabel ish vaqti fondi}} = \frac{53200}{61000} = 0,872 \cdot 100\% = 87,2\%;$$

3) Maksimal imkoniyatli ish vaqti fondidan foydalanish:

$$\hat{E}_{\text{mif}} = \frac{\text{ishlangan k/k}}{\text{maksimal ish vaqti fondi}} = \frac{53200}{57200} = 0,927 \cdot 100 = 92,7\%.$$

Demak, foydalanilmagan ish vaqti 7,3 foizni tashkil etgan.

5.3. Ish davri davomiyligi va undan foydalanish ko'rsatkichlari

Ish davri davomiyligini o'rganishda o'rtacha ish kuni, o'rtacha ish oyi, o'rtacha ish yili davomiyligi tushuniladi. Ish davri davomiyligi mehnat qonuniyatiga muvofiq belgilangan ish haftasining uzunligi, ya'ni 40 va 36 soatlik ish haftasiga bog'liq holda hisoblanadi.

Belgilangan ish kunining uzunligi:

- besh kunlik ish haftasi uchun:

$$40s : 5k = 8s;$$

$$36s : 5k = 7,2s.$$

- olti kunlik ish haftasi uchun:

$$40s : 6k = 6,67s;$$

$$36s : 6k = 6s.$$

Belgilangan ish kunining uzunligi o'rtacha arifmetik usulda hisoblanadi.

Masala: Korxonada 100 xodimdan 12tasi imtiyozli 36 soatlik ish haftasi bo'yicha ishlasa, o'rtacha belgilangan ish kunining uzunligi:

$$L_{\text{uk}} = \frac{88 \cdot 8s + 12 \cdot 7,2s}{100} = 7,9s$$

Demak, besh kunlik ish haftasi bo'yicha o'rtacha belgilangan ish kuni uzunligiga 7,9 soatga teng.

Belgilangan ish oyi, yilining davomiyligini hisoblashda maksimal imkoniyatli vaqt fondi o'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soniga bo'linadi. Haqiqiy ish davrining davomiyligi quyidagicha hisoblanadi:

1. Ish oyi va haftasining uzunligi:

$$\text{kunlarda} = \frac{\text{oy(hafta) davomida ishlangan ish kunlar}}{\text{ishchilarning oy(hafta)lik o'rtachasoni}};$$

$$\text{soatlarda} = \frac{\text{oy(hafta)da ishlangan barcha kishilar soatlari}}{\text{ishchilarning oy(hafta)lik o'rtachasoni}};$$

2. Ish kunining uzunligini 6 kunlik ish haftasi bo'yicha aniqlash uchun ishlangan barcha kishi/soatlari ishlangan kishi/kunlariga bo'linadi, 5 kunlik ish haftasini aniqlash uchun ishlangan barcha kishi/soatlari ishlangan kishi/kunlari va qo'shimcha dam olish kishi kunlariga bo'linadi.

Haqiqiy ish davri davomiyligining belgilangan ish davri davomiyligiga nisbati, qay darajada ish davri uzunligidan foydalanilganligi ko'rsatkichini beradi.

5.3.1-jadval

Korxonada yil davomida ish vaqtidan foydalanish

Ish vaqtidan foydalanish	Kishi kun
Haqiqiy ishlangan	126000
Kun davomida bo'sh turish	120
Ishga kelmagan - jami	32100
SHu jumladan:	
Navbatdagi ta'til	6200
Bayram va dam olish kunlari	40200

Kalendar va maksimal imkoniyatli ish vaqti fondidan foydalanish ko'rsatkichi 7,3% km. kishi/kun.

Jonli mehnat sarflari xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi soni yoki ishlangan kishi/kunlari kishi/soatlari soni ko'rsatuvchilari bilan ifodalanadi.

O'tgan asrning 50-yillari oxirigacha socialistik davlat statistikasining mehnat unumdorligini hisoblashda ishchilar mehnat sarfigina hisobga olingan, 60-yillardan boshlab, ishlab chiqarish xodimlarining barcha toifalari (sanoatda-sanoatning ishlab chiqarish xodimlari, qishloq xo'jaligida chorvachilik va dehqonchilikda band bo'lgan xodimlar: qurilishda qurilish-montaj ishlarida, yordamchi ishlab chiqarishda band bo'lganlar va ularning mehnat safarlari e'tiborga olinib boshladi.)

5.4. Ish vaqti balans

Ish vaqti balansini tuzish ish vaqti manbalari va ulardan qay darajada foydalanilganligini yaqqol ko'rsatib beradi. Bu balans ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismda ish vaqti manbalari keltiriladi, ikkinchi qismda ish vaqti fondi qanday ishlatilganligi ko'rsatiladi.

YUqoridagi masala sharti bo'yicha ish vaqti balans quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

5.4.1-jadval

Ish vaqti balansi

Ish vaqti manbalari		Haqiqiy ishlangan va ishlanmagan vaqt		
Ko'rsatkichlar	kishi soatlar	foydalanish	kishi/soat-lar	%
Kalendar vaqt fondi (73000*6,6)	481800	Haqiqiy ishlangan (53200*6,6)	351120	-
		Uzrli sababga ko'ra ishlanmagan kunlar	270606	-
Bayram va dam olish (12000*6,6)	79200	SHu jumladan:		
		o'quv ta'tili (1500*6,6)	9900	-
Navbatdagi ta'til (3600*6,6)	2880	homiladorlik ta'tili (1300*6,6)	8580	-
	23760	kasallik sababli (900*6,6)	5940	-
		qonun bo'yicha ruxsat etilgan 400*6,6	2640	-
		Uzrli ishlanmagan kishi soatlar	360	-
		SHu jumladan,		-
		kasallik sababli	170	-
		go'dak bolali onaga imtiyoz	100	-
		davlat majburiyatini bajarish	90	-
		Ish vaqtining yo'qotilishi		-
		Jami :	300	-
		SHu jumladan,		-
		to'liq ish kunining yo'qotilishi (30 kG'k*6,6)	198	-
		ish kuni ichida yo'qotilgan kishi soatlar	102	-
		SHu jumladan,		-
		smena almashishi orasida bo'sh turishlar	12	-
		kech qolish	20	-
		erta kelish	36	-
		Kech kelish mehnat intizomini buzish	34	-
		Erta ketish	100	-
		Mehnat intizomini buzish	300	-

Ish vaqti balansi korxona, birlashma, tarmoq doirasida tuzilishi mumkin. Ish vaqti balansi maksimal imkoniyatli ish vaqti fondidan foydalanishni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega: haqiqiy ishlangan ish vaqti, uzrli ishlanmagan ish vaqti, ish vaqtining yo'qotilishi. Bunday tahlil dinamikasi vaqt o'zgarishi bilan maksimal imkoniyatli ish vaqti fondidan foydalanishda qanday o'zgarishlar bo'lganligini ko'rsatadi.

YUqoridagi masala shartiga binoan tuzilgan balans shuni ko'rsatadiki, maksimal imkoniyatli ish vaqti fondi (351120 k/k : 378840 k/k) 92% kam foydalanilgan. Uzrli sabablarga ko'ra, foydalanilgan ish vaqti (27420 k/k : 378840k/k) 7,2% ni tashkil etgan. Ish vaqtining yo'qotilishi (300 k/k : 378840k/k) 0,8 % bo'lgan.

Tahlilning keyingi bosqichida shu ish vaqtining yo'qotilishi qanday zarar keltirganligini aniqlash mumkin bo'ladi va uni bartaraf etish yo'llarini izlash kerakligiga chorlaydi.

Qisqacha xulosalar

Ish kuchidan to'laroq foydalanish maqsadida, ish vaqti o'rganiladi. Agar mehnat uning davomiyligi bilan o'lchansa, ish vaqti esa kalendar vaqtning bir qismi bo'lib, ishchining shu kalendar vaqtida ishlagan vaqtini ifodalaydi. Mehnat statistikasi amaliyotida ko'proq ishlangan ishchi/kun va ishchi/soat o'lchov birliklaridan foydalaniladi.

Ish vaqti fondlari: kalendar, tabel va maksimal imkoniyatli vaqt fondlariga bo'lib o'rganiladi. Qay darajada shu vaqtlardan foydalanish darajasini o'rganish maqsadida nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Bu nisbiy ko'rsatkichlardan faqat maksimal imkoniyatli ish vaqti fondidan yuz foizga foydalanish mumkin, agar ishni tashkil etish yuqori o'rinda bo'lsa, ish vaqtidan foydalanishni o'rganishda, belgilangan ish davrining (kun, hafta, oy, yil) davomiyligi va haqiqiy ish davrining davomiyligi hisoblanadi. Bu ko'rsatkichlar bir-biriga nisbatan, qay darajada belgilangan ish davri davomiyligidan foydalanilganlikni ko'rsatadi.

Ish vaqtidan foydalanishni o'rganishda ish vaqti balansi as qotadi. Bu balansda ish vaqti manbalari va ulardan foydalanish ko'rsatiladi, bu esa foydalanilmagan ish vaqtini aniqlash va buning natijasida keltirilgan zarur miqdorni baholashga yordam beradi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Ish vaqti haqida tushuncha.
2. Ish vaqti o'lchov birliklari.
3. Ish vaqti fondlari va ulardan foydalanish ko'rsatkichlari.
4. Belgilangan ish vaqti davomiyligini hisoblash.
5. O'rtacha ish vaqti davomiyligi.
6. Haqiqiy ish vaqti davomiyligi.
7. Ish vaqti davomiyligidan foydalanish ko'rsatkichi.
8. Ish vaqti balansi va uning mohiyati.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. www.euireland.ie
9. www.cec.org.uk

VI bob. MEHNAT POTENSIALIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI STATISTIKASI

(Ilg'or pedagogik texnologiya bo'yicha yozilishi)

Mavzu 6	Mehnat potensialidan foydalanish samaradorligi statistikasi
----------------	--

1.1. Ma'ruza o'qitish texnologiyasi

«Iqtisodiyot va statistika» fakulteti «Statistika» kafedrası «Statistika» ta'lim yo'nalishi 7-semestr	O'qitiladigan fan nomi: Mehnat statistikasi	Mavzu 6 10-soat
Talabalar soni: 25 tadan ko'p emas	Muallif Akbarova Z.	O'qituvchi Akbarova Z.
O'quv mashg'uloti formasi	Tematik ma'ruza	

Ma'ruza rejasi:	1. Mehnat unumdorligini statistik o'rganishning nazariy asoslari 2. Unumdorlikning statistik ko'rsatkichlari tizimi 3. Mehnat unumdorligi dinamikasi
------------------------	--

O'quv mashg'ulotining maqsadi	Mehnat unumdorligini bozor munosabatiga o'tish sharoitidagi tutgan o'rnini to'la yoritish, mehnat unumdorlik ko'rsatkichini miqdoriy baholash yo'llarini o'rganish, mehnat unumdorligini o'zgarishi – natijaviy ko'rsatkichga, ya'ni, yalpi ichki mahsulot o'zgarishiga ta'sirini tahlil qilishni o'rgatish, mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi multiplikativ va adiptiv modellar yordamida baholashni tushuntirish
Pedagogik vazifalar:	O'kitish faoliyatining natijalari:
- fanning maqsadi va vazifalari bilan tanishtirish, uning o'quv mashg'ulotlari tizimidagi o'рни va rolini ko'rsatish;	- fanning maqsad va vazifalarini bilish;
- fanning tarkibini ko'rsatish va tavsiya etilgan o'quv-metodik qo'llanmalarni baholash;	- fanning tarkibini o'rganish, tavsiya etilgan adabiyotlarni guruhlariga ajratish va o'rganishni boshlash;
- mehnat statistikasi	- ko'rsatkichni hisoblashni rasmiy ma'lumotlardan foydalanib hisoblashni bilish;
- fan doirasida ishlashning uslubiy va tashkiliy tomonidan o'ziga hos xususiyatlari, baholashning formalari va muddatlarini talabalarga etkazish;	- fanni o'rganishning o'ziga hos xususiyatlarini bilib olish, talabalar bilim saviyasini baholashning forma va muddatlarini bilib olish va unga qattiq rioya qilish;

Ma'ruzaning texnologik kartasi

Ishlash bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	O'kituvchi	O'kuvchi
1 bosqich mavzuga kirish (30 min.)	1.1. Mavzu nomini to'liq va aniq aytadi va rejasi yoziladi. Asosiy adabiyotlar ro'yhatini keltiradi (ilova 1).	Talabalar yozadi
	1.2. «Miya janggi» (ilova 2) usulini qo'llab talabalardan mehnat unumdorlik tushunchasini yoritish bo'yicha savol beriladi.	Talabalar javobi eshitilib, muhokama qilinib, har bir talaba o'z fikrini aniqligini isbotlash natijasida muxokama qilinadi
	1.3. U haqda birlamchi to'liq tushuncha beradi, kategoriyani o'ziga hos uslubiy va tashkiliy hususiyatlarini ochadi.	Talabalar tinglaydi
	1.4. «Miya janggi» (ilova 2) usulini qo'llab kategoriyani o'rganish ahamiyati haqida savol beriladi.	Talabalar o'z fikrlarini bayon etib, muhokama qilinadi
	1.5. Talabalarni fikrini umumlashtirib, qo'shimcha qirralarini yoritib, oydinlik kritadi.	Talabalar tinglaydi
2-bosqich Asosiy bosqich (30 min.)	2.1. «Miya janggi» usulini qo'llab (ilova 2) talabalarga qanday qilib kategoriyani miqdoriy baholash mumkinligi bo'yicha savol beriladi.	Talabalar javobi eshitilib, muhokama qilinib, har bir talaba o'z fikrini aniqligini isbotlash natijasida muxokama qilinadi
	2.2. Talabalarni fikrini umumlashtirib, qo'shimcha qirralarini yoritib, oydinlik kritadi.	Talabalar tinglaydi va yozadi
	2.3. SHu savolni yoritish maqsadida namunaviy misol beriladi va uni echish yo'llanmasi beriladi.	Talabalar misolni o'rganib chiqib, mustaqil 3 daqiqada echishadi
	2.4. Echilgan javoblarni umumlashtirib to'g'ri echimi beriladi	Har bir talaba o'zi yo'l qo'ygan xatoligini aniqlaydi
3-bosqich Asosiy bosqich (40 min.)	3.1. Tarqatilgan ma'ruza matnlarida keltirilgan (Ilova 3) G'arb statistikasidan mehnat unumdorlik kategoriyasi darajasini hisoblashda natijaviy ko'rsatkich sifatida qo'llanadigan kategoriyalarga ta'rif beriladi (Sur'at ko'rsatkichlari).	Talabalar tinglab har bir ilovadagi keltirilgan sur'atdagi tavsiya etilgan ko'rsatkichlar bilan tanishishadi
	3.2. SHu muammo bo'yicha talabalarga o'z fikrini aytishi uchun savol beriladi.	Shu ko'rsatkichlar bo'yicha o'z fikrini aytadi
	3.3. Tarqatilgan ma'ruza matnlarida keltirilgan (Ilova 3) G'arb statistikasidan mehnat unumdorlik kategoriyasi darajasini hisoblashda natijaviy ko'rsatkich sifatida qo'llanadigan kategoriyalarga ta'rif beriladi(Maxraj ko'rsatkichlari).	Talabalar tinglab har bir ilovadagi keltirilgan sur'atdagi tavsiya etilgan ko'rsatkichlar bilan tanishishadi

	3.4. SHu muammo bo'yicha talabalarga o'z fikrini aytishi uchun savol beriladi.	SHu ko'rsatkichlar bo'yicha o'z fikrini aytadi
4-bosqich Asosiy bosqich (60 min.)	4.1. «Miya janggi» usulini qo'llab (ilova 2) dinamika ma'nosini yoritish haqida savol beriladi.	Talabalar o'z fikrlarini bayon etib, muhokama qilinadi
	4.2. Talabalarni fikrini umumlashtirib, qo'shimcha qirralarini yoritib, oydinlik kritadi.	Talabalar tinglaydi
	4.3. Mehnat unumdorlik individual indeksini hisoblash maketi va asosiy kategoriyalar belgisi beriladi.	Talabalar shu maketga binoan hamma berilgan kategoriyalar bo'yicha 5 minut maboynida barcha indekslarni tuzishadi.
	4.4. Dorskaga bir talaba chiqib, bajargan ishini to'g'ri indeks tuzilishini o'qituvchi raxbarligi ostida yozadi.	Talabalar o'z xatolarini to'g'irlashadi va savollari bo'lsa bu savollarga javob oladilar
	4.5. Indekslar orasidagi bog'liqlikni plakatda ko'rsatib tushuntiriladi (ilova 4).	Talabalar boshqa indekslar bo'yicha shu bog'liqliklarni tuzishadi.
	4.6. Bir jumalalik misol beriladi.	Talabalar hisoblash yo'lini aytib beradi
	4.7. Kamchiliklarini tushuntiradi.	Talabalar yozadi
5-bosqich Asosiy bosqich (60 min.)	5.1. Mehnat unumdorligini umumiy indeksini tuzishni o'qituvchi dorskada ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi
	5.2. Mehnat unumdorligini o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni ta'sirini indeks yordamida o'rganishni dorskada yozib beradi.	Talabalar yozadi
	5.3. Indekslar orasidagi mul'tplikativ va adiptiv bog'liqlik modelni ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi
	5.4. Namunaviy misol dorskada beriladi, uni ishlash uchun tavsiya beriladi.	Hamma talabalar o'z daftarida mustaqil, bir talaba dorskada o'qituvchi rahbarligi ostida hisoblaydi
	5.5. O'qituvchi ko'rib o'tilgan shu bosqichdagi usullarga yakun yasaydi.	Talabalar tinglaydi
6-bosqich Asosiy bosqich (60 min.)	6.1. Mehnat unumdorligini umumiy indeksini qisman usul bo'yicha tuzishni o'qituvchi dorskada ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi
	6.2. Mehnat unumdorligini o'zgarishiga qisman usul bo'yicha ta'sir etuvchi omillarni ta'sirini indeks yordamida o'rganishni dorskada yozib beradi.	Talabalar yozadi
	6.3. Indekslar qisman usul bo'yicha orasidagi mul'tplikativ modelni ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi

	6.4. Namunaviy misol doskada beriladi, uni ishlash uchun tavsiya beriladi.	Hamma talabalar o'z daftarida mustaqil, bir talaba doskada o'qituvchi rahbarligi ostida hisoblaydi
	6.5. O'qituvchi ko'rib o'tilgan shu bosqichdagi usullarga yakun yasaydi.	Talabalar tinglaydi
7-bosqich Asosiy bosqich (60 min.)	7.1. Mehnat unumdorligini teskari ko'rsatkich yordamida tuzilgan umumiy indeksini tuzishni o'qituvchi doskada ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi
	7.2. Mehnat unumdorligini teskari ko'rsatkich yordamida tuzilgan o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni ta'sirini indeks yordamida o'rganishni doskada yozib beradi.	Talabalar yozadi
	7.3. Indekslar teskari ko'rsatkich yordamida tuzilgan orasidagi multiplikativ modelni ko'rsatib beradi.	Talabalar yozadi
	7.4. Namunaviy misol doskada beriladi, uni ishlash uchun tavsiya beriladi.	Hamma talabalar o'z daftarida mustaqil, bir talaba doskada o'qituvchi rahbarligi ostida hisoblaydi
	7.5. O'qituvchi ko'rib o'tilgan shu bosqichdagi usullarga yakun yasaydi.	Talabalar tinglaydi
8-bosqich Asosiy bosqich (60 min.)	8.1. Mehnat unumdorligini uch xil usuli bo'yicha tuzilgan indekslar orasidagi birlik va farqi tushuntiriladi va doskada yozib ko'rsatiladi.	Talabalar yozadi
	8.2. Mehnat unumdorligini har uchala usulning amaliyotda foydalanishi bayon etiladi.	Talabalar yozadi
	8.3. Natijaviy ko'rsatkichga ekstensiv va intensiv omillar ta'siri tahlil qilinishi bir misolda ko'rsatiladi.	Talabalar yozadi
	8.4. Namunaviy misol doskada beriladi, uni ishlash uchun tavsiya beriladi.	Hamma talabalar o'z daftarida mustaqil, bir talaba doskada o'qituvchi rahbarligi ostida hisoblaydi
	8.5. O'qituvchi ko'rib o'tilgan shu bosqichdagi usullarga yakun yasaydi.	Talabalar tinglaydi

Asosiy adabiyotlar ro'yhati

1. Karimov I.A. Tanlangan asarlar to'plami. 1-4 tomlar.
2. O'zbekiston «Davlat statistikasi haqida»gi Qonuni. 2002 yil, dekabr.
3. «O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi faoliyatini tashkil etish haqida»gi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil yanvar oy, 8-son Qarori.
4. O'zbekiston hisob va statistikasini xalqaro amaliyotda qabul qilingan hisob va statistika tizimiga o'tkazish haqida Davlat dasturi. Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 24 avgust 433-son Qarori.
5. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
6. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
7. Микроэкономическая статистика. Под ред. Ильиновой С.Д. – Учебник, М: «Финанс и статистика» 2004 г. 585-бет
8. Адамов В.Е. Статистика промышленности. Учебник, М: «Финанс и статистика», 1997. 387-бет.
9. Nabiev X.N. Sanoat statistikasi. O'quv qo'llanma T. TDIU. 2003 y, 105-bet.
10. Салин В.И. и др. Социально-экономическая статистика. Учебник. М: «Юрист» 2002 г, 384-бет
11. Промышленность Узбекистана. Статсборник, Т.2005 г.-100 бет.
12. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
13. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.

«Miya janggi» qoidalari

- O'zaro baholash va tanqidga yo'l qo'ymaslik;
- Aytilgan g'oyalarni baholashdan voz kechish, agar ular fantastik va bo'lishi mumkin bo'lmasa ham- hammasiga ruxsat etiladi.
- Tanqil qilma – barcha aytilgan fikrlar qimmatbaho.
- So'zga chiquvchini gapini bo'lma!
- Maqsad yuksak maqsadga erishish!
- Qancha ko'p fikr bildirilsa, shuncha yaxshi: yangi va qimmatbaho g'oyalar chiqishi ehtimoli kattaroq.
- Fikrlar qaytarilsa ham, hafa bo'lma, hayron ham bo'lma.
- Fikrlash doirasini «qaynashiga» ruxsat ber.
- O'ylagan fikringni, u to'g'ri kelmasa ham, albatta ayt.
- Bu muammo faqat ma'lum usullarni qo'llab echiladi, deb o'ylama.

3-ilova*Xalqaro statistikada qo'llaniladigan unumdorlik ko'rsatkichlari*

№	Ko'rsatkichlar	Kasrda	
		surat	maxraj
1	Mehnat unumdorligining natura shaklidagi ko'rsatkichlari	Mahsulotni natura shaklidagi birliklarida chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
2	Mehnat unumdorligining shartli-natura shaklidagi ko'rsatkichlari	Mahsulotni shartli-natura shakli birliklarida chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
3	Mehnat unumdorligining qiymat ko'rsatkichlari		
A	YAlpi mehnat unumdorligi	YAlpi qo'shilgan qiymat, mahsulotni yalpi ishlab chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
V	Sof mehnat unumdorligi	Sof qo'shilgan qiymat, sof mahsulot	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birligida
S	Integral mehnat sarflari	YAlpi qo'shilgan qiymat, yalpi mahsulot chiqarish	Ishlab chiqarishning vaqt birligida ifodalangan barcha omillari
D	Global mehnat unumdorligi	YAlpi qo'shilgan qiymat, yalpi mahsulot chiqarish	Ishlab chiqarishning pul ifodasidagi barcha omillari
E	Total mehnat unumdorligi	Sof qo'shilgan qiymat, sof mahsulot	Pul ifodasidagi mehnat va doimiy kapital
F	Mehnat sarfi birligiga haqiqiy daromadlar	YAlpi ichki mahsulot (sof mahsulot)	Vaqt birliklaridagi mehnat sarflari

Indekslar orasidagi bog'liqlik

Xodisalar orasidagi bog'liqlik

$$\underset{\text{mahsulot hajmi}}{q} \times \underset{\text{baho}}{p} = \underset{\text{qiymat}}{q p}$$

Shu bog'liqlik indekslarda ham saqlanib qoladi.

$$\underset{\text{mahsulot hajmi o'zgarishi}}{i_q} \times \underset{\text{baho o'zgarishi}}{i_p} = \underset{\text{qiymat o'zgarishi}}{i_{q p}}$$

6.1. Mehnat unumdorligini statistik o'rganishning nazariy asoslari

6.2. Unumdorlikning statistik ko'rsatkichlari tizimi

6.3. Mehnat unumdorligi dinamikasi

Bugungi mavzuimiz mehnat unumdorligi statistikasi bo'lganligi uchun:

Savol: Mehnat unumdorligi deganda nimani tushunasiz?

Javob: Qilingan mehnat hajmi.

Javob: Qilingan mehnat maxsuli.

Javob: Qilingan mehnat unumi.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlashtiradi:

Mehnati unumdorligi darajasi ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

«Iqtisodiyot» fani mehnat unumdorligi muammolarini o'rganishni XIX asr oxirida boshlagan. Mehnat unumdorligi – bir ishchiga nisbatan ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini natural o'lchov birligidagi ifodasi tarzida amalga oshirila boshlangan. Bu ko'rsatkichlar sanoatning alohida tarkibi jihatidan bir xil (galogen) tarmoqlarida ishlab chiqariladigan mahsulotning eng muhim turlari bo'yicha aniqlangan. So'ngra iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida mahsulot ko'rsatkichlari hamda mehnat sarflari hisob-kitobining rivojlanishi mehnat unumdorligini faqat natura ifodasida emas, balki pul ifodasida va faqat sanoatda emas, balki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida, xizmat ko'rsatish sohasini ham qo'shgan holda hisoblab chiqish imkonini berdi.

Savol: Sizlarni fikringizcha, nima uchun mehnat unumdorligiga alohida etibor berib, alohida mavzu sifatida, boshqa fanlar bilan bir qatorda, statistika ham ahamiyat berilmoqda?

Javob: Mehnat qilingandan so'ng uning natijasini bilash uchun.

Javob: Mehnat unumdorligini yanada oshirish maqsadida.

Javob: Mehnat doim bo'lganligi uchun uni ham o'rganish lozim.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlashtiradi:

Bozor munosabatga o'tishning birlamchi maqsadi, aholini talablarini to'laroq qondirib, uning turmush darajasini yuqoriroq pog'onaga ko'tarish. Eng asosiy ko'rsatkich bo'lib, aholini talabini qondirishda mehnat mahsuli hisoblanadi. shu mahsulini oshirishda ikki xil omil ishtirok etadi: ekstensiv omil va intensiv omil.

Ekstensiv omil xarajat omili bo'lib, mehnat hajmini oshish natijasida natijaviy ko'rsatkichni ortishini nazarda tutadi. Bu omil bugungi kunda bozor munosabati sharoitida iloji boricha xarajatni minimallashtirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Intensiv omil – bu mavjud mehnat hajmidan intensivroq foydalanishni nazarda tutadi. SHuning uchun bu eng asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Davlat, rivojlangan davlatlar qatoriga faqat shu payt qo'shiladiki, qachon yaratilgan YAIM ning o'sishining asosiy qismi intensiv omil natijasida, ya'ni, mehnat unumdorligi oshish natijasida erishilgan bo'lsa.

Iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi mehnat unumdorligi darajasini taqqoslash, shuningdek, uning dinamikasini o'rganish ishlari boshlanib ketdi. Dastlabki bosqichlarda unumdorlik mehnat unumdorligi sifatida o'rganildi, keyinchalik mehnat unumdorligini ishlab chiqarishning boshqa omillari unumdorligiga o'xshash xususiy unumdorlik sifatida talqin qiladigan global unumdorlik konsepsiyasi umum qabul qilingan konsepsiyaga aylandi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda milliy hisobchilik tizimining paydo bo'lishi va rivojlanishi unumdorlikni o'rganish sohasidagi ishlarga yangi turtki bo'ldi, chunki bu tizim ma'lumotlari mehnat unumdorligini tarmoq va butun iqtisodiyot darajasida tadqiq qilish imkonini beradi, shuningdek, xalqaro taqqoslashlar uchun asos yaratadi.

Ma'lumki, statistikada mehnat unumdorligi deganda faqat jonli aniq mehnatning unumdorligi tushuniladi. Statistikada unumdorlikni faqat jonli emas, balki moddiylashgan mehnat sarfini ham hisobga olib o'rganadigan qator ishlar bor. Birinchi bunday yondashuvni S.G.Strumilin o'zining 1935 yilda nashr etilgan "SSSR qora metallurgiyasi" asarida asoslab bergan.

Hozirgi kunda iqtisodchilarning aksariyat ko'pchiligi, unumdorlik ishlab chiqarish va jonli mehnat sarflari natijalarining nisbatini, iqtisodiy samaradorlik esa ishlab chiqarish natijalarining jonli va moddiylashgan mehnat sarflariga munosabatini ifodalaydi, deb hisoblaydi. Jonli mehnat sarflari xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi soni yoki ishlangan kishi/kunlari, kishi/soatlari soni ko'rsatkichlari bilan ifodalanadi.

O'tgan asrning 50-yillar oxirigacha socialistik davlat statistikasida mehnat unumdorligini hisoblashda ishchilar mehnat sarfigina hisobga olingan. 60-yillardan boshlab, ishlab chiqarish xodimlarining barcha toifalari (sanoatda-sanoatning ishlab chiqarish xodimlari; qishloq xo'jaligida chorvachilik va dehqonchilikda band bo'lgan xodimlar; qurilishda qurilish-montaj ishlarida, yordamchi ishlab chiqarishda band bo'lganlar va ularning mehnat sarflari e'tiborga olinib boshladi.

Savol: Sizlarni fikringizcha, mehnat unumdorligi qancha miqdorni tashkil etganligini qanaqa qilib hisoblasa bo'ladi, ya'ni, qanday miqdoriy baholash mumkin?

Javob: Qancha masulot ishlab chiqarilgan bo'lsa.

Javob: Har bir ishchi qancha mahsulot ishlab chiqargani hisoblanadi.

Javob: Yil davomida qancha kishi mehnat qilib qancha mahsulot olganligi taqqoslanadi.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlashtiradi:

Mehnati unumdorligi darajasi qilingan mehnatdan olingan samarani (mahsulot yoki xizmat) baholab berishi lozim. SHuning uchun bu ko'rsatkichni hisoblashda sarf qilingan mehnat—T va natijaviy ko'rsatkich — Q lar nisbati olinadi.

Ishlab chiqarish natijalari ko'rsatkichlari sifatida mahsulotning natura shakli, shartli-natura shakli va qiymat ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Mahsulotning natura shaklidagi ko'rsatkichlari bir turli mahsulotning mehnat unumdorligi

dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Ulardan mehnat unumdorligini mahsulotning eng muhim turlari bo'yicha tavsiflashda foydalaniladi:

$$W = \frac{q}{T}$$

Iste'mol qiymati bir xil bo'lgan, lekin ayrim parametrlari bilan farqlangan mahsulotlarni umumlashtirish maqsadida shartli natural mehnat unumdorligi darajasidan foydalaniladi:

$$W = \frac{\sum q_k}{\sum T}$$

Bu erda, k – shartli etalonga o'tkazish ko'rsatkichi.

Mahsulotning qiymat ko'rsatkichlari mehnat unumdorligining turli xil iste'mol qiymatlari bo'yicha umumlashgan tavsiflarni olish imkonini beradi:

$$W = \frac{\sum q^P}{\sum T}$$

Bu erda, P – baho.

Mehnat unumdorligining natura shakli, shartli-natura shakli va qiymat ko'rsatkichlari bilan birga unumdorlikning mehnat ko'rsatkichlari ham hisoblanadi. Ular ayrim mahsulot turlarini ishlab chiqarishning mehnat talabiga asoslanadi va mahsulot birligini ishlab chiqarishda mehnat sarfining o'zgarishini aks ettiradi. Unumdorlikning mehnat ko'rsatkichlari bir turli mahsulotning bir yoki bir necha turlari bo'yicha aniqlanadi:

$$W = \frac{\sum q_t}{\sum T}$$

Bu erda, t - mehnat talabchanligi.

Ikkinchidan, yuqoridagi ko'rsatkichlarning bir-biriga nisbati $\frac{T}{Q}$ tariqasida olinsa, chiqqan natija maxraj birligiga qancha surat ko'rsatkichi to'g'ri kelishini ifodalaydi yoki mehnat talabchanligi, ya'ni $t = \frac{T}{Q}$ teskari ko'rsatkich hisoblanadi, chunki mehnat talabchanligi oshsa, mehnat unumdorligi pasayadi, ya'ni to'g'ri va teskari mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari orasida teskari bog'liqlik mavjuddir.

Namunaviy masala.

Ikki brigada bo'yicha terilgan paxta va terimchilar haqida quyidagi ma'lumotlar berilgan:

Brigadalar bo'yicha terilgan paxta va terimchilar haqida ma'lumotlar

	<i>Sentyabr</i>		<i>Oktyabr</i>	
Brigadalar	Terilgan paxta, kg	O'rtacha terimchilar soni, kishi	Terilgan paxta, kg	O'rtacha terimchilar soni, kishi
	q_0	T_0	q_1	T_1
1	75000	50	82000	62
2	100000	60	130000	78

-
1. Mehnat unumdorligi darajalarini.
 2. Har bir brigada va korxona bo'yicha mehnat unumdorligi dinamikasini aniqlang:

Echim: Sentyabr oyida mehnat unumdorlik darajalari:

$$1\text{-brigada: } W_0 = \frac{q_0}{T_0} = \frac{75000}{50} = 1500 \text{ kg}$$

$$2\text{-brigada: } W_0 = \frac{q_0}{T_0} = \frac{100000}{60} = 1667 \text{ kg}$$

Oktyabr oyida:

$$1\text{-brigada: } W_1 = \frac{q_1}{T_1} = \frac{82000}{62} = 1323 \text{ kg}$$

$$2\text{-brigada: } W_1 = \frac{q_1}{T_1} = \frac{130000}{78} = 1667 \text{ kg}$$

$$W = \frac{1}{t}, \quad t = \frac{1}{W}$$

Birinchi nisbatda mehnat unumdorligi darajasi W_{qq}/T avqt birligida ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmat hajmini ifodalab, mehnat unumdorligining to'g'ri ko'rsatkichi hisoblanadi. bu ko'rsatkichni hisoblashda sur'atiga ko'ra, mehnat unumdorligi darajasi quyidagilar bo'lishi mumkin:

- a) mehnat unumdorligining natura shaklidagi ko'rsatkichi;
- b) mehnat unumdorligining shartli natura shaklidagi ko'rsatkichi;
- v) qiymat ko'rsatkichi;
- g) mehnat ko'rsatkichi;

G'arb statistikasida unumdorlik ko'rsatkichlarini hisoblash asosida keng tarqalgan "ishlab chiqarish omillari" konsepsiyasi yotadi. Uning asoschisi J.B. Sey ta'kidlashicha, yollanma mehnat ekspluatasiya qilinmaydi, chunki ishlab chiqarish jarayonida mehnat, kapital va er teng huquqlarda ishtirok etadi. SHuning uchun ishlab chiqarishning har xil omili ko'rsatgan xizmati uchun taqdirlanadi: xodim ish haqi bilan taqdirlanadi; kapital egasi foyda yoki foiz oladi; er egasi-renta oladi.

"Ishlab chiqarish omillari" nazariyasidan uning turli modifikasiyalarida hozirgi kunda ham xalqaro statistikada foydalaniladi. Hozirgi kunda g'arbdagi turli iqtisodchilar fikricha, ishlab chiqarishda ko'p sonli omillar ishtirok etadi. Ular orasida ishchi kuchini ifodalaydigan (xodimlarning malaka darajasi, ishchi kuchining qo'nimsizligi, ish kunining davomiyligi), ishlab chiqarish fondlari (asosiy kapitalning holati, ishlab chiqarish quvvatlarining ish bilan ta'minlanganlik darajasi, energetika quvvatlaridan foydalanish), ishlab chiqarish jarayoni (mahsulot ishlab chiqarish, mahsulot assortimenti va navlari), ishlab chiqarishni tashkil etish (boshqaruvni tashkil etish, mehnat xavfsizligi texnikasi, moddiy-texnika ta'minotini tashkil etish) va boshqa omillar bor. Ammo ko'pgina omillarni miqdoriy baholab bo'lmaydi.

SHuning uchun iqtisodiy tahlil maqsadlarida ko'pincha jonli mehnat, asosiy kapital (erni ham qo'shib), tadbirkorlik faoliyati (ishlab chiqarishni boshqarish), oraliq iste'mol (iste'mol qilingan mehnat predmetlarining qiymati) kabi omillardan foydalaniladi. G'arb iqtisodchilari "Iqtisodiyot omillari" nazariyasiga tayanib, mehnat unumdorligi kategoriyasiga ishlab chiqarish natijalarining ishlab chiqarish omillari sarflariga nisbati sifatida talqin beradilar. Ular nuqtai nazaridan, mehnat unumdorligi asosiy kapital unumdorligi, oraliq iste'mol unumdorligi va ishlab chiqarishning boshqa omillari bilan birga omillar umumiy unumdorligining xususiy ko'rsatkichi hisoblanadi.

Amaliy hisob-kitoblarda ko'pincha mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari qo'llaniladigan holatni g'arb iqtisodchilari jonli mehnat sarfini o'lchashning oddiyligi bilan izohlaydilar. Bundan tashqari, ular jonli mehnat iqtisodiyotining ko'pgina sohalarida qiymat yaratishning ustuvor omili bo'lganligi va hozir ham shunday ekanligini tan oladilar. Ammo ularning fikricha, iqtisodiyot rivojlanishi bilan ishlab chiqarishning boshqa omillari (kapital va tadbirkorlik faoliyati) roli ortib borishiga ko'ra, jonli mehnatning ahamiyati kamayib boradi.

SHunday qilib, g'arb iqtisodiyoti fani unumdorlik deganda o'z mazmuniga ko'ra, ijtimoiy ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichiga yaqin ko'rsatkichni tushunadi. Tabiiyki, iqtisodiy samaradorlik darajasi va dinamikasi barcha ishlab chiqarish omillaridan foydalanishga bog'liq bo'ladi. Ishlab chiqarishning barcha omillari teng huquqlarda ishtirok etganliklari uchun ham taqdirlanishida teng huquqqa ega bo'ladi.

6.2. Unumdorlikning statistik ko'rsatkichlari tizimi

G'arb statistikasida unumdorlik ko'rsatkichlari tizimi yuqorida ko'rib chiqilgan ishlab chiqarish omillari nazariyasi asosida tashkil etiladi. Bu nazariyaga ko'ra, mehnat unumdorligi unumdorlikning xususiy ko'rsatkichi sifatida qaraladi, chunki sarflangan jonli mehnat faqat ishlab chiqarish omillaridan biri sifatida qaralib, texnik taraqqiyot rivojlanib borgan sari uning ahamiyati kamayib boradi.

SHunga ko'ra, g'arb iqtisodchilari fikricha, unumdorlik darajasini aniqlash uchun mahsulot hamda uni yaratishda ishtirok etadigan ishlab chiqarish omillarini statistik o'lchash lozim. Ma'lumki, ishlab chiqarilayotgan mahsulot natura, shartli-natura shaklida va qiymat ko'rsatkichlarida o'lchanishi mumkin. Agar unumdorlik darajasi va dinamikasini aniqlash maqsadida mahsulotning natura yoki shartli-natura shaklidagi ko'rsatkichlaridan foydalanilsa, unda ular faqat jonli mehnat sarfi bilangina taqqoslanadi. Natijada jonli mehnat sarfi birligiga natura yoki shartli-natura shaklida ifodalanadigan, an'anaviy statistikada keng qo'llaniladigan muvofiq keluvchi ko'rsatkichga aynan o'xshash mahsulot ishlab chiqarish ko'rsatkichiga ega bo'linadi. Bu usul bo'yicha hisoblangan mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari iqtisodiyotning bir turdagi mahsulotlarni ishlab chiqaradigan tarmoqlaridagi mehnat unumdorligi darajasini tavsiflashda, shuningdek, bu darajalarni xalqaro qiyoslashda katta ahamiyatga egadir.

Qiymat ifodasidagi unumdorlik ko'rsatkichlariga kelsak, holat boshqacha tus oladi. Bu holatda unumdorlik darajasi mahsulot ko'rsatkichi va uni ishlab chiqarish omillarini tanlashga bog'liq bo'lib qoladi. Mahsulot ko'rsatkichi sifatida yalpi mahsulot ishlab chiqarish, yalpi pirovard mahsulot, sof mahsulot, yalpi qo'shilgan qiymat, sof qo'shilgan qiymatdan foydalanish mumkin.

YAlpi mahsulot ishlab chiqarish sotish narxidagi tovar mahsuloti qiymati, o'z ehtiyoji uchun ishlab chiqarilgan uskuna va xo'jalik usulidagi kapital qurilish, shuningdek, tugallanmagan ishlab chiqarish va tugallanmagan qurilish, korxona omborlaridagi tayyor mahsulot va yarim tayyor mahsulotlarning o'sishini qamrab oladi.

YAlpi pirovard mahsulot korxona yoki tarmoqdan tashqari ishlab chiqarishga mo'ljallangan mahsulot qiymatidir. O'z mazmuniga ko'ra, bu ko'rsatkich zavod yoki tarmoq usuli bo'yicha tovar mahsuloti ko'rsatkichiga muvofiq keladi. Sof mahsulot barcha ishlab chiqarish omillari sarflarining (mehnat sarfidan tashqari) qiymati chegaralangan yalpi mahsulot qiymati sifatida aniqlanadi.

Xalqaro statistikada unumdorlikni hisob-kitob qilishda oraliq iste'mol qiymati chegaralangan yalpi qo'shilgan qiymat ko'rsatkichidan keng foydalaniladi. YAlpi qo'shilgan qiymat bilan asosiy kapitalni iste'mol qilish o'rtasidagi farqni ifodalaydigan sof qo'shilgan qiymat ko'rsatkichi to'g'risida shuni aytish mumkinki, ayrim tarmoqda sof mahsulot bilan muvofiq bo'lsada, butun iqtisodiyot bo'yicha sof mahsulotdan noishlab chiqarish xizmatlari ko'rsatadigan tarmoqlarda sof qo'shilgan qiymat summasi ortiq bo'ladi.

Unumdorlikni aniqlashda omillarni tanlash masalasi juda murakkab va xilma-xil. G'arb statistikasida ishlab chiqarish omillari sifatida mehnat, doimiy kapital va joriy ishlab chiqarish iste'molidan ko'proq foydalaniladi. Qator holatlarda bu omillarga tadbirkorlik faoliyati ham kiradi.

Jonli mehnat eng muhim ishlab chiqarish omili hisoblanadi. Uni o'lchash maqsadida berilgan davrdagi xodimlarning o'rtacha soni yoki ishlangan vaqtdan foydalanish mumkin. Ishlangan vaqt mehnat unumdorligi darajasi va dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Xodimlarning o'rtacha soni faqat mehnat unumdorligi dinamikasini emas, balki uning ish vaqti potensial fondidan foydalanishga bog'liq tarzda o'zgarishini ham aks ettiradi. Ravshanki, ishlangan vaqt tushunchasi malaka, intensivlik, mehnat shart-sharoitlari va boshqalar turlicha bo'lganligi tufayli turli toifadagi xodimlar, iqtisodiyotning turli tarmoqlari uchun sifat jihatidan bir xil bo'lmaydi.

Mehnat sarfini aniqlashda ikki variantdan foydalaniladi:

- a) mazkur tarmoqdagi ishlangan vaqt chegaralanishigacha shu toifa xodimlari ish haqining bir saotlik stavkasi bo'yicha o'lchanadi;
- b) ishlangan vaqt, uning sifat jihatidan bir xil emasligiga e'tibor bermay jamlanadi.

Bunda yana bir muhim amaliy muammo – haqiqiy ishlangan vaqtning haq to'langan vaqtdan chegaralash muammosi yuzaga keladi. Uni hal qilishning

yagona yo'li muvofiq keluvchi tanlov tekshirishni o'tkazish va so'ngra uning natijalarini shu tarmoqning barcha korxonalariga joriy qilishdir.

Qishloq xo'jaligidagi mehnat sarfi va yollanmagan xodimlar mehnat sarfini aniqlash yanada qiyin muammodir. Qishloq xo'jaligidagi ish kuchining davomiyligi tabiiy omillar, geografik zona va etishtirilayotgan ekinga bog'liq tarzda juda o'zgaruvchandir. SHuning uchun mehnat sarfini aniqlash maqsadida yaqinlashtirilgan ekspert baholashdan foydalaniladi.

Yollangan xodimlar mehnat sarfiga kelsak, u tadbirkorlar (egalik qiluvchalar) va uning bepul ishlaydigan oila a'zolari ishlagan vaqtni o'z ichiga oladi. Bu sarflar hisob-kitob ish kuni yoki ish haftasining o'rtacha davomiyligini tanlab tekshirish ma'lumotlari bo'yicha yoki yollangan xodimlar turli toifalari ish kunining davomiyligini muvofiq qiluvchi toifadagi yollanma xodimlar ish kuni davomiyligiga shartli tenglashtirish yo'li bilan aniqlanadi.

Unumdorlik darajasi va bu daraja dinamikasini butun mamlakat iqtisodiyoti bo'yicha tavsiflashda faqat ish bilan band aholini emas, balki ishsizlarni ham nazarda tutish, ya'ni iqtisodiy faol aholi sonidan kelib chiqish mumkin. Ma'lumki, ishsizlik to'g'risidagi ma'lumotlarning ikkita manbai bor: rasmiy, aniq pasaytirilgan ma'lumotlar va kasaba uyushmalari ma'lumotlari. Ular o'z funksiyalarini to'la bajarganda kasaba uyushmalari ma'lumotlaridan foydalanish lozim.

G'arb iqtisodchilari unumdorlikning quyidagi ko'rsatkichlarini mahsulotning qiymat ko'rsatkichlari va ishlab chiqarish omillarini turlicha birlashtirib aniqlaydilar:

- mehnatning yalpi unumdorligi;
- mehnatning sof unumdorligi;
- mehnatning integral unumdorligi;
- omillarning global unumdorligi;
- omillarning total unumdorligi.

Mehnatning yalpi unumdorligi ko'rsatkichlari o'z mazmuniga ko'ra, xarajat birligiga mahsulot ishlab chiqarish ko'rsatkichiga juda yaqin va u quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$YAMU = YACH / T$$

Bunda: YAMU - yalpi mehnat unumdorligi;

YACH - yalpi ishlab chiqarish;

T - mehnat sarfi.

Bu ko'rsatkichni hisoblashda yalpi ishlab chiqarish tannarx, narxlar omili yoki bozor narxlari bo'yicha aniqlanadi. Mehnat sarflari ham quyidagilar sifatida ifodalanishi mumkin:

- a) yollanma xodimlar soni;
- b) barcha toifadagi bandlar soni;
- v) ishlagan kishi/soatlar soni;
- g) soliqlar chegirilishidan oldingi hisoblangan ish haqi summasi.

Bu ko'rsatkichning asosiy kamchiligi faqat jonli mehnatni hisobga olib, boshqa ishlab chiqarish omillari e'tiborga olinmasligidir.

Sof mehnat unumdorligi ko'rsatkichi sof mahsulot qiymatining mehnat sarflariga nisbatini ifodalaydi. Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha sof mahsulot (sof qo'shilgan qiymat) tarmoqlararo mahsulot balansi asosida yalpi mahsulot ishlab chiqarish qiymatidan oraliq iste'mol qiymati va doimiy kapital iste'molini chegirish yo'li bilan aniqlanadi. Bu holatda mehnat sarfi ko'rsatkichlari yalpi mehnat unumdorligini aniqlash bilan bir xil bo'ladi.

Integral mehnat unumdorligining yalpi chiqaruv qiymati mehnat birliklarida ifodalangan mehnat sarflari va boshqa ishlab chiqarish omillariga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Uning darajasi, dinamikasi jami va oldingi mehnat sarflariga bog'liq bo'ladi. Bu ko'rsatkich amaliyotda juda kam hollarda hisoblanadi, buning sababi doimiy kapital sarflari (amortizasiya) va o'zgaruvchan kapital sarflari (qolgan boshqa moddiy sarflar)ni mehnat birliklarida qayta hisoblashdagi qiyinchiliklardir.

Iqtisodchilarning fikricha, omillarning global unumdorligi unumdorlikning eng muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. U unumdorlik darajasiga faqat jonli mehnat sarfinigina emas, balki boshqa omillar sarfining ta'sirini ham aks ettiradi. SHuning uchun mehnat unumdorligi omillarning global unumdorligi munosabatida unumdorlikning xususiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida ko'riladi.

Omillarning global unumdorligi sof mehnat unumdorligi bilan bog'langan. Sof mehnat unumdorligini hisoblashda uning maxrajiga faqat jonli mehnat sarflari qo'shiladi. Boshqa ishlab chiqarish omillarining sarflari sof mahsulotni aniqlash uchun suratda yalpi chiqaruv qiymatidan chegiriladi. Omillarning global unumdorligini aniqlashda yalpi chiqaruvning to'la qiymati surat xizmatini o'taydi, maxrajida - boshqa ishlab chiqarish omillarining sarflari jonli mehnat sarflariga qo'shiladi.

Global unumdorlik omillarini aniqlashda mahsulot ko'rsatkichi sifatida chiqarilgan yalpi mahsulot qiymati yoki yalpi qo'shilgan qiymatdan foydalanish mumkin.

Total unumdorlik omillari global unumdorlik omillari bilan bir xil hisoblanadi. YAgona farq shundaki, total unumdorlik omillari ko'rsatkichining suratida sof qo'shilgan qiymat (sof mahsulot)ning miqdori bo'ladi. Maxrajda mehnat sarfi va doimiy kapital aks ettiriladi.

Qator iqtisodchilar mehnat unumdorligini milliy iqtisodiyot ko'lamida o'lchash uchun unumdorlikning yuqorida ko'rib chiqilgan ko'rsatkichlaridan tashqari, mehnat sarfi birligi hisobiga haqiqiy daromadlar ko'rsatkichidan foydalanishni tavsiya qilmoqdalar. Bu ko'rsatkich ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot qiymatini uni yaratish uchun sarflangan mehnat sarfiga bo'lish orqali aniqlanadi. Bunda mehnat sarflari iqtisodiyotda band bo'lganlar soni yoki ishlangan kishi/soatlari soni orqali ifodalanadi.

Xalqaro statistikada qo'llaniladigan unumdorlik ko'rsatkichlarini quyidagi jadvaldan ko'rgazmali tasavvur qilish mumkin.

6.2.1-jadval

Xalqaro statistikada qo'llaniladigan unumdorlik ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkichlar	Kasrda	
		surat	maxraj
1	Mehnat unumdorligining natura shaklidagi ko'rsatkichlari	Mahsulotni natura shaklidagi birliklarida chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
2	Mehnat unumdorligining shartli-natura shaklidagi ko'rsatkichlari	Mahsulotni shartli-natura shakli birliklarida chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
3	Mehnat unumdorligining qiymat ko'rsatkichlari		
A	YAlpi mehnat unumdorligi	Yalpi qo'shilgan qiymat, mahsulotni yalpi ishlab chiqarish	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birliklarida
V	Sof mehnat unumdorligi	Sof qo'shilgan qiymat, sof mahsulot	Mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflari, vaqt birligida
S	Integral mehnat sarflari	Yalpi qo'shilgan qiymat, yalpi mahsulot chiqarish	Ishlab chiqarishning vaqt birligida ifodalangan barcha omillari
D	Global mehnat unumdorligi	Yalpi qo'shilgan qiymat, yalpi mahsulot chiqarish	Ishlab chiqarishning pul ifodasidagi barcha omillari
E	Total mehnat unumdorligi	Sof qo'shilgan qiymat, sof mahsulot	Pul ifodasidagi mehnat va doimiy kapital
F	Mehnat sarfi birligiga haqiqiy daromadlar	Yalpi ichki mahsulot (sof mahsulot)	Vaqt birliklaridagi mehnat sarflari

Savol: Sizlar shu sur'atda ko'rsatilgan ko'rsatkichlar natijaviy ko'rsatkich sifatida ishlatilishiga munosabatinglar qanday?

Javob: SHuncha qo'rsatkichni o'rniga bittasini olsa bo'lmaydimi.

Javob: Menimcha birinchi va oxirgi ko'rsatkichlarning o'zi etarli bo'lsa kerak.

Javob: Menimcha sof qo'shilgan qiymatni o'zi etarli bo'lsa kerak.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlishtiradi:

Mehnat unumdorligini ahamiyati hal etuvchi omil bo'lganligi uchun hamma taklif qilayotgan ko'rsatkichlar ham qo'yilgan muammoni hal etishni yoritish uchun kerak bo'ladi. Masalan: faqatgina bir turdagi mahsulot bo'yicha o'rganib qolmasdan, balki iste'mol qiymati bir xil bo'lgan mahsulotlar bo'yicha ham, ya'ni, ikkinchi ko'rsatkich ham amaliyotda qo'llanadi (nashriyotda b.t. va x.k.).

Savol: Jadvalda ko'rsatilgan maxraj, ya'ni, xarajatlar haqida qanday fikrdasiz?

Javob: Faqat vaqt birliklarining o'zi kifoya.

Javob: Ishchilar soni ko'rsatkichi bo'lishi lozim.

Javob: Xodimlar soni ko'rsatkichi bo'lishi kerak.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlashtiradi:

Bu maxrajda berilgan mehnat xarajatlari ko'rsatkichlari taklif etilishi bo'yicha nafaqat jonli mehnatni balki byumlashgan mehnatni ham inobatga olishni tavsiya etilmoqda. Lekin ularni amaliyotga tatbiq etishdan oldin ancha muammolar hal etilsa, unda yana bir chuqurroq tahlil etish imkoni paydo bo'lar edi.

6.3. Mehnat unumdorligi dinamikasi

Savol: Dinamika deganda nimani tushunasiz?

Javob: Xodisalarni o'zgarishi.

Javob: Mehnat unumdorligini o'zgarishi.

Javob: Xodisalarni ketma-ket kelishi.

O'qituvchi javoblarga quyidagicha umumlashtiradi:

Vaqt o'zgarishi bilan xodisalarni o'zgarishi dinamika deyiladi.

Mehnati unumdorligi dinamikasi indekslar yordamida o'rganiladi. Indeks lar individual va umumiy bo'lib o'rganiladi. Bir turdagi mahsulot ishlab chiqarilganda individual mehnat unumdorligi indekslaridan foydalaniladi:

$$i_w = \frac{W_1}{W_0} = \frac{q_1}{T_1} \cdot \frac{q_0}{T_0}$$

Bunda: W_1 va W_0 - mehnat unumdorligi bazis va joriy darajalari.

Bu mehnat unumdorligini to'g'ri ko'rsatkichi yordamida tuzilgan indeks hisobot davrida bazis davrga qaraganda qay darajada mehnat unumdorligi o'zgarishini ko'rsatib beradi.

Indeks lar orasidagi bog'liqlik

Xodisalar orasidagi bog'liqlik

$$\underset{\text{mahsulot hajmi}}{q} \times \underset{\text{baho}}{p} = \underset{\text{qiymat}}{q p}$$

SHu bog'liqlik indekslarda ham saqlanib qoladi.

$$\underset{\text{mahsulot hajmi o'zgarishi}}{i_q} \times \underset{\text{baho o'zgarishi}}{i_p} = \underset{\text{qiymat o'zgarishi}}{i_{q p}}$$

Xarid qilingan mahsulot qiymati 10 % oshgan bo'lsa, baho 8 % oshgan bo'lsa, mahsulot fizik hajmi qanchaga o'zgaragan.

Echim: $i_{qp}q_{1,1}$; $i_pq_{1,08}$; demak, $i_qq(i_{qp}/i_p)q_{1,1/1,08}q_{1,019} \times 100 \approx 101,9\%$
 Mahsulot fizik hajmi 1,9 % ga oshgan.

Bu indeksni teskari ko'rsatkich yordamida mehnat talabi bo'yicha ham tuzish mumkin, lekin shuni inobatga olish kerakki, mehnat talabi t , to'g'ri ko'rsatkichi vaqt birligida ishlab chiqarish W ko'rsatkichi bilan teskari bog'liqlikda bo'lganligi sababli, bu indeks ham teskari tuziladi, ya'ni:

$$i_w = \frac{t_0}{t_1} = \frac{T_0}{q_0} : \frac{T_1}{q_1}$$

bu ko'rsatkichning to'g'ri nisbatini ham olish mumkin $\frac{t_1}{t_0}$, lekin bu holda chiqqan natija qay darajada mehnat talabi o'zgarganligini aks ettiradi, ya'ni:

$$i_t = \frac{t_1}{t_0} = \frac{T_1}{q_1} : \frac{T_0}{q_0}$$

Demak, bu indekslar orasida ham teskari bog'liqlik mavjud.

$$i_w = \frac{1}{i_t}$$

Bir xil turdagi mahsulot ishlab chiqaradigan korxonalar, birlashma bo'yicha umumiy mehnat unumdorligi natural indeksi hisoblanadi:

$$I_{\bar{w}} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0} = \frac{\sum q_1}{\sum T_1} : \frac{\sum q_0}{\sum T_0}$$

Bu erda hisobot davridagi mehnat unumdorligining o'rtacha darajasi bazis davridagi mehnat unumdorligining o'rtacha darajasi bilan qiyoslanadi.

Bir turdagi iste'mol qiymatiga ega bo'lgan, lekin ayrim parametrlar bilan farqlanadigan mahsulot ishlab chiqarish korxonalari bo'yicha mehnat unumdorligi dinamikasi o'zgarishi shartli-natura indeksi yordamida o'rganiladi:

$$I_{\bar{w}} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0} = \frac{\sum q_1^k}{\sum T_1} : \frac{\sum q_0^k}{\sum T_0}$$

Natura va shartli natura-shakldagi indekslarning afzalligi shundaki, ular eng avval jonli mehnat unumdorligi dinamikasini ifodalaydi. Bundan tashqari, mahsulotni o'lchashning natura va shartli natura-shakldagi indekslarining o'tgan asr 50-yillari birliklarini qo'llash, bu indekslarni hisoblash va bir xil mahsulot turlari bo'yicha belgilangan turli korxona, mintaqa va mamlakatdagi mehnat unumdorligi darajasini qiyoslash jarayonlarini soddalashtiradi. SHu bilan birga, mahsulotning natura va shartli-natura shaklidagi ko'rsatkichlaridan foydalanish mehnat unumdorligining natura va shartli-natura shaklidagi indekslarni qo'llash sohasini jiddiy cheklaydi; ular orasida alohida korxonalarda, iqtisodiyot tarmoqlarida va butun mamlakat iqtisodiyotida unumdorlik dinamikasini o'rganish deyarli mumkin emas:

$$i_w = \frac{t_0}{t_1} = \frac{T_0}{q_0} : \frac{T_1}{q_1}$$

YUqorida ko'rilgan indekslar o'zgaruvchan tarkibli indekslardir, chunki bu indekslarga ikki omil ta'sir ko'rsatadi:

1. Mehnat unumdorligi darajasining o'zgarishi (W).
2. Sarf qilingan ish vaqti salmog'ining o'zgarishi ($\frac{T}{\sum T}$)

o'zgaruvchan tarkibli mehnat unumdorligi o'zgarganligini ifodalaydi.

Bu o'zgarishning har bir omili ta'sirini alohida o'rganish maqsadida indekslar quyidagilarga bo'linadi:

Doimiy tarkibli mehnat unumdorligi indeksi (Strumilin usuli):

$$I_{\bar{W}} = \frac{\sum i_w T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum (\frac{q_1}{T_1} : \frac{q_0}{T_0}) T_1}{\sum T_1}$$

Bu indeks faqat mehnat unumdorligi darajasi o'zgarishini aks ettiradi.

Ikkinchi omil, ya'ni sarf qilingan ish vaqti salmog'i o'zgarishi natijasida qay darajada mehnat unumdorligi o'zgarganligini aks ettiradi:

$$I_{w(dT)} = I_{\bar{W}} : \bar{I}_w$$

Namunaviy masala.

Ikki brigada bo'yicha terilgan paxta va terimchilar haqida quyidagi ma'lumotlar berilgan.

Brigadalar bo'yicha terilgan paxta va terimchilar haqida ma'lumotlar

	Sentyabr		Oktyabr	
Brigadalar	Terilgan paxta, kg	O'rtacha terimchilar soni, kishi	Terilgan paxta, kg	O'rtacha terimchilar soni, kishi
	q_0	T_0	q_1	T_1
1	75000	50	82000	62
2	100000	60	130000	78

Birinchi brigada bo'yicha mehnat unumdorligi indeksi:

$$i_w = \frac{W_1}{W_0} = \frac{q_1}{T_1} : \frac{q_0}{T_0} = \frac{8200}{62} : \frac{2500}{50} = \frac{1323}{1500} = 0,882 \cdot 100 = 88,2\%,$$

mehnati unumdorligi 11,8% ga kamaygan.

Ikkinchi brigada bo'yicha mehnat unumdorligi indeksi:

$$i_w = \frac{W_1}{W_0} = \frac{q_1}{T_1} \cdot \frac{q_0}{T_0} = \frac{130000}{78} \cdot \frac{100000}{60} = \frac{1667}{1667} = 1 \cdot 100 = 100\%$$

ya'ni, mehnat unumdorligi o'zgarmas.

Ikkala brigada bo'yicha mehnat unumdorligi indeksi:

$$I_w = \frac{\sum q_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum q_0}{\sum T_0} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0} = \frac{82000+130000}{62+78} \cdot \frac{75000+10000}{50+60} = \frac{212000}{140} \cdot \frac{175000}{110} = 1514,3 : 1590,9 = 0,9518 \cdot 100 = 95,18\%$$

ya'ni, 4,92%ga kamaydi.

Bunday o'zgarishga qanday omil qay darajada ta'sir etganligini o'rganish maqsadida quyidagi hosildor indekslarni hisoblaymiz.

Doimiy tarkibli indeks:

$$\bar{I}_w = \frac{\sum i_w T_1}{\sum T_1} = \frac{0,882 \cdot 62 + 1 \cdot 78}{62 + 78} = \frac{54,7 + 78}{140} = \frac{132,7}{140} = 0,948 \cdot 100 = 94,8\%;$$

faqat o'rtacha mehnat unumdorligi o'zgarishi natijasida umumiy mehnat unumdorligi 5,2 foizga kamaygan.

Tarkibi siljish indeksi:

$$I_{w(d)} = \frac{\bar{I}_w}{\bar{I}_w} = \frac{0,9818}{0,948} = 1,036 \cdot 100 = 103,6\%$$

Ikkinchi brigadada mehnat unumdorligi yuqoriroq bo'lgan, sarf qilingan ish vaqti salmog'i oktyabr oyida sentyabrdagiga nisbatan (55,7 : 54,5) 1,2 punktga oshganligi umumiy mehnat unumdorligining qo'shimcha 3,6% oshishiga sabab bo'lgan.

Turli xil iste'mol qiymati ishlab chiqarilganda yoki iste'mol qiymatlar va xizmatlar bo'yicha umumiy mehnat unumdorligi dinamikasini o'rganish maqsadida, qiymat mehnat unumdorligi indeksidan foydalaniladi:

$$I_{\bar{W}} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0} = \frac{\sum q_1 p}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum q_0 p}{\sum T_0}$$

Bu erda, R - o'zgarmas baho.

O'zgarmas baho turli xil iste'mol qiymatlarini umumlashtirish maqsadida «soizmeritel» tariqasida foydalaniladi:

SHunday «soizmeritel» tariqasida t_n – me'yor (norma) bo'yicha mehnat talabchanligidan ham foydalanish mumkin.

$$I_{\bar{W}} = \frac{\sum q_1 t_H}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum q_0 t_H}{\sum T_0} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0}$$

Bu indeksga ishlatilgan xomashyo qiymati t'sir ko'rsatmaydi. Vaqt birligida turli xil me'yor soatda ishlab chiqarish bilan farqlanadi:

$$\bar{W} = \frac{\sum q t_H}{\sum T}$$

Bu indeks mehnatni normallashtirish yaxshi tashkil etilgan ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Bunda o'zgaruvchan va doimiy tarkibli mehnat unumdorligining indekslari qiymati, qo'shilgan qiymat bo'yicha ham, sof mahsulot bo'yicha ham aniqlanishi mumkin. Ko'pincha natural, qo'shimcha qiymat mehnat unumdorligi indeksidan korxona yoki firma darajasidagi mehnat unumdorligini tavsiflash, ya'ni qo'shilgan qiymat yoki sof mahsulotdan ayrim tarmoqlar yoki butun iqtisodiyot darajasidagi mehnat unumdorligini tavsiflashda foydalaniladi.

Hozirgi kunda mehnat unumdorligi darajasi, dinamikasini tarmoqlar va butun iqtisodiyot bo'yicha tavsiflashda milliy hisoblar tizimi ma'lumotlaridan keng foydalaniladi. Global yoki total unumdorlik omillari indekslarini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichlar, ya'ni sof ichki mahsulot, mehnat sarfi, oraliq iste'mol, asosiy kapital iste'moli va boshqa omillar sarfining dinamik qatorlarini joriy qoida qiyoslanadigan narxlarida oldindan tuzish tavsiya etiladi. Bunda sof ichki mahsulot omillari qiymati bo'yicha baholanadi.

Aytish lozimki, bazis davri uchun omillarning global unumdorligi birga teng, chunki mahsulotning narxlar omili bo'yicha qiymati omillar sarflari yig'indisiga teng. Boshqa davrlar unumdorligining darajalari qiyoslanadigan narxlar omilidagi mahsulot qiymatini omillarning qiyoslanadigan narxlardagi sarflariga bo'lishdan olinadigan natija sifatida aniqlanadi. Bu indekslarni hisoblashni soddalashtirish va har bir omilning yaqqol ta'sirini ko'rish maqsadida yuqoridagi indekslarga o'zgartirish kiritiladi:

1. O'zgaruvchan tarkibli mehnat unumdorligi indeksi:

$$I_{\bar{w}} = \frac{\bar{W}_1}{\bar{W}_0} = \frac{\sum q_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum q_0}{\sum T_0} = \frac{\sum W_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum W_0 T_0}{\sum T_0} = \frac{\sum W_1 d_{T_1}}{\sum d_{T_1}} \cdot \frac{\sum W_0 d_{T_0}}{\sum d_{T_0}} = \frac{\sum W_1 d_{T_1}}{\sum W_0 d_{T_0}}$$

Bu o'zgaruvchilar $W = \frac{q}{T}$. Bundan, $q = W T$.

SHundan kelib chiqadiki,

$$\bar{W}_0 = \frac{\sum W_0 T_0}{\sum T_0} \quad \bar{W}_1 = \frac{\sum W_1 T_1}{\sum T_1}, \text{ bu o'rtacha tortilgan arifmetik usul.}$$

O'rtachaning ayrim matematik xususiyatlaridan biri shundan iboratki, agar «soizmeritel» qandaydir bir xil doimiy songa ko'paytirilib yoki bo'linsa o'rtacha miqdor o'zgarmaydi.

SHuning uchun T-uning salmog'i tenglashtirilib olinadi.

Bu erda, birinchi omil (W_0 va W_1);

ikkinchi omil (d_{T_0} va d_{T_1}).

Birinchi omil ta'sirini o'rganish uchun ikkinchi omil o'zgarmas tarkibda olinadi. Doimiy tarkibli indeks:

$$I_w = \frac{\sum W_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum W_0 T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum W_1 T_1}{\sum W T_1} = \frac{\sum W_1 d_{T_1}}{\sum W_0 d_{T_0}}$$

Ikkinchi omilning ta'sirini o'rganish uchun birinchi omil o'zgarmas holda olinadi. Tarkibiy siljish indeksi:

$$I_w(dT) = \frac{\sum W_0 T_1}{\sum T_1} : \frac{\sum W_0 T_0}{\sum T_0} = \frac{\sum W_0 dT_1}{\sum dT_1} : \frac{\sum W_0 dT_0}{\sum dT_0} = \frac{\sum W_0 dT_1}{\sum W_0 dT_0}$$

Doimiy tarkibli va tarkibi siljish indeksleri o'zgaruvchan tarkibli indeksni hosilalari bo'lganligi uchun, ular orasida quyidagi bog'liqlik mavjud:

Namunaviy misol.

Ikki ko'mir koni bo'yicha quyidagi ma'lumotlarga asosan, mehnat unumdorligini o'zgaruvchan, doimiy va tarkibiy siljish indekslarini hisoblang:

	Bazis davrda		Joriy davrda	
Ko'mir koni	Qazilgan qo'mir (tonna)	O'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni, (kishi)	Qazilgan qo'mir (tonna)	O'rtacha ro'yxatdagi xodimlar soni, (kishi)
	q_0	T_0	q_1	T_1
1	2000	500	16400	400
2	27500	550	4200	700

1) Mehnat unumdorligi darajalari:

1-Ko'mir koni

$$W_0 = \frac{q_0}{T_0} = \frac{2000}{500} = 4 \text{ t.} \quad W_1 = \frac{q_1}{T_1} = \frac{16400}{400} = 41 \text{ t.}$$

2-Ko'mir koni

$$W_0 = \frac{q_0}{T_0} = \frac{27500}{550} = 50 \text{ t.} \quad W_1 = \frac{q_1}{T_1} = \frac{42000}{700} = 60 \text{ t.}$$

2) Sarf qilingan vaqt tarkibi.

1-Ko'mir koni

$$d_{T_0} = \frac{T_0}{\sum T_0} = \frac{500}{1050} = 0,476 \quad d_{T_1} = \frac{400}{1100} = 0,364$$

2-Ko'mir koni

$$d_{T_0} = \frac{T_0}{\sum T_0} = \frac{550}{1050} = 0,524 \quad d_{T_1} = \frac{700}{1100} = 0,636$$

Ko'mir koni	Mehnat unumdorligi darajasi (t)		Sarf etilgan ish vaqtining tarkibi	
	W_0	W_1	dT_0	dT_1
1	4	4,1	0,476	0,364
2	5	6	0,524	0,636

Mehnat unumdorligi:

Birinchi ko'mir koni bo'yicha mehnat unumdorligi:

$$i_m = \frac{m_i}{m_0} = \frac{4,1}{4,0} = 1,025 \cdot 100 = 102,5\%$$

Ikkinchi ko'mir koni bo'yicha mehnat unumdorligi:

$$i_m = \frac{m_i}{m_0} = \frac{5}{6} = 1,2 \cdot 100 = 120\%$$

a) O'zgaruvchan tarkibli mehnat unumdorligi indeksi:

$$I_w = \frac{\sum W_i d_{T1}}{\sum W_i d_{T0}} = \frac{4,1 \cdot 0,364 + 6 \cdot 0,636}{4 \cdot 0,476 + 5 \cdot 0,524} = \frac{5,3084}{4,524} = 1,173 \cdot 100 = 117,5\%$$

$$I_{w(dT)} = \frac{\sum W_i d_{T1}}{\sum W_i d_{T0}} = \frac{4 \cdot 0,364 + 5 \cdot 0,636}{4 \cdot 0,476 + 5 \cdot 0,524} = \frac{4,636}{4,524} = 1,025 \cdot 100 = 102,5\%$$

b) Doimiy tarkibli mehnat unumdorligi indeksi:

$$I_w = \frac{\sum W_i d_{T1}}{\sum W_i d_{T0}} = \frac{4,1 \cdot 0,364 + 6 \cdot 0,636}{4 \cdot 0,476 + 5 \cdot 0,636} = \frac{5,3084}{4,636} = 1,145 \cdot 100 = 114,5\%$$

Tarkibiy siljish indeksi:

$$I_{w(dT)} = \frac{\sum W_i d_{T1}}{\sum W_i d_{T0}} = \frac{4 \cdot 0,364 + 5 \cdot 0,636}{4 \cdot 0,476 + 5 \cdot 0,524} = \frac{4,636}{4,524} = 1,025 \cdot 100 = 102,5\%$$

$$I_{\bar{w}} = I_{\bar{w}} / \bar{I}_{w(dT)}$$

YUqorida ko'rib chiqilgan turli xil usulda hisoblangan doimiy tarkibli indekslar natijalari turli xil bo'ladi:

$$\bar{I}_w = \frac{\sum i_w T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum \frac{t_0}{t_1}}{\sum t_1 q_1} = \frac{\sum t_0 q_1}{\sum t_1 q_1} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum t_1 dq_1}$$
$$\bar{I}_w = \frac{\sum W_1 d_{T1}}{\sum W_0 d_{T0}}$$

Bu ikkala usulda hisoblangan indekslarga indekslashtirilayotgan ko'rsatkich turli xil o'zgarmas «soizmeritel»da olingan.

Birinchi indeksga o'zgarmas mahsulot salmog'i (dq);

ikkinchi indeksga o'zgarmas sarf qilingan vaqt salmog'i (dT).

Tarkibiy siljish indeksleri ham shu ikki usulda yuqorida ko'rilgan sababga ko'ra turlicha bo'ladi. Har xil sarf birliklariga nisbatan hisoblangan mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik. Mehnat sarfi birligi kishi/soat, kishi/kun, kishi/oy va kishi/yil demakdir. Demak, mehnat unumdorligi darajasi: o'rtacha soatlik, o'rtacha kunlik, o'rtacha oylik, o'rtacha yillik va hokazo bo'lishi mumkin.

Mehnat unumdorligini bir qancha mehnat sarfi birliklariga hisoblash, mehnat unumdorligini o'rganish jarayonini boyitadi va mehnat unumdorligining o'zgarishiga ish vaqtidan foydalanish darajasi ta'sirini ko'rsatib beradi.

Mehnat unumdorligi indekslarini mehnat talabchanligi yordamida o'rganish.

YUqorida aytilgadek, mehnat unumdorligi darajasi to'g'ri $W = q/T$ va teskari ko'rsatkichlari $t = T/q$ yordamida (mehnat talabchanligi) tuziladi. To'g'ri ko'rsatkich yordamida tuzilgan indekslarni ko'rib chiqdik. Endi esa teskari ko'rsatkichlardan foydalanamiz.

$I_m = t_0/t_1$ - individual mehnat unumdorligi indeksi.

Umumiy o'zgaruvchan tarkibli mehnat unumdorligi indeksi:

$$I_m = \frac{i_0}{i_1} = \frac{\sum T_0}{\sum q_0} : \frac{\sum T_1}{\sum q_1} = \frac{\sum t_0 q_0}{\sum q_0} : \frac{\sum t_1 q_1}{\sum q_1} = \frac{\sum t_0 dq_0}{\sum dq_0} : \frac{\sum t_1 dq_1}{\sum dq_1}$$

Bu erda $\sum d_{q_0} = \sum d_{q_1} = 1$

Mehnat unumdorligini doimiy tarkibli indeksi:

$$\bar{I}_W = \frac{\sum t_0 d_0}{\sum t_1 d_{q_1}} = \frac{\sum t_0 d_{q_1}}{\sum t_1 d_{q_1}}$$

Bu formula yordamida mehnat unumdorligi o'sishi natijasida qilingan vaqt tejami.

$$\text{yoki } \Delta = \sum t_1 q_1 - \sum t_0 q_1 = \sum (t_1 - t_0) q_1$$

$$\text{yoki } \bar{I}_W = \frac{\sum t_0 q_1}{\sum q_1} : \frac{\sum t_1 q_1}{\sum q_1} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum dq_1} : \frac{\sum t_1 dq_1}{\sum dq_1} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum t_1 dq_1}$$

mehnat unumdorligi o'zgarishiga ishlab chiqarilgan mahsulot salsog'i o'zgarishini (o'zgarmas mehnat talabchanligida) ta'siri:

$$I_{W(dq)} = \frac{\sum t_0 d_{q_0}}{\sum t_0 d_{q_1}}$$

Namunaviy misol.

Tikuv fabrikasida ishlab chiqarilgan mahsulot va sarf etilgan ish vaqti haqidagi ma'lumotlarga asosan, mehnat unumdorligini o'zgaruvchan, doimiy ta'siri indekslarini hisoblang:

Mahsulot turlari	Ishlab chiqarilgan, dona		Bir mahsulotga sarf etilgan ish vaqti kishi/soat	
	1-chorak	2-chorak	1-chorak	2-chorak
	q_0	q_1	t_0	t_1
Ko'ylak	3000	3400	6	5
Kostyum	4000	4600	8	7

Har bir mahsulot turi bo'yicha mehnat unumdorligi indekslari:

$$i_w = \frac{\sum t_0 q}{\sum q} : \frac{\sum t_1 q_1}{\sum q_1} = \frac{3000 \cdot 6 + 4000 \cdot 8}{7000} : \frac{3400 \cdot 5 + 4600 \cdot 7}{8000} = \frac{5000}{7000} : \frac{49200}{8000}$$

$$i_w = \frac{(\sum t_0 q_0)}{(\sum t_1 q_1)} = \frac{(3000 \cdot 6 + 4000 \cdot 8)}{3400 \cdot 5 + 4600 \cdot 7} = \frac{18000 + 32000}{17000 + 32200} = \frac{50000}{49200} = 1,0162 \cdot 100\% = 101,62\%$$

Mehnat talabchanligining pasayishi natijasida (ikkala mahsulot turi bo'yicha ham 1 k/soat) va ishlab chiqarilgan mahsulot tarkibi o'zgarishi natijasi. Umumiy olingan vaqt tejami.

$$\dot{Y}_{T(W)} = \sum t_0 q_0 - \sum t_1 q_1 = 50000 - 49200 = 800 \text{ k/s}$$

yoki ikkinchi omilni ya'ni ishlab chiqarilgan mahsulot tarkibiy o'zgarishi ta'sirini qurish maqsadida qo'shimcha ishlov berilsa.

Mahsulot turlari	dq_0	dq_1	t_0	t_1
Ko'ylak	0,4286	0,425	6	5
Kostyum	0,5714	0,575	8	7

$$d_q = \frac{q}{\sum q}$$

$$I_w = \frac{\sum q_1}{\sum t_1} : \frac{\sum q_0}{\sum t_0} = \frac{\sum W_1 dt_1}{\sum t_1 dq_1} = \frac{6 \cdot 0,4286 + 8 \cdot 0,5714}{5 \cdot 0,425 + 7 \cdot 0,575} = \frac{7,1428}{6,13} = 1,162 \cdot 100\% = 116,2\%$$

YA'ni o'zgaruvchan tarkibli indekslar 3 usulda hisoblansa ham, bir xil natija beradi.

$$\bar{I}_w = \frac{\sum i_w T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum (\frac{t_0}{t_1}) T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum (\frac{t_0}{t_1} \cdot t_1 q_1)}{\sum T_1} = \frac{\sum t_0 q_1}{\sum T_1} = \frac{\sum t_0 q_1}{\sum t_1 q_1} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum t_1 dq_1} = \frac{\sum W_1 d_{T_1}}{\sum W_0 d_{T_1}} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum t_1 dq_1}$$

$$\frac{\sum W_1 d_{T_1}}{\sum W_0 d_{T_1}} = \frac{\sum t_0 dq_1}{\sum t_1 dq_1} = \frac{6 \cdot 0,425 + 8 \cdot 0,575}{5 \cdot 0,425 + 7 \cdot 0,575} = \frac{7,15}{6,15} = 1,1626 \cdot 100 = 116,26\%$$

Mahsulot hajmi o'zgarishiga sarf qilingan ish vaqti mehnat unumdorligi ta'sirini aniqlash.

YUqorida aytilganidek mehnat unumdorligi darajasi ikki ko'rsatkichga nisbatan hisoblanadi, ya'ni, $W = d / T$

q – mahsulot hajmi;

T – sarf qilingan ish vaqti.

Demak, mehnat unumdorligiga ikkala omil ta'sir ko'rsatadi. Mana shu omillarning ta'siri mutlaq miqdorda quyidagicha hisoblanadi.

$$Q = Q_1 - Q_0$$

$$Q_{(W)} = (W_1 - W_0) \cdot T_1$$

$$Q_{(T)} = (T_1 - T_0) \cdot W_0$$

$$Q = Q_m - Q_m$$

Namunaviy misol.

Quyidagi ma'lumotlar berilgan:

Ko'rsatkichlar	Davr		Indeks
		Jami	
1. Mahsulot hajmi, ming so'm	300	385	1,25
2. Sarf qilingan ish vaqti (kishi/kun)	100	110	1,1
3. Kunlik mehnat unumdorligi, ming so'm	3	3,5	1,17

Mahsulot hajmi o'zgarishiga, ya'ni, $\Delta_Q = Q_1 - Q_0 = 385 - 300 = 85$ ming so'm oshishini ikki omil ta'sir ko'rsatgan.

a) ekstensiv omil, ya'ni, sarf qilingan ish vaqti o'zgarishi ta'siri.

$$\Delta_{Q(T)} = (T_1 - T_0) \cdot W_0 = 110 - 100 = \frac{300}{100} = 30 \text{ ming so'm.}$$

b) intensiv omil, ya'ni, mehnat unumdorligi o'zgarishining ta'siri.

$$\Delta_{Q(W)} = (W_1 - W_0) \cdot T_1 = \left(\frac{385}{110} - \frac{300}{100} \right) \cdot 110 = 55 \text{ ming so'm.}$$

Demak, $\Delta_Q = \Delta_{Q(T)} + \Delta_{Q(W)} = 30 + 55 = 85$ ming so'm.

Qisqacha xulosalar

Mehnat unumdorligi darajasi ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkich hisoblanadi, u to'g'ri va teskari ko'rsatkichlar yordamida baholanadi. To'g'ri mehnat unumdorligi ko'rsatkichi – vaqt birligida ishlab chiqargan mahsulot miqdorini ifodalaydi. Teskari mehnat unumdorligi ko'rsatkichi, mehnat talabchanligi – mahsulot birligiga sarf etilgan ish vaqti birligini ifodalaydi. Bu ko'rsatkichlar orasida teskari bog'liqlik mavjud.

Mehnat unumdorligi darajasini o'rganish muammosi, iqtisodchi-statistiklar orasida diskussiya hisoblanib, juda ko'p fikr va mulohazalar bildirilmoqda. G'arb statistikasida unumdorlik ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqarish nazariyasi asosida tashkil etiladi va bu nazariyaga ko'ra mehnat unumdorligi, unumdorlikning xususiy ko'rsatkichi sifatida qaraladi, chunki sarflangan jonli mehnat, faqat ishlab chiqarish omillaridan biri sifatida qaralib, texnik taraqqiyot etishi sari uning ahamiyati kamayib boradi va shuning uchun mahsulot yaratishda ishtirok etadigan ishlab chiqarish omillarini ham hisobga olish lozim.

Xalqaro statistikada unumdorlik hisob-kitobida, mahsulot ko'rsatkichi sifatida yalpi mahsulot ishlab chiqarish, pirovard mahsulot, sof mahsulot, yalpi qo'shilgan qiymat, sof qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlaridan foydalanish mumkinligi ko'riladi. Mehnat unumdorligi dinamikasi indeks usuli yordamida o'rganilib, bu usul nafaqat mehnat unumdorligi o'zgarishini ko'rsatib, balki turli xil omillar ta'sirini ham aks ettiradi. Mehnat unumdorligi bozor sharoitida natijaviy ko'rsatkichni oshirishning asosiy omili bo'lib hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Mehnat unumdorligini xalq xo'jaligi rivojlanishida tutgan o'rni.
2. Mehnat unumdorligi darajasini hisoblash usullari.
3. Unumdorlikni o'rganish bugungi kun diskussion muammolari.
4. Unumdorlikni baholashda qo'llaniladigan natijaviy ko'rsatkichlar.
5. Mehnat unumdorligi dinamikasini o'rganish.
6. O'zgaruvchan tarkibli indekslarni hisoblash usullari.
7. Doimiy tarkibli indekslarni hisoblash usullari va ular orasidagi farq.
8. Tarkib siljishli indekslarni hisoblash usullari va ular orasidagi farq.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
9. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
10. www.euireland.ie
11. www.cec.org.uk
12. www.eurunion.org
13. www.europarl.ie

VII bob. ISHCHI KUCHI QIYMATI STATISTIKASI

7.1. Ishchi kuchining qiymati tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi

Xalqaro mehnat bozori statistikasida markaziy o'rinni egallovchi ishchi kuchi qiymatining ko'rsatkichi geografik, tarmoq va kasbiy (professional) jihatlarida ishchi kuchining harakatchanligi (moyilligi)ga ta'sir etishda muhim ahamiyatga ega ekanligi sababli ishchi kuchining talab va taklifi nisbatiga, shuningdek, mehnat bozorida shakllanadigan vaziyatga bevosita bog'liq bo'ladi. "Ishchi kuchi qiymati" kategoriyasi faqat bozor iqtisodiyoti sharoitlarida mavjud bo'ladi. Markaziy rejalashtiriladigan iqtisodiyotda bu kategoriya o'rnida faqat mehnat haqi ko'rsatkichidan foydalanilgan. Sababi shundaki, mehnatga haq to'lash ish haqini belgilashning markazlashgan tizimi bo'yicha aniqlangan va amalda ishlab chiqarish natijalariga bog'liq bo'lmagan.

Ishchi kuchiga qo'shimcha sarflarning katta qismi taqsimlash tartibida davlat byudjeti orqali amalga oshirilgan. Oylik o'rtacha ish haqi korxonada bor bo'lgan (amalda-belgilangan) umumiy ish haqi fondi va xodimlarning o'rtacha soni asosida hisoblangan. Bunda faqat to'la oy ishlagan ishchi va xizmatchilar hisobga olingan, ya'ni to'la ish haqi yoki kasalligi, haq to'lanmaydigan ta'til yoki boshqa sabablar tufayli maosh olmaydiganlar hisobga olinmagan.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan davlatning roli o'zgaradi, uning bu sohadagi ko'pgina vazifalari bevosita ish beruvchilarga topshiriladi. Ish haqi kasaba uyushmalari bilan ish beruvchilar, shuningdek, hukumat o'rtasidagi muzokaralar mavzuiga aylandi. Ish beruvchilar ish haqi shakli va moddiy rag'batlantirish shaklini mustaqil belgilaydi, xodimlar tarif miqdorlari va lavozim maoshlarini aniqlaydilar, turli ijtimoiy to'lovlar amaliyotini qo'llaydilar.

XMT ta'rifi ko'ra, ishchi kuchining qiymati (yoki ishchi kuchini saqlash xarajatlari) ish beruvchilarning ishchi kuchini saqlash va undan foydalanishga aloqador sarflari summasidir. Bu sarflar ikki guruhga: bevosita va bilvosita sarflar guruhiga ajratiladi.

Ishchi kuchiga bevosita sarflarga quyidagilar kiradi: bevosita ish haqi va maosh ishlanmaydigan vaqt uchun to'lov; ish haqi fondiga kirmaydigan mukofot va sovg'alar; ovqatlanish va ichimliklar harakatlari hamda iqtisodiy faoliyat jarayonida natura shaklidagi boshqa to'lovlar.

Ishchi kuchiga bilvosita sarflar quyidagilarni o'z ichiga oladi: ish beruvchi o'z zimmasiga oladigan xodimlarning turar joyga xarajatlari; ishchi kuchiga boshqa xarajatlar, shuningdek, ishchi kuchiga xarajatlar sifatida qaraladigan soliqlar. Analitik maqsadlarda ishchi kuchiga xarajatlarni iqtisodiy faoliyat sohalari bo'yicha va imkoni bor joyda ish haqi bilan maosh oluvchilarning xalqaro standart tariflari yo'qligi tufayli bu kategoriyalarni shu mamlakat statistik maqsadlari uchun eng yaroqli mezonlarni hisobga olib farqlash lozim.

Ishchi kuchiga xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni bandlar soniga muvofiq tarzda ish haqi yoki maosh oladigan, ishlab turgan erkaklar va ayollar, shuningdek,

shogirdlar soni ham ko'rsatilgan ma'lumotlar bilan to'ldirish kerak. Ishchi kuchi qiymati ko'rsatkichini hisob-kitob qilish uchun haqiqiy ma'lumotlarni yig'ish ish beruvchilarni tanlab tekshiruvdan o'tkazish asosida amalga oshiriladi. Bu 5 yilda bir marta o'tkaziladi va afsuski, barcha mamlakatlarda emas, bu xalqaro taqqoslashni ancha qiyinlashtiradi.

Natijada mazkur maqsadda amaliyotda, qoidaga ko'ra, faqat soatbay ish haqi to'lash ko'rsatkichidan foydalaniladi. Statistika ishchi kuchi qiymatini o'rganish jarayonida quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- ishchi kuchi qiymati darajasi, tuzilishi va dinamikasini hududlar hamda iqtisodiy faoliyat sohalari bo'yicha aniqlash;
- mehnat haqi, ayniqsa, ish haqi ko'rsatkichlarini statistik o'rganish, shuningdek, uning darajasi va dinamikasiga turli omillar ta'sirini o'rganish;
- xodimlarni bandlikdan oladigan daromadlari ulushini baholash;
- aholi foydalanadigan ijtimoiy transportlarning statistik tasnifi;
- ishchi kuchining malaka egallash va ma'lumot darajasini oshirishga bog'liq xarajatlar hajmi va dinamikasini o'rganish;
- vakant birligi hisobiga ishchi kuchiga o'rtacha xarajatlarni (mehnat sarfi birligiga xarajatlarni) aniqlash.

7.2. Mehnatga haq to'lash ko'rsatkichlari

Mehnatga haq to'lashni o'rganish «Mehnat statistikasi»ning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki mehnat miqdori va sifatiga ko'ra, bir xil mehnatga haq to'lashdagi jiddiy farqlanish aholining mehnat mobilligi kuchayishining muhim omili hisoblanadi.

Mehnat haqi aholining pul va natura ifodasidagi barcha daromadlari bo'lib, u iqtisodiy faoliyat jarayonida hosil bo'ladi va ish haqi, choy puli va boshqalarni o'z ichiga oladi. **Ish haqi** yollanma xodimlarga, qoidaga ko'ra, muntazam vaqt oralig'ida ishlangan va ishlanmagan vaqt uchun pul va natura shaklida to'lanadigan rag'batlantirishdir.

Hozirgi kunda ish haqining darajasi va dinamikasini hisobga olish u yoki bu shaklda amalga oshirilishi mumkin. Ammo turli manbalarda ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar bir-biridan jiddiy farq qiladi: korxonalar (ish beruvchilar)ning ma'lumotlari eng yuqori hisoblanadi; ijtimoiy ta'minot va sug'urta organlari (kasalxona kassalari, nafaqa fondlari va boshqalar)ning ma'lumotlari ancha pastroq; kasaba uyushmasining ma'lumotlari undan ham pastroq bo'ladi. So'zsiz, kasaba uyushmalarining ma'lumotlari ko'proq darajada ishonchli bo'ladi.

Hozirgi kunda ish haqining ikki asosiy shakli: vaqtbay va ishbay turi mavjuddir.

Vaqtbay ish haqi ishlagan vaqt miqdoriga bog'liq bo'lib, quyidagi ikki ko'rinishga ega:

- vaqtbay mukofotli;

- oddiy mukofotli.

Ishbay ish haqi bajarilgan ish miqdori va sifatiga bog'liq bo'ladi. Uning bir necha turlari bor:

- bevosita ishbay (bunda ishning bahosi bajarilgan ish hajmidan qat'inazar o'zgarmaydi);
- ishbay progressiv (bunda bajarilgan ish bahosi bajarilgan ish hajmiga ko'ra ortib boradi);
- ishbay mukofotli;
- akkord ish haqi (alohida ish turlarini bajarish ish beruvchi bilan yollanma ishchi o'rtasida akkord shartnomasini tuzish natijasida aniqlanadi).

Aytish lozimki, amaliyotda vaqtbay va ishbay ish haqi sof ko'rinishda ancha kam qo'llanadi. Odatda, bu ikki shaklning turli birikmalaridan foydalaniladi.

Umumiy mehnat natijasiga qo'shgan hissasini aniqlash mumkin bo'lgan ish kuchi kategoriyalari mehnati ishbay haq ko'rinishida rag'batlantiriladi, qo'shgan hissasini aniqlash mumkin bo'lmagan kategoriyalar vaqtbay hisoblanadi.

Ish haqi fondi tarkibiga: ishlangan vaqt va ishlanmagan vaqt uchun mehnat haqini to'lash kiradi.

Ishlangan vaqt uchun mehnat haqi to'lash quyidagilarni qamrab oladi:

- vaqtbay ishlovchilarga ishlangan vaqt uchun ish haqi to'lash;
- vaqtbay ishlovchilarga rag'batlantiruvchi qo'shimcha to'lovlar to'lash;
- ishbaychilar ish haqi;
- ustama ishdan tashqari soatlarda, tungi vaqtda ishlaganligi uchun, grafik, bayram kunlari uchun qo'shimcha to'lovlar;
- komission to'lovlar;
- turli qo'shimcha to'lovlar (staj, malaka, brigadaga boshchilik qilganlik, shogirdlarni o'qitganlik uchun; ish sharoitining zararliligi uchun va indeksasiya to'lovlari).

Ishlanmagan vaqt uchun to'lovlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- haq to'lanadigan davlat bayrami kunlari;
- har yilgi ta'tillarga haq to'lash;
- boshqa haq to'lanadigan ta'tillar;
- mukofotlar (mavsumiy, yillik, foydadagi ishtirok, shuningdek, ta'tilga qo'shimcha to'lovlar).

YUqoridagilar bilan barcha ish haqiga ish beruvchi bevosita xodimga to'langan turar joy subsidiyalari va oilaviy nafaqalar ham qo'shiladi. Ish haqi fondiga quyidagilar kiritilmaydi: ish beruvchilarning o'z xodimlari ijtimoiy ta'minoti va pensiya fondlariga badallari; xodimlarning shu tizim va farqlar doirasida olgan summalari; dam olish nafaqalari.

Turli mamlakatlar statistikasida xodimlar oladigan natura shaklidagi to'lovlar summasini ish haqiga kiritish masalasi turlicha hal qilinadi. Qator mamlakatlar (Italiya, Buyuk Britaniya, Niderlandiya)da bu to'lovlar ish haqi fondi tarkibiga to'la kiritiladi; ayrim mamlakatlar (Belgiya)da ish haqiga faqat mahsulot bilan berilgan to'lovlar kiritilib, bepul berilgan turar joy qiymati kiritilmaydi;

boshqa mamlakatlar (Fransiya, Germaniya, Yaponiya)da natura shaklidagi to'lovlar ish haqi fondiga umuman kiritilmaydi.

Ish haqi ikki variantda hisoblanadi:

- yalpi (soliqlar va majburiy to'lovlar chegirilguncha);
- sof (soliqlar va to'lovlar chegirilgandan so'ng).

Statistikada asosiy va qo'shimcha ish haqi ham farqlanadi.

Asosiy ish haqi haqiqiy bajarilgan ishlar uchun to'lovlardan iborat bo'ladi, qo'shimcha ish haqi esa shu korxonada ishlovchi xodimlarning bilvosita daromadlarini ifodalaydi. Asosiy ish haqi egallab turgan lavozim, ma'lumot va malaka darajasi, staj va bajarilayotgan ishning murakkabligiga bog'liq bo'ladi. Qo'shimcha ish haqi me'yor (norma)ni oshirib bajarganlik uchun to'lanadigan haq va narx-navoning o'sishi munosabati bilan turmush darajasini saqlash uchun qo'shimcha to'lovlarni o'z ichiga oladi. Asosiy va qo'shimcha ish haqidan tashqari bir oylik maosh miqdorida yilda bir ikki marta taqdirlov puli sifatida beriladigan bonuslar mavjud.

Keyingi yillarda ish haqining umumiy fondida qo'shimcha ish haqining salmog'i asosiy ish haqi ulushining kamayishi hisobiga bo'ldi.

Rivojlangan mamlakatlarda ish haqi fondini shakllantirish asosini tarif miqdorlari tashkil qiladi. Ular ma'lum kasb va ma'lum malaka darajasiga ega bo'lgan xodimning ma'lum vaqt oralig'idagi mehnat haqini qayd etadi. Xodimlarning alohida razryadlari bo'yicha tarif setkalaridan foydalaniladi. Har bir razryaddagi xodim turli normativ xujjatlarda rasmiy mustahkamlangan ma'lumot malaka talablariga javob berishi kerak. Ishlab chiqarish jarayonida ayni bir xil razryadga ega bo'lgan ishchilar haqiqiy bajarayotgan ishlaridan qat'inazar, bir xil tarif miqdorini oladi.

Tarif miqdoriga hududiy omil ham ta'sir etadi. Ish haqi o'rganilganda uning o'rtacha darajasi aholining alohida ijtimoiy-kasbiy tariflari bo'yicha aniqlanadi. U bir xodimga to'g'ri keladigan va bir kishi/soatga to'g'ri keladigan hisobda ham aniqlanishi mumkin. Birinchi holatda ish haqi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$\bar{f} = \frac{\sum fT}{\sum T} = \frac{\text{Ish haqi fondi}}{\text{o'rtacha xodimlar soni (qilingan ish vaqti)}}$$

Bu erda, $\bar{f}$ - o'rtacha ish haqi.

O'rtacha ish haqi: o'rtacha soatlik ish haqi, o'rtacha kunlik ish haqi, o'rtacha oylik ish haqi, o'rtacha yillik ish haqi bo'lishi mumkin.

Xalqaro statistikada, qoidaga ko'ra, ish haqi bir xodim hisobiga emas, bir kishi/soatiga ko'ra aniqlanadi. Sababi shundaki, dunyo mamlakatlarining ko'pida xodimlarning sezilarli qismi to'la ish vaqtida band bo'lmaydi. Ish haqi dinamikasini o'rganishda ish haqining rivojlanish tendensiyasini aniqlash imkonini beradigan

indeks usulidan keng foydalaniladi. Ish haqi umumiy fondining dinamikasi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$I_f = \frac{F_1}{F_0} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum f_0 T_0}$$

Bu erda, F_1 va F_0 - ish haqi fondlari. $F = \sum fT$

O'rtacha ish haqi dinamikasini ta'riflovchi indekslar esa muhim indekslar hisoblanadi. O'rtacha ish haqi qay darajada o'zgarganligini bilish maqsadida umumiy o'zgaruvchan tarkibli indeks hisoblanadi:

$$I_{\bar{f}} = \frac{\bar{f}_1}{\bar{f}_0} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum T_1} : \frac{\sum f_0 T_0}{\sum T_0}$$

Bu indeksga ikki omil ta'sir ko'rsatadi:

birinchidan:

-o'rtacha ish haqi o'zgarishi $(\bar{f}_0, \bar{f}_1)$;

-turli ish haqi oluvchi xodimlar tarkibi (yoki sarf qilingan ish haqi) o'zgarishi.

$$d_T = \frac{T_0}{\sum T_0}, d_T = \frac{T_1}{\sum T_1},$$

Har bir omilning o'rtacha ish haqi o'zgarishiga qay darajada ta'sir ko'rsatganini o'rganish maqsadida o'zgaruvchan tarkibli indeks quyidagi hosilaviy indekslarga bo'linadi:

-doimiy tarkibli indeks, faqat birinchi omilning ta'sirini o'rganish uchun

$$\bar{I}_f = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum T_1} : \frac{\sum f_0 T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum f_0 T_1}$$

- tuzilmaviy siljish indeksi,

$$I_{f(dT)} = \frac{\sum f_1 T_1}{\sum T_1} : \frac{\sum f_0 T_1}{\sum T_1} \text{ yoki } I_{f(dT)} = \bar{I}_{\bar{f}} : \bar{I}_f$$

Ularga o'zgaruvchan tarkibli, doimiy tarkibning ish haqi indekslari va tuzilmaviy siljishlar indekslari kiritiladi. Doimiy tarkibli ish haqining indeksi ishchi kuchining tarkibiy tuzilmasi o'zgarish bo'lgandagi o'rtacha ish haqining dinamikasini tavsiflaydi. Uni hisob-kitob qilishda tarozi sifatida hisobot davridagi xodimlar soni (ishlangan vaqt) dan foydalaniladi.

Ish haqi ko'rsatkichlarini tavsiflashda nominal va haqiqiy (real) ish haqini farqlash lozim. Nominal ish haqi ish haqining muvofiq qiluvchi davr narxlarida puldagi ifodasidir. Real ish haqi nominal ish haqi xarid qobiliyatining puldagi ifodasi, ya'ni mazkur ish haqiga sotib olish mumkin bo'lgan iste'mol tovar va xizmatlarning yig'indisidir.

Inflyasiya sharoitlarida real ish haqini aniqlash muhim ahamiyatga ega, chunki u narxlar o'zgarishining ta'sirini bartaraf etadi va xarid qobiliyatining haqiqiy dinamikasini aks ettiradi. Real ish haqi indeksi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi.

$$I_{\text{real ish}} = I_{\text{nom ish}} : I_p$$

Bunda: $I_{real\ ih}$ – real ish haqi indeksi;

$I_{nom\ ih}$ – nominal ish haqi indeksi;

I_p – tovar hamda pulli xizmatlarning iste'mol narxlari va tariflari indeksi.

Real ish haqi miqdori davlatning soliq siyosatiga ham bog'liq bo'ladi. Ishlovchilardan undirilgan soliqlar ko'pgina mamlakatlarda davlat byudjetini shakllantiruvchi asosiy manba hisoblanadi. SHuning uchun katta nominal ish haqi barqaror va iste'mol narxlarining darajasi o'zgarmas bo'lgan sharoitlarda ham ishlab turgan xodimlarning real ish haqi soliq miqdorining ortishi tufayli pasayishi mumkin. SHunga ko'ra, real ish haqini aniqlash asosida soliqlar chegaralangan nominal ish haqi yotishi kerak.

7.3. Iste'mol baholari indeksini hisoblash

Iste'mol baholari indeksini hisoblash juda muhim amaliy ahamiyatga ega bo'lgan murakkab vazifadir. Iste'mol narxlari indeksi mazkur mamlakat vositasi xarid qobiliyatining real o'zgarishini aks ettiradi va aholi turmush darajasining eng muhim tavsiflaridan biri hisoblanadi.

Iste'mol narxlari indeksini hisoblash metodologiyasi tovar-vakillar usuliga asoslangan. Bu har bir tovar va xizmatni hisobga olgan holda iste'mol narxlari indeksini aniq hisoblab chiqish imkonini bermaydigan yuz minglab va millionlab har xil turdagi iste'mol tovarlari, xizmatlari ishlab chiqarilishi va iste'mol qilinishi tufaylidir.

Tovar-vakillar usulining mohiyati quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1) Tadqiq qilinayotgan tovarlar va xizmatlarning butun yig'indisi bir turli guruh va kichik guruhlariga ajratiladi.

2) Har bir guruh yoki kichik guruh uchun quyidagi usullardan foydalanish asosida tovar – vakil ajratiladi:

- tovar yoki xizmat hajmi (qiymati) bo'yicha shu guruh yoki kichik guruhda eng salmoqli bo'lishi kerak;

- tovar yoki xizmatning narxi o'rtacha – guruhiy narxga yaqin bo'lishi kerak (ya'ni mazkur guruhdagi barcha tovar yoki xizmatlar narxi taxminan bir xil o'zgarishi kerak).

3) Ajratilgan tovarlar uchun narxlar indekslari aniqlanadi.

4) Olingan indeks shu guruhdagi barcha tovar va xizmatlar uchun qo'llaniladi.

5) Ist'mil narxlarining muallaq (chamalangan) indeksi muvofiq keluvchi guruh tovar aylanishi bo'yicha baholar guruhiy indeksini muallaqlash (chamalash) yo'li bilan aniqlanadi.

6) O'rtacha guruhiy indekslar aniqlangandan so'ng yig'ma indeksni hisoblash maqsadida ular muallaqlanadi.

Mavjud axborotga bog'liq tarzda bu uch usulda amalga oshiriladi:

1. Vazn davri tovar aylanishining haqiqiy hajmi bo'yicha:

$$I_p = \frac{\sum i_p \times q_0 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

Bunda: i_p – baholarning individual indekslari;

$\sum q_0 p_0$ – bazis davri tovar aylanishi.

2. Hisobot davri bazis narxlaridagi tovar aylanishi tuzilmasi bo'yicha:

$$I_p = \frac{\sum i_p \times q_1 p_0}{\sum q_1 p_0}$$

Bunda: i_p – narxlarning individual indekslari;

$\sum q_1 p_0$ – hisobot davri bazis narxlardagi tovar aylanishi.

3. Hisobot va bazis davrlarida mahsulot ishlab chiqarish yig'indisi bo'yicha:

$$I_p = \frac{\sum i_p \times (q_1 + q_0)}{\sum (q_1 + q_0)}$$

Bunda: i_p – narxlarning individual indekslari;

q_0 – bazis davridagi mahsulot ishlab chiqarish;

q_1 – hisobot davridagi mahsulot ishlab chiqarish.

Ulgurji baholar indeksi korxonalarining mahsulot sotish to'g'risidagi ma'lumotlari asosida hisoblanadi va tovar xizmatlarning turi bo'yicha aniqlanadi.

Mazkur holatda quyidagilar tanlov mezonlari bo'ladi:

- mazkur guruh mahsulotining ishlab chiqarishdagi sezilarli salmog'i;
- narxlar dinamikasi o'rtacha dinamikaga yaqin;
- narxlar to'g'risidagi zarur ma'lumotlarning borligi.

Amaliyotda ishlab chiqaruvchilarning narxnoma (preyskurant) narxlaridan ham foydalaniladi. Chakana baholar indeksi tovar va xizmatlarning butun doirasi bo'yicha tanlab olish asosida amalga oshiriladi. Baholar indeksi shahar va qishloq joylar uchun alohida aniqlanadi. Ro'yxatga olishdagi eng asosiy muammo muvofiq keluvchi sotilgan mahsulot miqdorini hisobga olishning mumkin emasligidir. SHunga ko'ra, ko'pgina hollarda baholar indeksi oddiy o'rtacha arifmetik formula bo'yicha aniqlanadi.

7.4. Ishchi kuchiga bilvosita xarajatlar statistikasining asosiy ko'rsatkichlari

Ishchi kuchi qiymatiga, ishchi kuchiga mehnat haqi ko'rinishida qilingan bevosita xarajatlardan tashqari ishchi kuchini qayta tiklash qiymatining bevosita aniqlovchi mazmuni bo'yicha bilvosita sarflar ham kiritiladi. XMT tavsiyalariga ko'ra, quyidagilar ishchi kuchiga bilvosita xarajatlar elementlari hisoblanadi:

- ish beruvchilarning ijtimoiy ta'minotga qilgan xarajatlari;
- kasbiy tayyorgarlikka qilingan xarajatlar;
- ish beruvchi o'z zimmasiga oladigan, xodimlarning turar joylariga qilinadigan xarajatlar;
- ijtimoiy xizmatlarga qilinadigan xarajatlar;

- ishchi kuchiga qilinadigan boshqa xarajatlar, shuningdek, ishchi kuchiga xarajatlar sifatida qaraladigan soliqlar.

Quyidagilar ish beruvchilarning ijtimoiy ta'minotga qilgan xarajatlariga kiritiladi:

- 1) Ijtimoiy ta'minotga majburiy (qonun bilan belgilangan) badallar (qarilik, nogironlik, boquvchisini yo'qotganlik nafaqalari fondlariga; kasallik va bola tug'ish munosabati bilan to'lovlar; ishlab chiqarishda shikastlanganlik uchun tovonlar; ishsizlik nafaqalari; oilaviy nafaqalar).
- 2) Ijtimoiy ta'minot va sug'urtaning xususiy fondlariga jamoaviy kelishilgan, shartnomaviy va majburiy bo'lmagan to'lovlar (qarilik, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik nafaqalari fondlariga; kasallik va bola tug'ish munosabati bilan to'lovlar; ishlab chiqarishda shikastlanganlik uchun tovonlar; ishsizlik nafaqalari; oilaviy nafaqalar).
- 3) Xodimlarga bevosita to'lovlar:
 - kasallik tufayli ishda yo'q bo'lgan, bola tuqqan, yo'qotilgan ish haqini qoplash maqsadida ishlab chiqarish jarohati olgan hollarda;
 - boshqalar (ijtimoiy ta'minot doirasida nafaqa hisoblanadigan);
- 4) Tibbiy xizmatlar va shunga o'xshash xizmatlarga xarajatlar.
- 5) Dam olish nafaqalari (ijtimoiy ta'minot doirasida xarajat hisoblanadigan).

Barcha mamlakatlarda ijtimoiy ta'minot tadbirkorlar, yollanma xodimlar va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning murakkab tizimi hisoblanadi.

Asosiy nafaqa – davlat tomonidan nafaqa yoshiga etgan barcha fuqarolar, ularning ish stajlaridan qat'inazar to'lanadigan nafaqa.

Qo'shimcha nafaqa – miqdori aholining iqtisodiy faoliyatida ishtirok etishiga bevosita bog'liq nafaqa bo'lib, u quyidagi elementlardan tarkib topadi:

- ish haqi darajasiga ko'ra davlat nafaqasidan;
- korxonalarning nafaqa rejasi bo'yicha nafaqadan;
- xodimning shaxsiy nafaqa rejasi bo'yicha nafaqadan.

Davlat nafaqasi – davlat tomonidan faqat yollanma ishchilarga asosiy nafaqadan tashqari to'lanadigan va butun ish stajiga o'rtacha hisoblangan nafaqasi.

Korxona va xodimlar nafaqa rejalarini bo'yicha nafaqa to'lovlari ta'rifga ko'ra, tadbirkor va xodimlar mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi, uning chegarasi qonunchilik tartibida belgilanadi. Korxonalar nafaqa rejasi bo'yicha to'lanadigan nafaqa miqdori badallar miqdori va ularni nafaqa fondlariga investitsiyalash natijalariga bog'liq bo'ladi.

Korxonalardagi nafaqa fondlari tadbirkor va xodimlar mablag'lari hisobiga ham quyidagicha tashkil etiladi: tadbirkor soliqni majburiy tartibda to'laydi. Bundan tashqari, xodim ish haqining boshqa sug'urta tashkilotlariga ixtiyoriy ajratishi mumkin.

Nafaqaning umumiy miqdori pirovard ish haqining miqdoriga bog'liq bo'ladi. Bupk Britaniyadagi nafaqaxo'rlarning deyarli 90%i nafaqani pirovard ish haqiga bog'liq tarzda oladi. **Pirovard ish haqi** ish haqining o'rtacha darajasi bo'lib, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida turli tamoyillar asosida aniqlanadi:

- nafaqaga chiqish vaqtidagi ish haqi bo'yicha;
- oxirgi ish yilidagi o'rtacha ish haqi bo'yicha (ko'shimcha);
- oxirgi uch yildagi o'rtacha ish haqi bo'yicha;
- oxirgi o'n yillikning istalgan besh yilidagi o'rtacha ish haqi bo'yicha.

Nafaqaxo'r vafot etgan taqdirda uning nafaqasini bevosita merosxo'ri oladi. Agar xodim nafaqaga chiqqunga qadar vafot etsa, merosxo'r bevosita nafaqani u nafaqaga chiqishi lozim bo'lgan vaqtdan boshlab olish huquqini saqlab qoladi. Nafaqaga chiqish vaqtida nafaqaxo'rlar 2 oylikdan 12 oylik maosh miqdorida bir yo'la beriladigan nafaqani oladi. Xodim nafaqaga chiqish vaqtigacha vafot etgan holatda, uning merosxo'rlari 2 oylik maosh miqdoridagi bir yo'la nafaqani u nafaqaga chiqishi lozim bo'lgan vaqtdan oladi.

Kasbiy tayyorlash xarajatlariga tashqi tashkiliy va o'quv hujjatlaridan jalb etilgan instruktorlarning qalam haqlari va boshqa to'lovlar, shuningdek, xodimlarga kompensatsiya – o'qish uchun to'lov kabi sarflar va boshqalar kiradi.

Tadbirkor o'z zimmasiga olgan xodimlarning turar joy sarflarini qoplash: korxonaga qarashli turar joyni saqlash; ijaraga olingan turar joy haqini to'lash (subsidiyalar, ustamalar va b.)ni, shuningdek, kommunal xizmatlar uchun haq to'lashni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy xizmatlar xarajatlariga quyidagilar kiritiladi:

- oshxonalar va shunga o'xshash xizmatlarni saqlash;
- ta'lim va madaniy muassasalarni saqlash, shuningdek muvofiq keluvchi xizmatlarni ko'rsatish;
- kredit tashkilotlarga subsidiyalar va xodimlarga xuddi shunday xizmatlar uchun xarajatlar.

Ishchi kuchiga boshqa xarajatlar xodimlarga turar joydan ishga borish va qaytish uchun transport xizmatlariga, ish kiyimiga qilgan sarflarini, yollash bilan bog'liq sarflarni qoplash va h.k.

Ishchi kuchiga xarajatlar sifatida qaraladigan soliqlar (masalan, bandlar soni va ish haqi fondiga soliqlar)ni sof ko'rinishida, ya'ni davlat tomonidan berilgan chegirim, imtiyoz va subsidiyalarni chiqarib, ishchi kuchi qiymatiga kiritish kerak.

Qisqacha xulosalar

Ishchi kuchi qiymati kategoriyasi, faqat bozor iqtisodiyoti sharoitida mavjud bo'lib, oldingi rejalashtirilgan iqtisodiyot sharoitida ish kuchi bebaho deb, mehnat miqdori va sifatiga ko'ra haq to'lanadi shiori ostida haq to'langan. Ish kuchi qiymati talab va taklifga bog'liq bo'lib, bunga turli jihatlar ta'sir ko'rsatadi: geografik, tarmoq va kasbiy kabilar.

XMT ta'rifiga ko'ra, ishchi kuchi qiymati ish beruvchilarning ishchi kuchini saqlash va undan foydalanishga aloqador sarflari yig'indisidir.

Ishchi kuchiga qo'shimcha sarfning katta qismi taqsimlash tartibida davlat byudjeti orqali amalga oshiriladi.

Bozor munosabatlariga o'tish bilan bu savolni hal etishda, davlatning roli o'zgardi, bu sohada ko'pgina vazifalar bevosita ish beruvchilarga topshiriladi.

Ish haqi kasaba uyushmalari ish beruvchilar, shuningdek, hukumat orasidagi muzokaralar mavzuiga aylandi. Ish beruvchilar ish haqi shakli va moddiy rag'batlantirish shaklini mustaqil belgilaydi, turli ijtimoiy to'lovlar amaliyotini qo'llashadi.

Mehnatga haq to'lashni o'rganish mehnat statistikasining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki mehnat miqdori va sifatiga ko'ra, bir xil mehnatga haq to'lashdagi jiddiy farqlanish, aholi moyilligini kuchayishining muhim omili hisoblanadi.

Mehnat haqi aholining pul va natura ifodasidagi barcha daromadlari bo'lib, u iqtisodiy faoliyat jarayonida hosil bo'ladi va ish haqi, choy puli va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ish haqi yollanma xodimlarga, qoidaga ko'ra, muntazam vaqt oralig'ida ishlangan va ishlanmagan vaqt uchun pul va natura shaklida to'lanadigan rag'batlantirishdir.

Ish haqi haqida umumiy ta'rifga ega bo'lish maqsadida o'rtacha ish haqi va uning dinamikasi indekslar yordamida o'rganiladi.

Ish haqi dinamikasini o'rganishda muhim ahamiyatga, uning nominal va real ish haqi dinamikasiga bo'lib o'rganish hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Ishchi kuchi qiymati kategoriyasi – bozor munosabatiga xosligi.
2. Ishchi kuchi qiymatini o'rganish yo'nalishlari.
3. Mehnat haqi – ishchi kuchi qiymatining asosiy elementi.
4. Ish haqi turlari.
5. Ish haqi fondi haqida tushuncha.
6. O'rtacha ish haqini hisoblash usullari.
7. Ish haqi dinamikasini o'rganish.
8. Ishchi kuchiga bilvosita xarajatlar statistikasi asosiy ko'rsatkichlari.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
7. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
8. www.euireland.ie
9. www.cec.org.uk
10. www.eurunion.org

VIII bob. ISHCHI KUCHINING TURMUSH, MEHNAT VA DAM OLISH SHART-SHAROITLARI STATISTIKASI

8.1. Turmush darajasi tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi

Aholining turmush darajasi ijtimoiy-iqtisodiy va sosial kategoriya bo'lib, u insonni moddiy, madaniy, ma'ishiy va boshqa ehtiyojlarini qondirilish darajasi, hamda turmush sharoitlarini yanada yaxshilash kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Aholining moddiy ehtiyojlariga: oziq-ovqat, kiyim kechak, tura rjoy, uy-ro'zg'or buyumlari, birlamchi ehtiyoj predmetlari kabilar kiritiladi.

Aholining madaniy-ma'ishiy ehtiyojlariga: bilimga, saviyasi oshishiga, maishiy va kommunal xizmat sifatini oshishi kabilarga bo'lgan ehtiyojlar kiritiladi.

Aholining turmush sharoiti ehtiyojlariga: mehnatkashni mehnat qilish, dam olish, mehnat sharoitini yaxshilash, bo'sh vaqtini - salomatligini yaxshilashga, mehnat qilish qobiliyatini SAqlashga, madaniy saviyasini oshirishga qaratilishi tushiniladi. Mehnat qilish qobiliyatini yo'qotganda va boshqa sabablarga ko'ra muxtoj bo'lib qolgan paytda ijtimoiy ximoyalash kiritiladi.

Mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo'layotgan hodisa hamda jarayonlarni baholash juda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki, aholi mehnatga haq to'lash, shuningdek, turli ijtimoiy fan va dasturlarini shakllantirish imkoniyati turmush darajasiga bog'liq bo'ladi. SHuning uchun turmush darajasi yuqoriroq bo'lgan mamlakatlar xorijiy ishchi kuchini qabul qiluvchi(importyor)lar bo'lsa, kam rivojlangan mamlakatlar bu ishchi kuchini etkazib beruvchilar hisoblanadi. Aholining moddiy va boshqa ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan aniqlanadigan turmush darajasi murakkab iqtisodiy kategoriya bo'lib, uni qandaydir bir ko'rsatkich vositasida tavsiflab bo'lmaydi.

BMTning Statistika komissiyasi aholi turmush darajasini baholash uchun ko'rsatkichlarning quyidagi kichik guruhlarini ajratishni tavsiya qiladi:

- aholining demografik tavsifi (tug'ilish, o'lim, kasallanish, uzoq yashash va boshqa ko'rsatkichlari);
- aholi daromadlarining ko'rsatkichlari (real va nominal);
- aholi xarajatlari va jamg'armalari ko'rsatkichlari;
- aholining moddiy boylik va xizmatlarni iste'mol qilish ko'rsatkichlari;
- aholining turarjoy va uzoq muddat foydalanishga mo'ljallangan ashyolar bilan ta'minlanganlik ko'rsatkichlari;
- bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlari;
- aholining mehnat qilish shart-sharoitlari ko'rsatkichlari; bo'sh vaqt ko'rsatkichlari;
- ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, turizm va dam olish ko'rsatkichlari.

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot (YAIM) yoki milliy daromad (MD) aholi turmush darajasini umumlashtiruvchi ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Ammo undan xalqaro qiyoslashlarda foydalanishda ehtiyotkorroq bo'lish kerak. Chunki u turli mamlakatlardagi narxlar ko'lamidagi farqlarga va milliy valyuta ko'rsatkichlarini yagona valyutada (masalan, AQSH dollari yoki evro) qayta baholashdagi muammolar tufayli aholining turmush darajasiga to'la berilmaydi.

8.2. Aholi daromadlari darajasi va dinamikasi statistikasi

Bugungi kunning eng muhim vazifasi mamlakatimizda ijtimoiy xayotning barcha sohalarida yuz berayotgan islohotlarni YAngi pag'onaga ko'tarishdan iboratdir. SHu borada mamlakatimiz prezidentining 2002 yil avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida demokrafk o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlari va O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan ko'rsatmalari va Prezident ta'kidlaganidek «... islohot – inson uchun, mamlakat aholisining farovonligi va turmush darajasini ko'tarishiga qaratilganligidadir».

Makroiqtisodiy islohotlar insonni turmush farovonligini ta'minlash maqsadida olib borayotgan barcha tadbirlar asosi bo'lib O'zbekistonda makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni – milliy ishlab chiqarishni rivojlantirish hisoblanadi. Asosiy natijaviy ko'rsatkichlardan biri bo'lib YAIM ko'rsatkichi hisoblanadi.

8.1.1-jadval.

O'zbekistonda 1995-2004 yillarda YAIM (mln. so'm, joriy narxlarda)

Ko'rsatkichlar	2000 y.	2001 y.	2002 y.	2003 y.	2004 y.
Nominal YAIM, mln. so'm	3194504,2	4925269,8	7469347,0	7768120,8	8366266,18
Jami qo'shilgan qiymat	2788136,8	4304685,8	6498331,8	6758265,1	702859,9
SHu jumladan:					
Qishloq xo'jaligi	972501,1	1477580,9	2285620,1	2939307,3	3779949,38
Sanoat	440474,2	694463,0	1053177,9	1118474,39	12223611,54
Qurilish	194448,3	285665,6	433222,1	452717,2	473089,4
Boshqa faoliyat turlari	1180713,3	1881453,0	2890637,2	2818912,8	2313848,6
Tovar va import sof solig'i	40367,4	58610,7	873913,6	1138709,5	1475767,4

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

8.1.2-jadval.

O'zbekistonda 1995-2004 yillarda YAIM tarkibi, %da

Ko'rsatkichlar	2000 y.	2001 y.	2002 y.	2003 y.	2004 y.
Nominal YAIM, mln. so'm	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jami qo'shilgan qiymat	87,3	87,4	87,6	87,5	87,6
SHu jumladan:					
Qishloq xo'jaligi	30,4	30,0	30,6	32,0	40,2
Sanoat	13,8	14,1	14,1	14,4	14,6
Qurilish	6,1	5,8	4,9	5,3	5,2
Boshqa faoliyat turlari	37,0	38,2	38,7	32,8	27
Tovarlar va import sof solig'i	12,7	11,9	11,7	14,7	15,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

1996 yildan boshlab YAIM ni real hajmi o'sib boruvchi tendensiyaga ega bo'la boshlagan. Iqtisodiyotni erkinlashtirish bo'yicha qabul qilingan tadbirlar natijasida real YAIM qo'shimcha o'sish sur'atini ortishi bo'ldi. Buni quyidagi ma'lumotlardan ko'rish mumkin:

8.1.3-jadval.

YAIM dinamikasi (1991 yilga nisbatan, %da)*

Ko'rsatkichlar	1992 y.	1996 y.	2000 y.	2001 y.	2002 y.	2003 y.	2004 y.
YAIM	- 11,1	-17,1	-1,5	2,7	6,8	11,4	19,8

Milliy iqtisodiyotni bunday rivojlanishiga. Iqtisodiy islohotlarni samarali yo'naltirilgan qonunlar, Prezident farmonlari va boshqa qabul qilingan qarorlar asos bo'lmoqda.

YAIM hajmi, aholi jon boshiga YAIM hajmi oshishi albatta aholi daromadlariga bevosita, uzviy bog'liqlikda o'z ta'sirini ko'rsatadi.

«Mehnat statistikasi» doirasida aholi daromadlariga turmush darajasining eng muhim ko'rsatkichi sifatidagina emas, balki aholining bandlik darajasi, ishchi kuchining migrasiyasi va taklifi hajmini aniqlovchi omil sifatida ham qaraladi.

Aholining daromadlari ko'rsatkichlariga pul va natura shaklidagi daromadlarning barcha turlari, ularning manbalaridan qat'inazar kiritiladi.

Quyidagilar aholining asosiy daromad manbalari hisoblanadi:

- ish haqi yoki maosh;
- mashg'ulotlardan olinadigan ish haqi shaklida bo'lmaydigan daromadlar (choy puli va vositachilik haqi, qalam haqi, shaxsiy yordamchi xo'jalikdan olinadigan daromadlar);
- korxonalardan olinadigan, ish haqi shaklini egallaydigan tushumlar (moddiy yordam, korxonadan bo'shab ketishda beriladigan to'lovlar va b.);
- nafaqalar, stipendiya, kompensasiyalar va zararlarni qoplashlar;

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

- mulkdan olinadigan daromadlar (turar joy, ko'chmas mulk, er va boshqa aktivlarni ijaraga berishdan olinadigan foiz, renta, dividend, daromadlar);
- zayom va lotoreya yutuqlari, sovg'alar, sug'urta tovonlari, dividendlar,
- nolegal yoki yashirin faoliyatdan olinadigan daromadlar;
- chet eldan olinadigan daromadlar (ish haqi, nafaqa, stipendiya, grantlarning yuborilishi; xayriya, insonparvarlik yordami va b.).

Bundan haqiqiy to'langan summalar emas, balki hisoblangan summalar e'tiborga olinadi.

Aholi turmush darajasining asosiy ko'rsatkichi bo'lib aholi pul daromadlari va xarajatlari hisoblanadi. Aholi pul daromadlariga mehnatkashni mehnati evaziga olgan ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar, nafaqa va stipendiyalar. Mulk daromadlari, dividendlar, shaxsiy tamorqadan olingan daromadlar va boshqalar kiritiladi.

8.1.4-jadval.

Aholi turmush darajasi ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	1997 y.	1998 y.	2000 y.	2002 y.	2003 y.	2004 y.
Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan pul daromadlari	Ming so'm	26,4	38,2	95,9	204,9	252,8	295,3
Ishchi va xizmatchilarning o'rtacha ish haqi	So'm	5741,5	8194,5	13180,7	25336,6	30206,0	-
Jon boshiga ishlab chiqarilgan iste'mol buyumlari	Ming so'm	11,9	16,6	36,8	173,0	199,0	93,0
Jon boshiga to'g'ri keladigan chakana tovar aylanish	Ming so'm	10,2	20,0	72,3	123,8	185,3	184,3
Vrachlar soni	Ming kishi	81,6	81,8	82,0	81,0	80,4	80,0
Maktab o'quvchilari	Ming kishi	5257,8	5622	5764,8	6329,1	6263,1	6151,4
Oliy o'quv yurtlari talabalari soni	Ming kishi	258,2	148,7	166,5	232,3	254,4	263,6
O'qituvchilar soni	Ming kishi	442,6	459,3	449,2	466,3	472,1	476,9

Manba:

1. O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
2. Osnovno'e polozhenie vneshney torgovli za 2004 g. – T.: 2005, 2,3,24 – betlar.
3. Osnovno'e pokazateli razvitiya narodnogo obrazovaniya i podgotovki kadrov za 2004 g. – T.: 2005, 3-b.

Aholining yuqoridagi aytib o'tilgan manbalaridan olgan barcha pul daromadlarining yig'indisi yalpi (umumiy) daromad ko'rsatkichlari hisoblanadi. Uning tarkibiga bir yo'la yirik summada olingan tushumlar (masalan, uy, er, transport vositalarini sotishdan olingan daromad yoki meros olish) kiritilmaydi. Aholining alohida guruhlar o'rtasida daromad ayirboshlashga kelsak, ular umumiy daromadlarni aniqlashda hisobga olinmaydi. Agar aholi alohida guruhlarining daromadlari aniqlanayotgan bo'lsa, ular bu daromadlar hisobiga olinishi kerak.

Aholining umumiy daromadlari xuddi ish haqi kabi nominal va real ko'rinishda aniqlanishi mumkin. Nominal umumiy daromadlar pullarda ifodalangan joriy narxlardagi natura va pul ko'rinishidagi daromadlardir.

8.1.5-jadval.

O'zbekiston Respublikasi aholi pul daromadlari tarkibi va ulardan foydalanish (umumiy pul daromadlari hajmiga nisbatan %da) (01.01 holatiga)

Ko'rsatkichlar	1998y.	1999y.	2000y.	2001y.	2002y.	2003y.	2004y.
Pul daromadlari – jami	100	100	100	100	100	100	100
SHu jumladan: mehnat haqi	57,6	57,9	54,4	54,5	53,8	55,3	56,6
Tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar	28,2	28,3	30,7	32,8	33,2	32,4	32,0
Ijtimoiy transfertlar	14,2	13,8	14,9	12,7	13,0	12,3	11,4
Pul xarajatlari – jami	95,2	95,6	96,2	96,1	97,1	101,0	95,7
SHu jumladan: Tovarlar sotib olish va ko'rsatilgan xizmatlarga to'lovlar	85,0	85,9	85,7	85,5	85,3	84,4	78,7
Majburiy to'lovlar va turli badallar	8,5	8,4	8,3	8,4	9,1	7,7	7,8
Qimmatbaho qog'ozlar va jamg'armalarni qiymati, valyuta sotib olish	1,4	1,1	2,1	2,1	2,6	8,8	9,2
Boshqa xarajatlar	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Aholi qo'lida pulni o'sishi	4,8	4,4	3,8	3,9	2,9	-1,0	4,3

Manba: Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

Real umumiy daromadlar esa shu daromadlarga sotib olinishi mumkin bo'lgan moddiy boylik va xizmatlar yig'indisi bilan ifodalanadi (ya'ni, iste'mol baho indekslariga to'g'rilangan nominal daromadlar). Umumiy daromad hosil qilingach, uning muayyan qismi ixtiyoriy va majburiy to'lovlarga ishlatiladi.

Majburiy to'lovlarga joriy soliqlar (daromad solig'i, er, mulk, meros solig'i), etkazilgan zarar uchun kompensasiya to'lash, mol-mulk musodarasi, to'langan jarima va peniyalar, turli rasmiy yig'im va boj (poshlina)lar kiritiladi.

Ixtiyoriy to'lovlarga turli a'zolik badallari, ijtimoiy tashkilotlarga to'lovlar, xayriya badallari, sovg'alar, o'z puli hisobiga homiylik qilish va boshqalar kiritiladi.

Umumiy daromadlar bilan ixtiyoriy, majburiy to'lovlar o'rtasidagi farq ixtiyoriy daromadlarda daromadlar ko'rsatkichi tarzida ifodalanadi. Aholi qo'lidagi daromadlar muvofiq keluvchi tovar va xizmatlar bilan ta'minlanishi lozim bo'lgan to'lovga qodir talabning umumiy miqdorini ifodalaydi. Aholi qo'lidagi daromadlar yoki pirovard iste'mol yohud jamg'armaga ishlatilishi mumkin. Agar aholi qo'lidagi daromadlar umumiy summasidan aholi olgan bepul va imtiyozli xizmatlar qiymati chegirilsa, qo'ldagi shaxsiy daromadlar ko'rsatkichiga ega bo'linadi. Aholining moddiy farovonlik darajasiga ko'ra tabaqalashni o'rganish usullaridan biri aholi jon boshiga to'g'ri keladigan pul daromadlari darajasi bo'yicha taqsimlash hisoblanadi. Bunda o'rtacha jon boshiga pul daromadlari hisobot davridagi pul daromadlari umumiy summasini mavjud aholi soniga bo'lib aniqlanadi.

1997-2004 illarda davlatning siyosati umumiy iqtisodiy rivojlanishga bog'liq holda aholi daromadini ortishiga qaratilgan. Aholini real daromadlari 1996

yilga 34 % oshgan. 2004 yilda 2003 yilga nisbatan aholining real daromadlari 15 % ga oshdi.

Kelgusi besh yillikda minimal ish haqini 3,5 barobar ko'tarish va aholining o'rtacha daromadi darajasi 1,8-2,0 barobar oshirish vazifasi qo'yilgan.

Aholini jon boshiga o'rtacha pul daromadlari bo'yicha taqsimlash daromadlar darajalarining taqsimlangan standartlari asosida amalga oshiriladi. Bu standartlar muntazam ko'rib chiqib turiladi. Uning tuzilishi, qoidaga ko'ra, yosh, oilaviy ahvoli, bandlik maqomi va ijtimoiy-kasbiy tarkibga bog'liq tarzda aholining ko'p sonli guruhi kesmasida amalga oshiriladi. Aholining tabaqalashuvini aniq tavsiflashdagi afzallik shundaki, uni pul daromadlari darajasi bo'yicha emas, balki xarajatlar darajasi bo'yicha taqsimlashga beriladi.

Aholini jon boshiga o'rtacha pul daromadlari darajasi bo'yicha taqsimlash va uni tirikchilik qilish uchun zarur narsalar miqdoriga qiyoslash asosida quyidagi ko'rinishga ega bo'ladigan kambag'allik koeffisienti aniqlanadi:

$$K_{\text{kamb}} = S_m : S_{\text{umum}}$$

Bunda: S_m – tirikchilik qilish uchun zarur narsalardan kam daromad qiluvchi shaxslar soni;

S_{umum} – aholining umumiy soni.

Tirikchilik qilish uchun zarur iste'mol qiymatlari miqdori qiymat o'lchovida o'lchanib, o'z ichiga oziq-ovqat mahsulotlarining (parxez cheklovlari va zarur kaloriyalar miqdorini minimal darajada ta'minlaydigan) natura shaklidagi to'plami, shuningdek, nooziq-ovqat tovarlar hamda xizmatlar, soliq va majburiy to'lovlarga aholining kam daromadli guruhlari byudjetlarida bu maqsadlarga mo'ljallangan sarflar ulushlaridan kelib chiqib, hisoblanadigan xarajatlarning qiymat bahosidir. U tirikchilik qilish uchun shart-sharoitlardan kelib chiqib aniqlanadi va iste'mol narxlarini dinamikasiga ko'ra doimiylik tartibida qayta ko'rib chiqiladi.

Aholining pul daromadlari umumiy hajmidan kelib chiqib, foizlarda ifodalangan pul daromadlari hajmini aholining turli guruhlari bo'yicha taqsimlanishi ham aniqlanadi. Bunday taqsimlash asosida eng ko'p ta'minlangan jamiyat a'zolari daromad darajalari va eng kam ta'minlangan aholi pul daromadlariga taqqoslab, daromadlar tabaqalashuvining quyidagi koeffisientlari: fond koeffisienti va tabaqalashning desil (kvantil) koeffisienti aniqlanadi.

Fondlar koeffisienti daromadlar umumiy hajmida aholini eng ko'p va eng kam ta'minlangan guruhlari daromadlari yoki ularning ulushlari o'rtacha qiymatining nisbatidir.

Tabaqalashning desil (kvantil) koeffisienti eng ko'p ta'minlangan aholi darajasi minimal qiymatining eng kam ta'minlangan 10 % (20 %) aholi daromadlari darajasining minimal qiymatiga nisbati sifatida hisoblanadi.

8.3. Aholi xarajatlari va jamg'armalari statistikasi

Aholi xarajatlari va jamg'armalari ko'rsatkichlari aholining tovar va xizmatlarni sotib olishdagi potensial imkoniyatlarini tavsiflovchi daromadlaridan farq qilib, bu daromadlardan foydalanishda haqiqiy yuzaga kelgan nisbatni ifodalaydi. Ularni o'rganish turmush shart-sharoitlarini tavsiflashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida quyidagi qonuniyatlar mavjud: "Mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, shunchalik:

- aholi jon boshiga pirovard iste'mol ko'p;
- xizmatlarni iste'mol qilish ulushi yuqori, moddiy boyliklarning iste'mol qilish ulushi past;
- oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish umumiy hajmida yuqori kaloriyalı mahsulotlar(go'sht, yog')ning ulushi ko'p bo'ladi".

Aholining xarajat va jamg'armalarini o'rganishda statistika o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- xarajatlar hajmi, tuzilmasi va dinamikasini tavsiflash ;
- aholi jamg'armalarining hajmi, ulardan foydalanish, jamg'arma va xarajatlar nisbatini aniqlash;
- aholining turar joy va kommunal-maishiy xizmatlar bilan ta'minlanganini o'rganish;
- jamiyatning xarajatlar darajasiga bog'liq tarzda tabaqalashish ko'rsatkichlarini o'rganish;
- soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlar tuzilmasi va dinamikasini o'rganish;
- aholi xarajatlari ko'rsatkichlarining mamlakatni rivojlantirishning boshqa umlashtiruvchi ko'rsatkichlari bilan o'zaro aloqasini tavsiflash.

8.3.1-jadval.

Ko'rsatkichlar	1998y.	1999y.	2000y.	2001y.	2002y.	2003y.	2004y.
Iste'mol xarajatlari – jami	100	100	100	100	100	100	100
SHu jumladan:							
Uy xo'jaligida oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishga xarajatlar	67,0	67,3	67,6	67,8	60,5	57,5	58,1
SHuningdek:							
Non va non mahsulotlari	24,0	26,9	26,6	26,9	20,8	16,6	16,8
Kartoshka, sabzavot, mevalar	9,6	9,3	9,1	9,0	8,9	9,1	9,3
Go'sht va go'sht mahsulotlari	12,8	11,0	12,1	11,2	12,2	12,6	12,8
Sut va sut mahsulotlari va tuxum	4,2	3,9	4,1	3,8	3,8	3,9	4,1
O'simlik yog'i va boshqalar	7,8	7,6	7,3	7,5	7,9	8,0	8,1
SHakar va konditer mahsulotlari	4,6	4,8	4,9	5,1	4,7	4,8	5,0
Boshqa oziq-ovqat mahsulotlari	4,0	3,8	3,5	4,0	2,2	2,5	2,0
Uydan tashqarida (oshxona, kafelar) ovqatlanish uchun xarajatlar	1,7	1,6	1,7	1,5	3,2	4,1	3,5
Alkogol ichimliklar sotib olishga xarajatlar	1,3	1,3	1,2	1,1	0,6	0,7	0,5
SHaxsiy iste'mol uchun noiste'mol tovarlari sotib olishga xarajatlar	19,7	19,8	19,3	18,8	22,7	23,1	20,6
Ko'rsatilgan xizmatlarga to'lovlar	10,3	10,0	10,3	10,5	13,0	14,6	15,4

Manba:

1. Социально-экономическое развитие и уровень жизни населения в Узбекистане. 2000. Стат. сборник. – Т.: 2001, стр. 52.

2. Uzbekistan v sifrax 2003. Stat. sbornik. – T.: 2004, str. 61.
3. O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

Foydalanish yo'siniga ko'ra, aholining barcha xarajatlari joriy va kapital xarajatlarga ajratiladi. Aholining joriy xarajatlari tarkibiga ularning moddiy-ashyoviy shakllarini o'rganishda quyidagilar: oziq-ovqat mahsulotlari, ichimliklar va tamaki; kiyim-kechak va poyafzal; turar joy va kommunal xizmatlar xarajatlari; mebel va uy-ro'zg'or predmetlari; transport va aloqa; sog'liqni saqlash; ta'lim, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport; dam olish va turizm; boshqa xizmatlar va moddiy boyliklar kiritiladi. Bunda kapital xarajatlarga er, uzoq muddatli foydalaniladigan moddiy aktivlar, mashina va uskunalar, shuningdek, uzoq muddat foydalanish ashyolarini sotib olishga qilingan xarajatlarni kiritish kerak. Mazkur holatda uzoq muddat foydalanish ashyolariga qilingan sarf har yilgi iste'molning umumiy hajmiga kiritiladi.

Xarajatlarni tahlil qilish jarayonida ularning miqdori va daromadlar miqdori o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi. Ular o'rtasidagi farq jamg'armalar ko'rsatkichi bo'lib, u pul va natura shaklida bo'lishi mumkin. Pul jamg'armalari aholi qo'lidagi pulning ortishi, moliya jamg'armalariga qilingan qo'yilmalarning ko'payishi va qiymatli qog'ozlar (aksiya, sertifikat, obligasiya va b.)ga qo'yilmalarni o'z ichiga oladi. Natural shaklidagi jamg'armalar aholiga tegishli bo'lgan er, asosiy kapital (turar joy, transport vositalari va b.), moddiy zaxiralar qiymatining o'sishi ko'rinishida ifodalanadi.

Aholining jamg'armalarga moyilligini tavsiflash maqsadida jamg'armalar koeffitsienti aniqlanadi. U aholi pul jamg'armalari yoki aholi ixtiyoridagi umumiy daromadlar yoki ixtiyoridagi pul daromadlariga nisbatini ifodalaydi. Statistika aholi xarajatlarini o'rganishda xarajatlar darajasi bilan uni aniqlovchi omillar o'rtasidagi o'zaro aloqani belgilash imkonini beradigan korrelyasion tahlildan keng foydalanadi. Bunday omillar sifatida aholi pul daromadlarining miqdori, aholi jamg'armalari, aholi soni va milliy daromaddan foydalanadi.

8.4. Aholining moddiy boylik va xizmatlarni iste'mol qilish ko'rsatkichlari

XMT tavsiyalari hamda MDH ta'riflariga ko'ra, iste'mol fondi tarkibiga moddiy boyliklar, pulli va bepul xizmatlarni iste'mol qilish kiritiladi. Moddiy boyliklarni iste'mol qilish quyidagi elementlardan tarkib topadi:

- savdoda xarid qilingan mahsulot;
- mehnat haqi ko'rinishidagi natura shaklidagi daromadlar;
- ishlab chiqaruvchi xo'jaliklarida ishlab chiqariladigan va iste'mol qilingan mahsulot;
- jamoa iste'moli (armiya, kasalxona, qariyalar uylari, bolalar muassasalari, nogironlar uylari iste'moli);
- boshqa manbalar hisobiga iste'mol (natura shaklidagi sovg'alar, insonparvarlik yordami, hayriya va b.).

Moddiy boyliklarning shaxsiy iste'moli iste'mol turlaridan biri bo'lib, u aholining shaxsiy byudjeti hisobiga qilgan iste'moli, shuningdek, aholi xo'jaliklarida iste'mol qilingan yonilg'i, gaz, elektr energiyasi va boshqa moddiy boyliklar to'loviga xarajatlarni ifodalaydi. Bu iste'mol natura shakli va pul ifodasida hisoblanadi.

Iste'mol hajmini pul ifodasida aniqlashda natura shaklida berilganlar yoki tannarxi bo'yicha shu mahsulot bozorida amalda bo'lib turgan tortilgan narxda baholanadi. Aholi tomonidan iste'mol qilingan eng muhim oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlarning turlari butun aholi va alohida ijtimoiy-kasbiy guruhlar uchun aholi jon boshiga go'sht, parranda, baliq, tuxum, non va bulochka mahsulotlarining yillik o'rtacha iste'moli ko'rsatkichlarini aniqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Bunda oziq-ovqat tovarlarining iste'moli faqat miqdor nuqtai nazaridan emas, balki sifat nuqtai nazardan ham ko'rib chiqiladi. Bu maqsadda iste'mol qilinayotgan oziq-ovqatning energetik qiymati (kaloriyalik) ko'rsatkichlari va uning kimyoviy tarkibi (tarkibida oqsil, yog' va uglevodlarning borligi) hisoblanadi. Ammo xalqaro statistika amaliyotida bunday ko'rsatkichlar zarur axborotning yo'qligi tufayli juda kam hollarda hisoblanadi.

Iste'mollarni qondirish koeffisienti moddiy boyliklarni iste'mol qilish miqdori va tuzilmasi to'g'risidagi ma'lumotlar asosida hisoblanib, u quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$K_{konkq} = \frac{I_n}{I_n}$$

Bunda: I_n – aholi jon boshiga moddiy boyliklar berilgan turning haqiqiy iste'moli;

I_n – moddiy boyliklar berilgan turi iste'molining normativ hajmi.

Aholi jon boshiga moddiy boyliklar iste'moli dinamikasi indeks usuli yordamida o'rganiladi. Aholi jon boshiga ayrim moddiy boyliklar iste'molining individual indekslari natural shaklida va qiymat ifodasida, shuningdek, moddiy boyliklar aholida guruhlar bo'yicha yig'ma indekslar qiymat ifodasida hisoblanadi.

Aholi iste'molini statistik tahlil qilish yo'nalishlaridan biri uning hajmining qator omillar va eng avvalo, aholi daromadlarining darajasi hamda jins-yosh tuzilmasiga bog'liqligini o'rganish hisoblanadi. Jumladan, iste'molning daromadlar darajasiga bog'liqligini tavsiflash maqsadida quyidagi formula bo'yicha hisoblanadigan elastiklik koeffisientidan foydalaniladi:

$$K_{elast} = \frac{\Delta X_i}{\Delta Y} \cdot \frac{Y_i}{X_i} = \frac{\Delta X_i}{X_i} \cdot \frac{Y_i}{\Delta Y}$$

Bunda: X_i - iste'mol boyligining i turi;

Y_i - jon boshiga o'rtacha daromadning i darajasi.

Elastiklik koeffisienti, agar daromad darajasi 1%ga ko'paysa, shu moddiy boylik turining iste'moli necha foizga ortishini ko'rsatadi.

Pulli xizmatlar iste'moli o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- komunal-maishiy xizmatlar;

- transport va aloqa xizmatlari;
- ta'lim va sog'liqni saqlashning pulli xizmatlari;
- aholining madaniy, jismoniy tarbiya va sportga xarajatlari;
- sanatoriya, kurort muassasalari xizmatlari va turistik xizmatlari;
- huquqiy tushdagi xizmatlar;
- boshqa xizmatlari (pulli qo'riqlash, qidiruv, o'yin muassasalari va b.).

Bepul xizmatlar iste'moliga quyidagi xizmatlar kiritiladi:

- aholiga xizmat ko'rsatish bo'yicha notijorat tashkilotlar;
- bepul ta'lim va sog'liqni saqlash;
- bolalar va qariyalarga bepul qarash.

Pulli va bepul xizmatlar, shuningdek, butun iste'mol dinamikasini tavsiflashda quyidagi indekslar hisobida bo'lgan indeks usulidan keng foydalaniladi:

- xizmatlar fizik hajmi indeksida:

$$I = \frac{\sum y_1 p_0}{\sum y_0 p_0} ;$$

- aholi jon boshiga boyluk va xizmatlar iste'molining fizik hajmi indeksida:

$$I = \frac{\sum q_1 p_0 + \sum y_1 p_0}{\sum y_0 p_0 + \sum q_0 p_0} .$$

Bundan tashqari, kompleks iqtisodiy-statistik tahlil o'tkazishda daromadlar darajasi bilan boyluk, xizmatlar o'rtasidagi aloqa hamda bog'liqlikni korrelyasion-regression, klaster tahlil asosida o'rganish nazarda tutiladi.

8.5. Chakana tovar aylanishi statistikasi

Chakana tovar aylanishi aholining moddiy boyluklarini iste'mol qilish darajasini aniqlovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Chakana tovar aylanishining tuzilmasi quyidagi ikki belgi bo'yicha o'rganiladi:

- savdo birliklarining mulkchilik shakllariga ko'ra (davlat, munisipal, jamoa yoki shirkat, xususiy, aralash va xorijiy);
- sotuvlar hajmining natura-ashyoviy tarkibiga ko'ra (oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari).

Chakana savdo aylanishi oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari chakana tovar aylanishini o'rganishda ularning eng muhimlarini alohida guruhlariga ajratib o'rganiladi. Chakana tovar aylanishi dinamikasini tavsiflashda aholi jon boshiga tovar aylanishi indeksi taqqoslash narxlarida qo'llanadi:

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum s_1} : \frac{\sum q_0 p_0}{\sum s_0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} : \frac{\sum s_1}{\sum s_0}$$

Bunda: $\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$ - tovar aylanishi fizik hajmining indeksi;

$$\frac{\sum s_1}{\sum s_0} - \text{mamlakat aholisi sonining indeksi.}$$

Tovar aylanishi aholining moddiy boyliklarga bo'lgan ehtiyojining asosiy qismini qoplagani uchun uning qiymatini tavsiflashda qoplash koeffitsienti hisoblanadi.

$$\hat{E}_{\text{qoplash}} = \frac{Q_{\text{ist}}}{Q_{\text{sot}}}$$

Áóíäà: Q_{sot} – savdo tarmog'i orqali sotilgan mahsulot hajmi yoki qiymati;
 Q_{ist} – aholi iste'mol qilgan mahsulot hajmi yoki qiymati.

Bunday ko'rsatkich butun iste'mol boyliklari xizmatlari bo'yicha hisoblanadi. bunday holatda u quyidagicha aniqlanadi:

$$K_{\text{opl}} = Q_{\text{ishl}} / Q_{\text{ist}}$$

Bunda: Q_{ishl} – ishlab chiqarilgan Tovar va xizmatlar hajmi yoki qiymati:

Q_{ist} – iste'mol qilingan tovar va xizmatlar hajmi yoki qiymati.

Tovar aylanishi fizik hajmining indeksini hisoblashda uni qiyoslanadigan narxlarda qayta baholash katta ahamiyat kasb etadi. Bu Tovar aylanishining joriy narxlardagi qiymatini iste'mol narxlari indekslariga nisbati olinadi:

$$\sum q_1 q_0 = \frac{\sum q_1 R_1}{y_{\text{ist. narx}}} = \sum q_1 p_1 / \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$$

Iste'mol narxlarining indekslari ne'matlar va xizmatlarning ma'lum to'plami asosida aniqlanadi. Tovar vakillarining bu to'plami rahbar organlari tomonidan tasdiqlanadi va vaqti-vaqtida yangilanib turadi. Narxlarning yig'ma indekslari tovar-vakillar indekslaridan o'rta muallaq arifmetik miqdor hisoblanadi. Bunda shu tovar-vakillarning tovar aylanishi mezon rolini o'ynaydi:

$$I_{\text{yig'ma. ist. narx}} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}$$

8.6. Aholining bo'sh vaqtdan foydalanish ko'rsatkichlari

Aholi bo'sh vaqtining borligi va undan foydalanish ish vaqti bilan uzviy aloqada bo'ladi. Inson ixtiyoridagi barcha vaqtni quyidagicha taqsimlash mumkin:

- fiziologik ehtiyojlarni qondirish vaqti;
- ishga bog'liq vaqt, bunga tayyorgarlik ko'rish va yo'lga sarflangan vaqt ham qo'shiladi;

- bo'sh vaqt, undan aholi o'z ixtiyoricha foydalanadi.

Statistika bo'sh vaqtni o'rganishda uning hajmi va tarkibiy tuzilishini tadqiq qiladi. Tarkibiy tuzilishni o'rganish dam olish, uy ishlari bilan shug'ullanish, bolalar tarbiyasi, madaniy va ma'lumot darajasini oshirish, shuningdek, xobbi va ishqibozlikka sarflangan vaqtni ajratishdan iboratdir. SHu bilan birga bo'sh vaqt tarkibiga unumsiz sarflangan vaqt (masalan, turli muassasalar, tashkilotlarga borish va b.)kiritiladi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi ishchining bo'sh vaqti ko'proq bo'lishiga ta'sir ko'rsatsa, o'z navbatida bo'sh vaqtdan samarali foydalanish, masalan, sog'liqni tiklash, profilaktika, bilim saviyasini oshirish kabilar ishlab chiqarishning rivojlanishi, ish vaqtdan samarali foydalanishga, kasal bo'lishi sababli ishga chiqmasliklar kamayishi, mehnat unumdorligi oshishiga olib keladi.

Bo'sh vaqtning asosiy zaxirasi har yilgi navbatdagi ta'til hisoblanadi. Uning miqdori shu mamlakat mehnat qonunchiligi bilan tartibga solinadi yoki kasaba uyushmalari va ish beruvchilar o'rtasidagi kelishuvlariga muvofiq aniqlanadi. Statistikada har yilgi navbatdagi ta'tilni miqdoriy tavsiflash maqsadida uning o'rtacha davomiyligi band aholining turli guruhlari (qoidaga ko'ra, kasb va tarmoq) hisoblanadi.

8.7. Aholi turmush darajasini ifodalovchi umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar

Aholi turmush darajasini ifodalovchi tizimning asosiy ko'rsatkichlari yuqorida ko'rib chiqildi. Bu ko'rsatkichlar jamiyat farovonligining ayrim tomonlari miqdori yoki sifatini baholadi. Aholi turmush darajasiga umumiy ta'rif berish taqqoslash uchun qo'l kelmaydi. SHunig uchun uzoq davr mobaynida shunday umumlashtiruvchi ko'rsatkich topish maqsadida iqtisodchilar ko'p uringanlar. Bunday ko'rsatkich bo'lishi mumkinmi yoki yo'qmi – bu muammo va ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Jamiyat farovonligining asosiy manbai va omili davlatning iqtisodiy rivojlanishi hisoblanadi. SHuning uchun iqtisodiyotning natijaviy holatini ifodalovchi, aholi turmush darajasini umumlashtiruvchi ko'rsatkich tariqasida yalpi milliy mahsulot, milliy daromad va sof milliy ixtiyorda qolgan daromad hisoblanadi.

Aholi turmush darajasini tahlil etish, uning dinamikasini o'rganish, regionlar bo'yicha taqqoslash maqsadida aholi jon boshiga (doimiy baholarda) real yalpi ichki mahsulot hisoblanadi. Bu ko'rsatkichning kamchiligi shundan iboratki, uning tarkibiga aholi turmush darajasi bilan bog'liq bo'lmagan elementlar ham kiradi. Masalan, yalpi ichki mahsulot takibiga armiya xarajatlari, davlat boshqaruv apparati xarajatlari va boshqalar kiradi.

SHu bois aholi turmush darajasini baholash uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bog'liq bo'lgan natural ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bularga quyidagilar kiradi: go'daklar tug'ilishi, go'daklarning vafot etish ko'rsatkichi va yashashi mumkin bo'lgan umr uzunligi.

Umumlashtiruvchi ko'rsatkich tariqasida statistika amaliyotida hayot qiymati indeksidan foydalanilgan. Bu ko'rsatkich o'zgarishiga iste'mol tarkibi o'zgarishi natijasida, iste'mol talabi o'zgarishi, bozor kon'yunkturasi xolati kabilar ta'sir ko'rsatadi. Bu indeks aholi farovonligiga baho ta'sirini ifodalashi kerak edi. SHu maqsadda iste'mol, buyum va xizmatlarga baho o'zgarishi, aholi turmush darajasini o'zgarmas holda saqlab qolish uchun kerak bo'lgan xarajatlar taqqoslanar edi.

Bu ko'rsatkichni hisoblashda zarur bo'lgan iste'mol ne'matlari yig'indisi (iste'mol savati) aniqlanadi. SHu iste'mol savati amaldagi va o'zgarmas baholarda hisoblanib, ular taqqoslanadi. Lekin bunday usul hayot qiymati o'zgarishini emas, balki uning o'zgarishiga iste'mol baholari ta'sirini ko'rsatadi. SHunig uchun uning nomi "Iste'mol baholari indeksi" deb atala boshladi. Bu indeks turmush qiymati o'zgarishi, iste'mol savatiga kiruvchi ne'matlar yig'indisiga baho dinamikasining ta'sirini ta'riflaydi.

Aholi turmush darajasini umumlashtiruvchi ko'rsatkich hali ham muammo hisoblanadi. SHunday umumlashtiruvchi ko'rsatkich tariqasida inson potensialining rivojlanish indeksi (IPRI) ni ko'rib chiqamiz. Bu ko'rsatkich BMT rivojlanish dasturi iqtisodchilari tomonidan tavsiya etilgan.

Aholi turmush darajasining muhim tomonlarini o'z ichiga oladigan uch ko'rsatkich mavjud:

- tug'ilish va umr ko'rish davomiyligi;
- erishilgan ta'lim darajasi;
- aholi jon boshiga real yalpi ichki mahsulot hajmi.

IPRI yuqorida ko'rib chiqilgan ko'rsatkichlar indekslarining o'rtacha arifmetik usulida aniqlanadi. Har bir ko'rsatkich indeksini ko'rib chiqamiz:

$$Y = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

Bu erda: X_i – i ko'rsatkichning haqiqiy ifodasi;

$X_{\max} - X_{\min}$ – i ko'rsatkichning maksimal va minimal ifodasi.

Tug'ilish va umr ko'rish davomiyligi indeksini hisoblashda minimal holat – 25 yosh, maksimal holat – 85 deb olinadi.

$$Y = \frac{X_i - 25}{85 - 25}$$

Erishilgan ta'lim darajasi indeksi (Y_2) ni hisoblashda ikki indeks katta yoshdagi aholining ma'lumotlilik indeksi i_{21} 2/3 vazn bilan va 1/3 vazn bilan boshlang'ich o'rta va oily o'quv yurtlaridagi ta'lim oluvchilar salmog'I yig'indisi indeksi (i_{22}).

$$Y_2 = \frac{2}{3} \times i_{21} + \frac{1}{3} \times i_{22}$$

15 va undan yuqori yoshdagi, ya'ni katta yoshdagi aholi ichida ma'lumotlilik indeksini hisoblashda $X_{\min}$ q 0; $X_{\max}$ q 100%.

Aholi jon boshiga real yalpi ichki mahsulot hajmi quyidagicha hisoblanadi: yalpi ichki mahsulotning real hajmi dollarda, valyutani sotib olish qobiliyatini

e'tiborda tutgan holda hisoblanib, normal turmush darajasi uchun juda yuqori daromad talab etmasligini hisobga olgan holda 1992 yilda jahon miqyosida o'rtacha jon boshiga to'g'ri kelgan yalpi ichki mahsulot hajmi 5120 dollar chegara tariqasida olinadi: $X_3 \leq 5120$ dollar. Aholi jon boshiga 5120 dollar ko'p yalpi ichki mahsulot to'g'ri kelgan davlatlarda $X_3 > 5120$ ortiqcha miqdori formulalar yordamida diskontirovka qilingan daromad aniqlanadi.

$X_3 < 5120$ bo'lsa, bunday davlatlarda aholi jon boshiga real yalpi ichki mahsulot hajmi 100 dollar tenglashtirib olinadi va maksimal diskontirovka qilingan miqdor 5448 dollar bo'ladi.

SHunday qilib:

$$Y_3 = \frac{X_3 - 100}{5448 - 100}$$

Inson potentsiali taraqqiyoti indeksi (IPTI), asosan amaliyotda xalqaro va hududlararo taqqoslash maqsadida ishlatiladi.

Davlat miqyosida tahlil uchun bu indeks yuqorida ko'rsatilgan aholi turmush darajasi ko'rsatkichlari bilan birgalikda ishlatiladi.

Qisqacha xulosalar

Davlat iqtisodiyotini baholash, odatda aholi turmush darajasiga bog'liq holda olib boriladi. Aholi turmush darajasini sifat ko'rsatkichlari inson hayotidan mamnunligini ifodalaydi va uni baholashda yuqori, qoniqarli, past darajalar bilan ifodalanadi. Ayrim iqtisodchilar hayotni yoqimlilik bo'yicha ham baholashga urinishadi, bunda hayotni emosional qabul qilishadi. Masalan, AQSH, Angliyada turmush darajasi sifati yuqoriroq bo'lsa ham, Ispaniya, Kanar orollarida dengiz bo'yi, mayin iqlim sharoitidagi hayot ko'proq mamnunliroq tuyuladi.

Lekin bunday tomonlarga ko'proq ahamiyat beriladi, qachonki moddiy tomondan aholi talablari yuqori darajada qoniqtirilganda, shu munosabat bilan aholi turmush darajasi deganda, hayotning moddiy asosi inson farovonligi miqdoriy darajasi ta'rifi tushuniladi va bir ko'rsatkich yordamida uni ta'riflab bo'lmaydi. Buning uchun ko'rsatkichlar tizimidan foydalaniladi.

BMTning Statistika komissiyasi aholi turmush darajasini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishni tavsiya etadi:

1. Aholi demografik tavsifi.
2. Daromadlari ko'rsatkichi.
3. Xarajatlari va jamg'armalari.
4. Moddiy boylik va xizmatlar iste'moli.
5. Turar joy uzoq muddatga mo'ljallangan ashyolar bilan ta'minlanganligi.
6. Bandlilik va ishsizlik.
7. Mehnat shart-sharoitlari ko'rsatkichlari.
8. Ta'lim, sog'liqni saqlash va h.k.

Davlatlararo dinamikada qiyoslash maqsadida, aholi turmush darajasiga umumiy ta'rif berish maqsadida inson potentsialini rivojlanish indeksini hisoblash tavsiya etiladi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Turmush darajasi haqida tushuncha.
2. Turmush darajasini baholash yo'nalishlari.
3. Turmush darajasini baholashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar tizimi.
4. Aholi daromadlari va uni statistik o'rganish.
5. Aholi daromadlari va jamg'armalari ko'rsatkichlari.
6. Aholining moddiy boylik va xizmatlar iste'mol qilish ko'rsatkichlari.
7. CHakana tovaraylanma va uning tarkibi – aholi turmush darajasini baholovchi ko'rsatkich.
8. Aholi bo'sh vaqti va uning turmush darajasi bilan bog'liqligi.
9. IPRI ning mohiyati va hisoblash usuli.

Asosiy adabiyotlar

1. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.
2. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
3. В.Г.Минашкин, О.Л.Козарезова. Основы теории статистики. – М., 2004 г.
4. Р.А.Шмойлова и др. Практикум по теории статистики. Учебной пособие. – М., 2004 г.
5. Р.А.Шмойлова и др. Теория статистики. Учебник. – М., 2004 г.
6. www.euireland.ie
7. www.cec.org.uk
8. www.eurunion.org
9. www.euoparl.ie

GLOSSARIY

Statistik nazorat, bunda kuzatish ob'ektlari qamrovining to'raligi; barcha zarur grafa va qatorlar to'liq to'ldirilganligi; zarur rekvizitlar; manzil, sana, imzo, muhrlarning borligi tekshiriladi.

Arifmetik nazorat, u miqdoriy bog'langan ko'rsatkichlarga asoslanadi (masalan, tashkil etuvchi elementlar yig'indisi yakundan katta bo'la olmaydi);

Mantiqiy nazorat, u sifat bog'lanishiga asoslanadi (masalan, 5-6 yoshli bola oliy ma'lumotga ega bo'la olmaydi).

XMT – Xalqaro Mehnat Tashkiloti.

XMB – Xalqaro mehnat byurosi.

Mehnatga layoqatlilik yoshi bo'yicha guruh, BMT Statistika komissiyasi tavsiya etgan.

Hududiy guruh – mamlakatlarni qit'alar hamda mamlakatlar birlashmalari bo'yicha hamkorlik va rivojlanish tashkiloti, va boshqalar bo'yicha **xalqaro darajada** guruhlash.

Bandlik maqomi bo'yicha guruh – u XMT ishlab chiqqan bandlik maqomining xalqaro tasnifiga asoslanadi.

Kasbiy guruh, uning asosida XMT qabul qilgan kasblarning xalqaro standart asosida yotadi, bu tasnif 4 bosqichdan iborat bo'ladi.

Potensial mehnat resurslariga mehnat yoshidagi mehnatga layoqatlilar kiritiladi.

Haqiqiy mehnat resurslari – iqtisodiy faoliyat bilan band bo'lganlar.

Yollanma xodimlar. Ishlovchilarning eng ko'p sonli guruhi bo'lib, u mehnat shart-sharoitlari va unga haq to'lash to'g'risida har qanday mulkchilik shaklidagi korxonalar yoki alohida shaxs bilan mehnat shartnomasi (kontrakt, bitim) tuzgan shaxslarni o'z ichiga oladi.

Ish beruvchilar. Bu guruhga mustaqil yoki bir yoki bir necha sheriklar bilan birga ishlab, doimo "yollanma ishchi" sifatida bir yoki bir necha xodimlarni yollaydigan xodimlar kiritiladi.

O'z hisobiga ishlaydigan shaxslar. Bu guruhga qoidaga ko'ra, mustaqil yoki sheriklar bilan ishlaydigan va doimiy asosda hech qanday yollanma ishchilarni yollamaydigan shaxslar kiritiladi.

Ishlab chiqarish shirkat a'zolari. Bu guruhga shirkatlarning faol (ishlaydigan a'zolari hisoblanadigan shaxslar kiritiladi.

Oilaning yordam beruvchi a'zolari. Oilaviy korxonalar (biznes)da faoliyatni shu uy xo'jaligida yashovchi qarindosh boshqaradigan shaxslar oilaning yordam beruvchi a'zolari hisoblanadi.

Bandlik maqomi bo'yicha tasniflanmaydigan xodimlar. Bu guruhga ilgari daromad keltiradigan mehnat faoliyati bilan band bo'lmagan ishsizlar va zarur axborotning etarli emasligi yoki qandaydir boshqa sabablar tufayli yuqorida aytib o'tilgan guruhlardan birortasiga ham kiritish mumkin bo'lmagan shaxslar kiritiladi.

Iqtisodiy nafaol aholi – ishchi kuchi tarkibiga, ya'ni bandlar va ishsizlar qatoriga kirmaydigan, tekshirilayotgan yoshdagi aholi.

Doimiy xodimlar soni – ishga qabul qilish buyrug'ida muddati ko'rsatilmagan xodimlar kiritiladi.

Ro'yxatdagi xodimlar soni – ishga qabul qilish haqida buyruq chiqqan kundan boshlab, to ishdan bo'shatish haqida buyruq chiqquncha ro'yxatda bo'lganlar kiritiladi.

Vaqtincha xodimlar soni – ikki oy muddatgacha yoki vaqtincha ishlamayotgan xodimlar o'rniga ishlashga 4 oygacha qabul qilinganlar kiritiladi.

Mavsumiy xodimlar – olti oygacha mavsumiy ish bajarish uchun qabul qilinganlar kiritildi.

Ichki migrasiya – davlat miqyosida bir ma'muriy-hududiy birlikdan boshqasiga ko'chish.

Tashqi migrasiya – davlat chegarasidan o'tish bilan bog'liq bo'lgan harakat.

Doimiy migrasiya – belgilangan muddat oralig'ida mazkur davlatga doimiy istiqomat qilish uchun ko'chib kelganlar yoki undan ko'chib ketganlar soni bilan ta'riflanadi.

Mayatnik migrasiya – bir haftadan kam bo'lgan muddatdaga ishga doimiy istiqomat qiluvchi makondan xarakati tushuniladi.

Potensial taklif hajmi – mehnatga layoqatli aholining butun aholi soni va tarkibi, sog'lig'ining holati va mehnatga layoqatlilik darajasi, aholining hududiy joylashishi va joydan-joyga ko'chishi va x.k.

Haqiqiy taklif hajmi – iqtisodiy faol aholining soni va tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlari yordamida aks ettiriladi.

Tuzilmaviy ishsizlik – ishchi kuchi talab va taklifi miqdorini kasbiy va geografik nomuvofiqligi oqibati hisoblanadigan ishsizlik.

Texnologik ishsizlik – iqtisodiyotning ayrim tarmoqlaridagi ishlab chiqarishning texnologik xususiyatlariga bog'liq bo'lgan ishsizlik.

Friksion ishsizlik – yangi ish o'rni yoki turar joyni izlash maqsadida ishdan ixtiyoriy ketish bilan bog'liq ishsizlik.

Mavsumiy ishsizlik – faqat ma'lum davrlarda (masalan, qishloq xo'jaligi ishlari qizg'in davrda) ishga ega bo'ladigan, yilning boshqa davrlarida band bo'lmaydigan shaxslarga xos ishsizlik.

Ishlagan kishi/kun – ishchining ishga kelib tushgan kuni hisoblanadi.

ishlagan kishilar soati

haqiqiy ishlagan ish vaqti, o'lchov birligi hisoblanadi.

Kalendar vaqt fondi – ishga kelgan kishi kunlar + ishga kelmagan kishi kunlar.

Tabel vaqt fondi – kalendar vaqt fondidan bayram va dam olish kunlari fondiga kamroqdir.

Maksimal imkoniyatli vaqt fondi – tabel vaqt fondidan navbatdagi ta'til kunlari fondiga nisbatan kamroqdir.

Mehnat unumdorligi – vaqt birligida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori.

Mehnat talabchanligi – mahsulot birligiga sarf etilgan ish vaqt.

Mehnat haqi aholining pul va natura ifodasidagi barcha daromadlari bo'lib, u iqtisodiy faoliyat jarayonida hosil bo'ladi va ish haqi, choy puli va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Asosiy nafaqa – davlat tomonidan nafaqa yoshiga etgan barcha fuqarolar, ularning ish stajlaridan qat'iy nazar to'lanadigan nafaqa.

Qo'shimcha nafaqa – miqdori aholining iqtisodiy faoliyati ishtirok etishiga bevosita bog'liq nafaqa bo'lib, u quyidagi elementlardan tarkib topadi:

- ish haqi darajasiga ko'ra davlat nafaqasidan;
- korxonlarning nafaqa rejasi bo'yicha nafaqadan;
- xodimning shaxsiy nafaqa rejasi bo'yicha nafaqadan.

Davlat nafaqasi – davlat tomonidan faqat yollanma ishchilarga asosiy nafaqadan tashqari to'lanadigan va butun ish stajiga o'rtacha hisoblangan nafaqasi.

Fondlar koeffisienti daromadlar umumiy hajmida aholini eng ko'p va eng kam ta'minlangan guruhlar daromadlari yoki ularning ulushlari o'rtacha qiymatining nisbatidir.

Tabaqalashning desil (kvantil) koeffisienti eng ko'p ta'minlangan aholi darajasi minimal qiymatining eng kam ta'minlangan 10 % (20 %) aholi daromadlari darajasining minimal qiymatiga nisbati sifatida hisoblanadi.

IPRI – inson potentsialining rivojlanish indeksi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, O'zbekiston 2003.
2. O'zbekiston Respublikasining Davlat statistikasi to'g'risida qonuni. – T., 2002 yil 12 dekabr, №441-II.
3. O'zbekiston Respublikasining “Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida”gi Qonuni. – T.: O'zbekiston 1998 (yangi tahriri).
4. O'zbekiston Respublikasining “Mehnat kodeksi”. – T.: Adolat 1996.
5. O'zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” – T.: O'zbekiston, 1997.

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari.

6. “Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi Farmoni.
7. “Mikrofimlar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi Farmoni.
8. “Tadbirkorlik sub'ektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada tikomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi Farmoni.
9. “Tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan taqdim etilayotgan hisobot tizimini takomillashtirish va uning noqonuniy talab etilishi ustidan nazoratni kuchaytirish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 iyundagi qarori.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarini isloh qilish va yanada erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. Xalq so'zi. 2005 y., 1 aprel.

III. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarorlari.

11. Davlat statistikasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga kiritish haqida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qarori 12 dekabr 2002 yil №442 – II
12. “O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi faoliyatini tashkil etish haqida”gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8 yanvar 2003 yil 8 – sonli qarori.
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi xaqida Nizom. 8 yanvar 2003 yil 8 – sonli Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasida mikroreditlashni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori, 2002 yil, 30 avgut 309 – soni.

IV. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari.

15. Karimov I.A. Inson, uning huquqi va erkinliklari hamda manfaatlari - eng oliy qadriyat. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 13 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda 2005 yil 7 dekabrda so'zlagan ma'ruzasi.
16. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlaktni modernizatsiya va isloh etishdir. - Toshkent. O'zbekiston, 2005.
17. Prezident Islom Karimovning Vazirlar Mahkamasining 2002 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2003 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 2003 yil 18 fevral.
18. Prezident Islom Karimovning Vazirlar Mahkamasining 2004 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2005 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi 2003 yil 19 yanvar.
19. I.A. Karimov "O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida" T.: O'zbekiston 2005.
20. I.A. Karimov "Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan xamkorlik yo'li" T.: O'zbekiston 2003.

Asosiy adabiyotlar.

V. Darsliklar.

O'zbekiston Respublikasida chiqarilgan adabiyotlar.

21. Akbarova Z. Mehnat statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2004.
22. Abdullaev YO. «Statistika nazariyasi». – T.: O'qituvchi, 2002 y.
23. Abduraxmonov Q.X., Volgin N., Xolmo'minov SH.R., Xayitov A.B. va boshqalar. Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Darslik. – T.: O'zbekiston, 2001.
24. Abduraxmonov Q.X., Murtazaev B.CH. Mehnat bozori. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 1999.
25. Maxmudov B. «Milliy hisobchilik asoslari». – T.: Akademiya, 2003.
26. Nabiev X. va boshqalar Makroiqtisodiy statistika. O'quv qo'llanma. TDIU, 2000.
27. Nabiev X.N., Azimov M.YA., Akbarova Z. Xo'jaqulov X. Makro-mikroiqtisodiy statistika. O'quv qo'llanma. – T.: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004.
28. Nabixojaev A.A., Maxmudova B.M., Nasretdinova SH.S. Moliyaviy dasturlash. O'quv qo'llanma. – T.: Moliya, 2005.
29. Soatov N. Statistika. Darslik. – T.: Abu Ali ibn Sino, 2003.
30. Xolmo'minov SH.R. Mehnat bozori iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2004.

31. G'oyibnazarov B.K. Milliy hisoblar tizimi. O'quv qo'llanma. – T.: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004.

Rossiyada chiqarilgan adabiyotlar адабиётлар

32. Адамов В.Е. и др. Экономика и статистика фирм. Учебник. 2003 г.
33. Абдурахмонов К.Х., Шарифуллина Т.А. Экономика и социология труда. Учебное пособие. – М.: РЭА им.Г.В.Плеханова, 2002.
34. Адамчук В.В., Рамошов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. – М.: ЮНИТИ, 1999.
35. Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2001.
36. Дубянская Г.Ю. Экономика – статистический анализ заработной платы в России. 1991-2000 г.г. – М., 2003 г.
37. Ефимова М.Р., С.Г.Бычкова. Социальная статистика. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
38. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
39. М.Иванова. Экономическая статистика. Учебник. – М., ИНФРА. 2000 г
40. Под ред. С.Д.Ильенковой. Микроэкономическая статистика. Учебник. – М., 2004 г.
41. Курс социально – экономической статистики. Под ред. М.Г.Назарова. – М.: Финстатинформ, 2005.
42. А.Е.Суринов. Доходы населения: опыт количественных измерений. – М., 2000 г.
43. Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матаева В.М. Международная статистика. Учебник – М.: Дело и Сервис, 1999.
44. В.Н.Салин, Е.В.Шпаковская. Социально – экономическая статистика. – М.: ЮРИСТ, 2004 г.
45. Национальное счетоводство. Под ред. Г.Д.Кулагина. – М.: Финансы и статистика, 2005.
46. Теория статистики. Учебник. Под ред. Р.А.Шмойлова. – М.: Финансы и статистика, 2004 г.

Chet el adabiyotlari

47. Abella M.I.: Abrera – Mangahas, M.A. Sending workers abroad: A manual for low – and middle-income countries. Geneva, International Labour-Office, 1997.
48. Хуссманс Р., Мехран Ф., Верма В. Обследованная экономически активного населения: занятость, безработица и неполная занятость/Методологическое руководство МБТ: Пер.с англ. В 2 книгах, книга 1- М., АО Финстатинформ, 1994.
49. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. / Пер с англ. // Под науч. ред. Р.П.Колосовой, Т.О.Разумовой, С.Ю.Рощина. – М.: МГУ, 1996.

VI. Ilmiy maqolalar

50. Доклад о мировом развитии 2000/2001. Борьба с бедностью. Всемирный банк. Вашингтон, округ Колумбия. 2000.
51. Доклад о развитии человеческого потенциала в странах Европа и СНГ – М., ПРООН, 2002 г.
52. Ismoilov G'. O'rtacha arifmetik va dispersiyaning hisoblashni soddalashtirilgan yana bir usuli to'g'risida. – Iqtisodiyot va ta'lim, 2003, №4.
53. Уровень жизни населения. / Вопросы статистики – 2001 №6. с. 3-30.
54. Уровень жизни населения: методы и результаты анализа // Вопросы статистики – 2000 №8. с. 3-33.

VII. Nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari

55. Axmadjonov X. O'zbekiston xonodonlari moliya resurslarini shakllanishi va ishlatilishi. Nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent, 2006.
56. Djalilov X. Iste'mol sarflari va yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi bog'lanishni statistik o'rganishni takomillashtirish. (Milliy hisoblar tizimi asosida). Nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent, 2004.
57. Xurramov K. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya tizimi va uni takomillashtirish yo'nalishlari. Nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent, 2005.

VIII. Ilmiy —amaliy anjumanlar ma'ruzalari to'plami

58. Ayubjonov A.H. O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishini statistik o'rganish tamoyillari. «Milliy iqtisodiyot sohalarida xalqaro tajribani o'rganish va uni kichik biznes, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tadbqiq etish mavzuidagi ilmiy-amaliy anjuman» Toshkent, TDIU, 2004 yil 2 noyabr.
59. Ismoilov G'. Fermer xo'jaliklari tanlamasini shakllantirish muammolari. – T., 1 noyabr TDIU, 2005.
60. Nabiev X.N. Umumiy ovqatlanish korxonalarida iqtisodiy islohotlar. “O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish” – T., 1 noyabr TDIU, 2005.
61. Nabiev X.N. Investitsiya muhitini statistik baholash usullari. “O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish” – T., 1 noyabr TDIU, 2005.
62. G'oyibnazarov B.K. Aholi turmush darajasini baholash muammolari (ilmiy maqola). «Milliy iqtisodiyot sohalarida xalqaro tajribani o'rganish va uni kichik biznes, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tadbqiq etish mavzuidagi ilmiy-amaliy anjuman» Toshkent, TDIU, 2004 yil 2 noyabr

IX. Magistrlik dissertatsiyalari

63. Nosirov R.X. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy salohiyatini iqtisodiy-statistik o'rganish. TDIU, 2005.
64. Rixsiev R.M. O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishi va o'sish ko'rsatkichlari. TDIU, 2005.
65. Umarova M.A. O'zbekiston Respublikasi mehnat bozorini iqtisodiy-statistik tahlili. TDIU, 2005.

X. Bitruv malakaviy ishlari

66. Begmatov J.M. O'zbekiston Respublikasi viloyatlari aholisining pul daromadlari va xarajatlarini taqqoslama iqtisodiy-statistik tahlili. TDIU, 2005.
67. Musaev I.Q. O'zbekiston aholisi iste'mol darajasini iqtisodiy-statistik tahlili. TDIU, 2005.
68. Rashidov F.M. O'zbekiston aholisining ijtimoiy himoyalashni iqtisodiy-statistik tahlili. TDIU, 2005.
69. Qobulov L.A. O'zbekiston aholisi turmush darajasini statistik o'rganish. TDIU, 2005.

XI. Gazeta va jurnallar

70. Соатов Н.М. Статистика: вчера сегодня и завтра. Экономическое обозрение №8 2005 .
71. G'oyibnazarov B.K. YA lpi ichki mahsulotni o'zgarmas bahoda hisoblash yo'llari (ilmiy maqola). «Iqtisodiyot va ta'lim» jurnali, 2004 yil 3-soniga mo'ljallandi.
72. G'oyibnazarov B.K. YAshirin iqtisodiyot va uning hajmini hisoblash usullari (ilmiy maqola). «Iqtisodiyot va ta'lim» jurnali, 2003 yil 4-soniga mo'ljallandi.

XII. Statistik ma'lumotlar to'plamlari

73. Inson taraqqiyoti to'g'risida ma'ruza, O'zbekiston 2004 yil.
74. Promo'shlennost respubliki Uzbekistan 2004: Statisticheskii sbornik. — T.: Gos komitet RU po statistike, 2005.
75. Uzbekistan v tsifrax 2004. Statisticheskii sbornik. — T.: 2005.
76. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi "Ko'p ukkladli iqtisodiyot sharoitida aholi daromadlari manbai va tarkibining o'zgarishi", 2003 yil №12-son.
77. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi "Aholi o'sishi va xalq iste'moli mollarini ishlab chiqarishning hududiy xususiyatlari", 2003 yil, 1-2-son

XIII. Интернет сайтлари

78. Коллекция TACIS в НБ НГТУ Мировая экономика Хранение: знр-1 Англ library, iistu.ru/tacis-14.php
79. Рассылки @MAIL.RU : Архив рассылки " "Мировая экономика и учета инфляции мировая цена на ... unhappy for the world economy conicnt@mail.ru/arch/16243/650086.html

80. Рассылки @MAIL.RU : Архив рассылки".
81. ОЗОН - Бизнес // Общая экономика В. М. Кудров Мировая экономика. .[www.ozon.ru/context/bu\\$iness_catulogjst/catalog/f070663/](http://www.ozon.ru/context/bu$iness_catulogjst/catalog/f070663/)
82. ОЗОН - Бизнес // Макроэкономика
[w\vw.ozon.ru/context/bu.siness_catalog «list/catalog/12409/](http://www.ozon.ru/context/bu.siness_catalog%20list/catalog/12409/)
83. Макарычев Андрей Станиславович международных отношений, Мировая экономика, Современные концепции in the Modern World Economy. Ed. w\w h u n i u n i t i e s . e d i i . r u / c l b / n i s g / 5 8 5 1 5
84. www.rseu.ru/uef/RPDemStat.pdf Учебная программа по дисциплине "Демография и статистика населения"
85. Society.askold.net/s/cogf.html Демография и статистика населения России.
86. www.scafler.ru/story/stat.phtml Официальная статистика народо-населения
87. www.murm.ru/-stat/peveris/history.html История статистики населения
88. verstud.navod.ru/kurs.htm Курсовые и рефераты
89. <http://www.uef.ru>
90. <http://www.mesi.ru>
91. <http://www.rbcnet.ru> «Экономика и Жизнь»
92. <http://www.college.ru> Открытие курсы бизнес и экономики
93. http://www.yandex.ru/yaca/c_600
94. <http://www.econ.msu.ru>
95. <http://www.academicleadership.org/>
96. www.stat.uz
97. www.cisstat.com
98. <http://www.statistica.ru>
99. <http://www.statsoft.ru/>
100. <http://www.statsoft.com>
101. <http://www.finstat.ru/>
102. Yonsei University, Korea (www.yonsei.ac.kr)
103. МЭСИ (www.mesi.ru).
104. www.rseu.ru/uef/RPDemStat.pdf Учебная программа по дисциплине «Демография и статистика населения»
105. Society.askold.net/s/cogf.html Демография и статистика населения России.
106. www.scafler.ru/story/stat.phtml Официальная статистика народо населения
107. <http://www.murm.ru/-stat/peveris/history.html> История статистики населения
108. verstud.navod.ru/kurs.htm Курсовые и рефераты.

NAMUNAVIY DASTUR

1. SO'Z BOSHI.

1.1. O'qitish maqsadi va vazifalari.

Ushbu dastur «Statistika» va «Mehnat iqtisodiyoti» talabalari uchun mo'ljallangan. Ushbu bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida mehnat resurslari va ulardan foydalanishdagi ommaviy xodisa va jarayonlarni miqdoriy tomonini sifat aniqligida o'rganish xususiyatlari hisobga olingan.

Kursni o'rgatishdan maqsad- mehnat resurslari va ishchi kuchi soni, tarkibi, o'zgarishi, foydalanish bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlarni hisoblashni bilish, tahlil etish va hulosalar chiqarish.

Mehnat resurslari va ish kuchidan rasional foydalanish yo'llarini izlash.

- davlat iqtisodiy va sosial rivojlanishdagi mehnatdan rasional foydalanishni nazorat etish.

- mehnat potensialini tariflovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqish

- mehnat samaradorligini, sifatini baholash statistik metodikasini takomillashtirish;

- ishsizlar va ularni mehnatga jalb etish yo'llarini o'rganish;

- aholini turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini takomillashtirish;

- MXT dagi mehnat soxasi bilan bog'liq ko'rsatkichlarni va ularni statistik amaliyotga tadbiq etish;

- statistik ma'lumotlarni ommalashtirish;

- statistika xisobotlari ishonchligini, ob'ektivligini, tezkorligini maksimal qisqargan xolda oshirish va xokozo.

1.2. Fan bo'yicha talabalarning bilimiga o'quviga ko'nikmasiga qo'yiladigan taliblar.

a) bilishi kerak:

- xalk xo'jaligi va firmalar miqyosida mehnat resurslari va xodimlar sonini xisoblash;

- Xodimlar soni xarakatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni xisoblash;

- Ish kuchidan foydalanish samaradorlik ko'rsatkichlarini bilish, farqlash va ularni tavsifini aniqlash;

- Mehnatni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish bilan bog'liq ko'rsatkichlarni xisoblash;

- aholini turmush darajaini ifodalovchi statistik ko'rsatkichlar xaqida tasavvurga ega bo'lish.

b) bajarilishi lozim:

- davlat iqtisodiy va sosial rivojlanishdagi mehnatdan rasional foydalanishni nazorat etish;

- mehnat potensialini tariflovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqish;

- mehnat samaradorligini, sifatini baholash statistik metodikasini takomillashtirish;
- ishsizlar va ularni mehnatga jalb etish yo'llarini o'rganish;
- aholini turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini takomillashtirish;
- MXT dagi mehnat soxasi bilan bog'liq ko'rsatkichlarni va ularni statistik amaliyotga tadbiq etish.

v) tasavvurga ega bo'lmog'i lozim:

- mamlakat mehnat resurslari va ularni shakllantirish;
- korxona xodimlari va ulardan rasional foydalanish oqibatlari;
- xodimlarni va ish kuchidan unumli foydalanishni natijaviy ko'rsatkichlari;
- ish vakti va bo'sh vakt orasidagi bog'liqlikni.

1.3. «Mehnat bozori statistikasi» kursini o'rganish uchun aloqador bo'lgan fanlar.

Uquv rejasidagi quyidagi fanlar bilan bevosita aloqador:

Iqtisodiy nazariya: mehnat bozori va ishsizlik, mehnat unumdorligi. Huquq: Mehnat qonunchiligi bo'yicha barcha mavzular. Mehnat iqtisodiyoti: Ish kuchi, xodimlar tarkibi, mehnat unumdorligi, mehnat xaqi. Matematika: Barcha matematik usullar boshqa statistik fanlar.

1.4. Fanni o'qitishdagi yangi texnologiyalar.

Mashg'ulotlarni to'laqonli o'tishi uchun maxsus kompyuter dasturlaridan, proektrlardan, videofilmlardan va interaktiv uslublardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari nazariy va amaliy materiallardan foydalanish, masofadan turib o'qitish, Internetdan foydalanish, ko'rgazma qurollar va EHMdan foydalanish.

1.5. Fanni o'qitish semestrlari va uslubiy ko'rsatmalar.

Ushbu fan 5340100 «Iqtisodiyot (statistika)» ta'lim yo'nalishida ettinchi semestrda o'qitiladi.

Uslubiy ko'rsatma: mustaqil ishlar texnikasini va amaliyotini tayyorlash.

- ko'rgazmalar tashkil qilish, uslubiy qo'llanmalardan, Internet va masafoviy o'qitishdan keng foydalanish;
- ochiq ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish;
- Interaktiv uslubardan, konferensiya va muloqatlardan keng foydalanish.

1.6. O'quv rejasida fanga ajratilgan soatning umumiy hajmi va dars turlari bo'yicha taqsimoti.

№	Mavzu nomi	Auditoriya soatlari		Mustaqil ish
		Ma'ruza	Seminar	
1	Mehnat bozori statistikasining predmeti va metodi.	4	2	2
2	Mehnat reserslari statistikasi – mehnat statistikasining o'rganish ob'ekti statistikasi	6	4	4
3	Xalq xo'jaligida band bo'lganlar statistikasi	6	4	4
4	Ish kuchiga talab va taklif statistikasi	4	2	4
5	Ish vaqti statistikasi	8	6	4
6	Mehnat potensialidan foydalanish samaradorligi statistikasi	10	8	4
7	Ish kuchi qiymati statistikasi	10	6	4
8	Ish kuchining turmush, mehnat va dam olish statistikasi	6	4	4
	Jami	54	36	30
	Hammasi	120		

2. O'QUV MATERIALLARINING MAZMUNI.

2.1. Fan bo'yicha ma'ruza mavzulari.

1-mavzu. Mehnat statistikasining predmeti va metodi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnatga munosabat. Mehnat bozori statistikasi predmeti. Mehnat bozori statistikasi iqtisodiy statistikaning yo'nalishi sifatida.

Mehnat bozori statistikasining usullari. Matematik usullardan foydalanish. Ko'rsatkichlar tizimi. Mehnat bozori statistikasi fanining boshqa statistik fanlar bilan bog'liqligi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishda mehnatga bo'lgan munosabatlarda o'zgarish. Mehnat – inson uchun bir tomondan fiziologik zaruriy, ikkinchi tomondan o'zining o'zligini, mavqeini ulug'lash qurolidir, uchinchi fiziologik talablarni qondirish uchun vositadir.

Mehnat bozori statistikasining predmeti, uning ahamiyati, xodisa va jarayonlarni o'rganishda tutgan o'rni, boshqa fanlar bilan bog'liqligi. Mehnat bozori statistikasi, iqtisodiy statistikaning yo'nalishi sifatida. Dialektika qonuniyatlari – mehnat bozori statistikasining nazariy asosi.

Mehnat bozori statistikasi usullari, uslubiyati, ko'rsatkichlar tizimi va bu ko'rsatkichlarni boshqa iqtisodiy-statistik ko'rsatkichlar bilan bog'liqligi. Mehnat bozori statistikasini o'z ob'ektini o'rganishda qo'llaydigan usullarida, matematik usullardan foydalanish.

Bozor munosabatiga o'tish sharoitida mehnat bozori statistikasi oldida qo'yilgan vazifalar va bu vazifalarni o'rganishda qo'llanadigan ikki xil yo'nalish, birinchisi, bu vazifalarni doimiy statistika oldiga qo'yilgan vazifalar tariqasida. Ikkinchidan, bugungi kun talablariga binoan qo'yilgan vazifa tariqasida.

2-mavzu. Mexnat resurslari statistikasi – mehnat statistikasining o'rganish ob'ekti statistikasi

Mehnat resurslari xaqida tushuncha va ularning tarkibi. Mehnat resurslari ishlab chikparish kuchlarining asosiy elementi sifatida.

Mexnat resurslaridan foydalanishni taxlilini takomillashtirish va ularni tarmoqlararo va regionlararo qayta taqsimlash. Statistikaning asosiy vazifasi - mehnat resurslaridan foydalanish zaxiralarini aniqlash. Mexnat unumdorligi o'sish sur'ati va ijtimoiy ishlab chikarish samaradorligini oshishiga bu vazifani ta'siri.

Mehnat resurslari ma'lumotlar manbai. Mehnat resurslari va uning manbai haqida tushincha. Bugungi kunda demografik statistikada bo'layotgan jarayonlarni, mehnat reurslariga ta'sirini o'rganish yo'nalishlari. Mehnat resurslari ishlab chiqarish kuchlarining asosiy elementi sifatida.

Potensial va haqiqiy mehnat resurslari, ularning tushinchasi, hisob-kitobning zarurati, ahamiyati va ularni hisoblash usullari. Mehnat resurslaridan foydalanish tahlilini takomillashtirish yo'llari. Mehnat resurslarini tarmoqlararo va regionlararo bo'lgan qayta taqsimlash jarayoni.

Mehnat resurslaridan foydalanishni o'rganishda foydalanilmayotgan zaxiralarni aniqlash iqtisodiyot samaradorligini oshirishni asosiy yo'nalishi. Bu masalani hal etish – ijtimoiy mehnat unumdorligini oishirish va buning natijasida yalpi ichki mahsulotni oshishida tutgan o'rnini yuksaltirish. Mehnat resurslarini tarkibini o'rnatishda asosiy ko'rsatkichlar tizimi. Mehnat resurslar ma'lumotlar menbai.

3-mavzu. Xalq xo'jaligida band bo'lganlar statistikasi

Xalq xo'jaligida band bo'lganlar dinamikasini tavsiflash. Xodimlar soni va uni aniqlash xususiyatlari. Xodimlarni kategoriyalari bo'yicha tasnifi. Doimiy, mavsumiy va vaqtincha ishlovchilar sonini aniqlash. Ro'yxatdagi xodimlar va ishga kelganlar o'rtacha sonini xisoblash.

Ish kuchi sifati bo'yicha o'rganish vazifalari. Ish joyi, bajarayotgan ish funksiyalari bo'yicha xodimlar tarkibini o'rganish.

Xodimlar jinsi, yoshi, bilim darajasi, kasbi, ish joyi va xokozolar bo'yicha guruxlash.

Ish kuchi xarakati ko'rsatkichlari. Ish kuchi qo'nimsizligi.

Mo'ljallangan xodimlar sonidan xaqiqiy xodimlar sonini tafovutini statistik taxlili.

Mehnat resurslarini haqiqiy sonini o'rganishda xalq xo'jaligida band bo'lganlar sonini tutgan o'rni. Xalq xo'jaligida band bo'lganlar haqida tushuncha va uning tarkibi. Xalq xo'jaligida band bo'lganlar soni, dinamikasi va tarkibi tasnifi. Xalq xo'jalik tarmoqlarida band bo'lganlarni hisobga olish xususiyatlari.

Xodimlarni kategoriyalari bo'yicha tasnifi. Doimiy, vaqtincha va mavsumiy xodimlarni statistik o'rganish. Ro'yxatdagi xodimla, ishga kelganlar sonini hisobga olish, turli xil iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblashda foydalaniladigan o'rtacha

ro'yxatdagi, o'rtacha ishga kelgan va o'rtacha xaqiqiy ishlaganlar sonini hisoblash va tahlil qilish.

Ish kuchini sifat tarkibini o'rganish vazifalari. Xodimlar tarkibini o'rganishda qo'llaniladigan tasniflar. Ish kuchi xarakatini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Ish kuchi balansi.

4-mavzu. Ish kuchiga talab va taklif statistiksi

Ish kuchi bozori taklifi asosiy kategoriyalari.

Potenyial ish kuchi taklifi, real ish kuchi taklifi. qo'shimcha ish kuchi taklifi.

Sosial – malakaviy tarkibi bo'yicha xodimlar asosiy tasnifi.

Ish kuchi talabi asosiy ko'rsatkichlar tizimi.

Bozor kon'yukturasi ko'rsatkichlari to'la bulmagan bandlilikni o'rganish zaruriyati.

5-mavzu. Ish vaqti statistikasi

Ish vakti uzunligi xaqida mehnat kodeksi. Ish vaqti statistikasi vazifalari. Ish vaqti o'lchov birliklari.

Ishlangan kishi-soat va kishi kunlar sarf etilgan mehnat o'lchov birliklari sifatida. Ishlanmagan ish vaqtini sabablari va qo'shimcha imkoniyatlarni aniqlash. Kun bo'yi, ish kuni davomida ish vaqti yo'qotilishini o'rganish. Ustama ish vaqtini o'rganish.

Ish vaqtini yo'qotilishini pasaytirish natijasida qilingan iqtisodiy samarani aniqlash.

Ish vaqti tarkibini xronometrik, ish vaqtini suratga olish yordamida o'rganish.

Ish vaqtdan foydalanish ko'rsatkichlari. Kalendar va maksimal imkoniyatli ish vakti fondlari. SHu fondlarday foydalanish ko'rsatkichlari.

O'rtacha xaqiqiy va o'rtacha belgilangan ish davri uzunligini xisoblash usullari. Ish davri uzunligidan foydalanish ko'rsatkichi. Ish vaqti balanslari. Mexnatkashlarni vaqt byudjeti ko'rsatkichlari. Ishdan tashkari vaktni statistpk o'rganish.

6-mavzu. Mexnat potensialidan foydalanish samaradorligi statistikasi.

Axoli farovonligini o'sishida mexnat unumdorligini oshishini axamiyati.

Mehnat unumdorligi statistikasi vazifalari.

Mehnat unumdorligi darajasini xisoblash usullari. Mehnat unumdorligi darajasini o'rganishda qo'llaniladigan ish vaqti birliklari. Turli xil ish vaqti birliklariga xisoblangan mehnat unumdorligi darajasini iqtisodiy moxiyati va ularni bog'liqliligi.

Xodimga va bir ishchiga xisoblangan mehnat unumdorlik ko'rsatkichlarini axamiyati va iqtisodiy mazmuni.

Mehnat unumdorligi dinamikasini o'rganish. Natural va qiymat mehnat unumdorligi indekslari. Ularni moxiyati va xisoblash. Turli xil ish vaqti birliklariga nisbatan xisoblangan mehnat unumdorligi indekslarini bog'liqliligi.

O'zgaruvchan, doimiy va tarkib indekslari. Ularni xisoblash, iqtisodiy moxiyati, xisoblash usullari va bog'liqliligi.

Mehnat unumdorligi, vakt, maxsulot va xizmatlar xajmi indekslari bog'liqliligi. Mehnat unumdorligi o'sish omillari. Aloxida omillarni mehnat unumdorligiga ta'sirini o'rshanih indekslari.

7-mavzu. Ish kuchi qiymati statistikasi.

Mehnat xaqi statistikasi vazifalari. Mehnat xaqi turlari. Mehnat xaqi fondi xaqida tushuncha. O'rtacha ish xaqini xisoblash. Ish kuchi xarakatlari va ish kuchi baxosi.

Moddiy rag'batlantirish fondi va unday foydalanish. Ish xaqi fondi tarkibi taxlili.

Ish xaqi fondidan foydalanishni nazorat etish. Uning o'zgarishiga o'rtacha ish xaqini va xodimlar soni o'zgarishini ta'siri. O'rtacha ish xaqi turlari, ularning moxiyati va xisoblash usullari.

Ish xaqi dinamikasini o'rganish va mehnat unumdorlik dinamikasiga munosobati. O'zgaruvchan va doimiy ish xaqi indekslari va ular orasidagi bog'liqlik.

8-mavzu. Ish kuchining turmush, mehnat va dam olish statistikasi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishning asosiy omillaridan biri - axolini turmush darajasini oshirish xisoblanadi.

Axoli turmush darajasi xaqida tushuncha va uni statistik o'rganishning iqtisodiy ahamiyati.

Axoli turmush darajasini ko'rsatkichlar tizimi va uni ishlab chiqarish va mehnat unumdorligi ko'rsatkichlariga bog'liqliligi.

Iste'molni xajmi, o'rtacha darajasi, tarkibi, dinamikasi ko'rsatkichlari.

Axolini daromadi va iste'moli orasidagi bog'liqliklar va qonuniyatlarini statistik o'rganish. Axoli jon boshiga daromad va iste'mol tarkibini bog'liqliligi. Iste'mol egiluvchanlik ko'rsatkichi.

Real ish xaqi va real daromad dinamikasini xisoblash usullari. Axoli turmush darajasini o'rganishda axoli byudjetini kuzatish ahamiyati.

Mehnatkashni dam olish xukuki, bo'sh vaqtdan foydalanishini o'rganish.

Mehnatkashlarni ishdan tashkari vaqtdan foydalanish ko'rsatkichlari.

Xizmat ko'rsatish soxalarini yaxshilash bo'sh vaqtni oshishi omili sifatida. Aholi turmush daradasi xaqida ma'lumotlar manbai.

2.2. Amaliy (seminar) mashg'ulotlarning namunaviy mavzulari.

1-mavzu. «Mehnat statistikasi» fanining predmeti va usuli.

1. Mehnat statistikasi» fanining predmeti, uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi va asosiy vazifalari.
2. «Mehnat statistikasi» da qo'llaniladigan usullar.
3. Xalqaro Mehnat Tashkiloti va uning statistik faoliyati.
4. «Mehnat statistikasi» ning ko'rsatkichlari tizimi.

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Адамов В.Е. Экономика и статистика фирм. - М.:Финансы и статистика, 2000.
3. Доклад о мировом развитии. 2000-2001гг.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

2-mavzu. Mehnat potentsiali va mehnat resurslari mehnat bozori statistikasining o'rganish sub'ekti sifatida.

1. Mehnat potentsiali va mehnat resurslari haqida tushuncha
2. Mehnat resurslari soni o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar

Adabiyotlar

1. Адамов В.Е. Экономика и статистика фирм.- М.: Финансы и статистика, 2000.
2. Назаров М.Г. Курс социально-экономической статистики. – М.: Финстатинформ, 2000.
3. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

3-mavzu. Ish kuchi statistikasi

1. Mehnat resurslari balansi.
2. Iqtisodiy faol aholi.
3. Mikro darajada band bo'lganlarni statistik o'rganish.

Adabiyotlar

1. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
2. Доклад о мировом развитии. 2000-2001гг.
3. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

4-mavzu. Ishchi kuchiga talab va taklif

1. Ishchi kuchining taklif ko'rsatkichlari .
2. Ishchi kuchiga talab ko'rsatkichlari .

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. М.: Инфра, 2003.
3. Назаров М.Г. Курс социально-экономической статистики. -М.: Финстатинформ, 2000.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

5-mavzu. Ish vaqti statistikasi.

1. Ish vaqti o'lchov birliklari .
2. Ish vaqti fondlari va ulardan foydalanish.
3. Ish davri davomiyligi va undan foydalanish ko'rsatkichlari.
4. Ish vaqti balansi.

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Назаров М.Г. Курс социально-экономической статистики. – М.: Финстатинформ, 2000.
3. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

6-mavzu. Mehnat potensialidan foydalanish samaradorligi statistikasi.

1. Mehnat unumdorligini statistik o'rganishning nazariy asoslari.
2. Unumdorlikning statistik ko'rsatkichlari tizimi.
3. Mehnat unumdorligi dinamikasi.

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
3. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

7-mavzu. Ishchi kuchi qiymati statistikasi.

1. Ishchi kuchining qiymati tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi.
2. Mehnatga haq to'lash ko'rsatkichlari.
3. Iste'mol baholari indeksini hisoblash.

4. Ishchi kuchiga bilvosita xarajatlar statistikaning asosiy ko'rsatkichlari.

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. O'zbekiston Respublikasining 2000-2001 yil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari.- T.:2001.
3. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

8-mavzu. Ishchi kuchining turmush, mehnat va dam olish sharot-sharoitlari statistikasi.

1. Turmush darajasi tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi.
2. Aholi daromadlari darajasi va dinamikasi statistikasi.
3. Aholi xarajatlari va jamg'armalari statistikasi.
4. Aholining moddiy boylik va xizmatlarni iste'mol qilish ko'rsatkichlari.
5. CHakana tovar aylanishi statistikasi.
6. Aholining bo'sh vaqtdan foydalanish ko'rsatkichlari.
7. Aholi turmush darajasini ifodalovchi umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar.

Adabiyotlar

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Адамов В.Е. Экономика и статистика фирм.- М.:Финансы и статистика, 2000.
3. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. М.: Инфра, 2000.
4. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

2.3. Laboratoriya ishlari o'quv rejada ko'rsatilmagan.

2.4. Kurs ishi o'quv rejasida ko'rsatilmagan.

2.5. Mustaqil ta'lim mazmuni.

Mustaqil ta'lim talabalar uchun majburiy o'quv mashg'uloti hisoblanadi va rejali xuusiyatga ega. Mustaqil ta'limning mavzulari talabalar uchun mustaqil o'rganilishi shart bo'lgan mavzular va amaliy mashg'ulotlardan tashkil topgan. U talabalarning nazariy bilimlarini mustaxkamlash va kengaytirishga, o'tilayotgan va o'tilgan mavzularni kengroq va chuqurroq o'rganishga va dunyoqarashini yana ham kengaytirishga yordam beradi.

«Mehnat statistikasi» fanini o'zlashtirayotganda mustaqil ta'limning mavzulari va ko'riladigan savollar ro'yxati quyida keltirilgan:

1. Davlat iqtisodiy va sosial rivojlanishdagi mehnatdan rasional foydalanishni nazorat etish.

2. Mehnat potensialini tariflovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqish
3. Mehnat samaradorligini, sifatini baholash statistik metodikasini takomillashtirish.
4. Ishsizlar va ularni mehnatga jalb etish yo'llarini o'rganish.
5. Aholini turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini takomillashtirish.
6. MXT dagi mehnat soxasi bilan bog'liq ko'rsatkichlarni va ularni statistik amaliyotga tadbiq etish.
7. Statistik ma'lumotlarni ommalishtirish.
8. Statistika hisobotlari ishonchliligini, ob'ektivligini, tezkorligini maksimal qisqargan xolda oshirish.

3. INFORMASION USLUBIY TA'MINOT

3.1. Asoiy adabiyotlar.

1. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
2. Под ред. В.Н.Салин. Социально – экономическая статистика: Практикум. Учеб. пособие. – М., 2003 г.
3. А.Е.Суринов. Доходы населения: опыт количественных измерений. – М., 2000 г.
4. В.Н.Салин., М.С.Шпаковская. Социально – экономическая статистика. – М.: «Юрист», 2002 г.
5. В.Е.Адамов. и др. Экономика и статистика фирм. Учебник. 2003 г.
6. О.Э.Башина. Общая теория статистики. Учебник. – М., 2002 г.
7. Г.Ю.Дубянская. Экономика – статистический анализ заработной платы в России. 1991-2000 г.г. – М., 2003 г.
8. М.Иванова. Экономическая статистика. Учебник. – М., ИНФРА. 2000 г.
9. Доклад о мировом развитии 2000/2001. Борьба с бедностью. Всемирный банк. Вашингтон, округ Колумбия. 2000.
10. Доклад о развитии человеческого потенциала в странах Европа и СНГ – М., ПРООН, 2002 г.
11. Akbarova Z. Mehnat bozori statistikasi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent, 2004.

3.2. Qo'shimcha adabiyotlar.

1. Makroiqtisodiy statistika .S./ulomov tahriri ostida. O'quv qo'llanma. T.: TDIU., 2000y.
2. N.M.Soatov. Statistika. Darslik. – T.: Abu Ali ibn Sino. 2003 yil.
3. Abdullaev Yo. Statistika nazariyasi. Darslik. – T., «O'qituvchi», 2002 yil.
4. Уровень жизни населения. / Вопросы статистики – 2001 №6. с. 3-30.

5. Уровень жизни населения: методы и результаты анализа // Вопросы статистики – 2000 №8. с. 3-33.
6. В.П.Комева. Человеческое развитие: новое измерение социальной – экономического прогрессе: Учеб. Пособие. – М., 2000.
7. А.Ю.Шеваков, А.Я.Кируте. Изменение экономического неравенства и бедности. – М.: ЦСЭИ, 2001 г.
8. Под ред. И.К.Беляевского. Статистика рынка товаров и услуг. Учебник. – М., 2003 г.
9. М.А.Дубров. Компонентный анализ и эффективность в экономике. Учеб. пособие. – М., 2002 г.
10. А.М.Дубров. и др. Многомерные статистические методы. Учебник. – М., 2003 г.
11. Под ред. И.И.Елисеевой. Социальная статистика. Учебник. – М., 2003 г.
12. Ю.П.Лукашин. Адаптивные методы краткосрочного прогнозирования временных рядов. Учеб. пособие. – М., 2003 г.

3.3. Informasion texnik vositalar.

Dars o'tish jarayonida kompyuter vositalaridan, diaproektor slaydlar-dan va har xil sxemalardan, jadvallardan foydalaniladi.

1. Yonsei University, Korea (www.yonsei.ac.kr)
2. MESI (www.mesi.ru).
3. europa.eu.int
4. europa.eu.int/comm/relays/index_en.htm
5. www.euireland.ie
6. www.cec.org.uk
7. www.eurunion.org
8. www.europarl.ie
9. www.europarl.org.uk

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I bob. «MEHNAT STATISTIKASI» FANINING PREDMETI VA USULI.....	4
1.1.«Mehnat statistikasi» fanining predmeti, uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi va asosiy vazifalari.....	4
1.2.«Mehnat statistikasi»da qo'llaniladigan usullar.....	6
1.3.Xalqaro mehnat tashkiloti va uning statistik faoliyati.....	8
1.4.«Mehnat statistikasi»ning ko'rsatkichlari tizimi.....	26
Qisqacha xulosalar.....	29
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	30
Asosiy adabiyotlar.....	30
II bob. MEHNAT POTENSIALI VA MEHNAT RESURSLARI MEHNAT BOZORI STATISTIKASINING O'RGANISH OB'EKTI SIFATIDA.....	31
2.1.Mehnat potensiali va mehnat resurslari haqida tushuncha.....	31
2.2. Mehnat resurslari soni o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar.....	33
Qisqacha xulosalar.....	35
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	36
Asosiy adabiyotlar.....	36
III bob. ISH KUCHI STATISTIKASI.....	37
3.1.Mehnat resurslari balansi.....	37
3.2. Iqtisodiy faol aholi.....	38
3.3 Mikrodarajada band bo'lganlarni statistik o'rganish.....	44
Qisqacha xulosalar.....	48
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	49
Asosiy adabiyotlar.....	49
IV bob. ISHCHI KUCHIGA TALAB VA TAKLIF.....	50
4.1. Ishchi kuchining taklif ko'rsatkichlari.	50
4.2. Ishchi kuchiga talab ko'rsatkichlari	53
Qisqacha xulosalar.....	58
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	59
Asosiy adabiyotlar.....	59
V bob. ISH VAQTI STATISTIKASI.....	60
5.1. Ish vaqti o'lchov birliklari.	60
5.2. Ish vaqti fondlari va ulardan foydalanish.....	60
5.3. Ish davri davomiyligi va undan foydalanish ko'rsatkichlari.....	62
5.4. Ish vaqti balansi.....	63
Qisqacha xulosalar.....	65
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	65
Asosiy adabiyotlar.....	65
VI bob. MEHNAT POTENSIALIDAN FOYDALANISH	

SAMARADORLIGI STATISTIKASI.....	66
6.1.Mehnat unumdorligini statistik o'rganishning nazariy asoslari.....	74
6.2.Unumdorlikning statistik ko'rsatkichlari tizimi.....	78
6.3.Mehnat unumdorligi dinamikasi.....	83
Qisqacha xulosalar.....	92
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	92
Asosiy adabiyotlar.....	93
VII bob. ISHCHI KUCHI QIYMATI STATISTIKASI.....	94
7.1.Ishchi kuchining qiymati tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi.....	94
7.2.Mehnatga haq to'lash ko'rsatkichlari.....	95
7.3.Iste'mol baholari indeksini hisoblash uslubyati.....	99
7.4.Ishchi kuchiga bilvosita xarajatlar statistikasining asosiy ko'rsatkichlari.....	100
Qisqacha xulosalar.....	102
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	103
Asosiy adabiyotlar.....	103
VIII bob. ISHCHI KUCHINING TURMUSH, MEHNAT VA DAM OLISH SHART-SHAROITLARI STATISTIKASI.....	104
8.1.Turmush darajasi tushunchasi va uning ko'rsatkichlari tizimi.....	104
8.2.Aholi daromadlari darajasi va dinamikasi statistikasi.....	105
8.3.Aholi xarajatlari va jamg'armalari statistikasi.....	110
8.4.Aholining moddiy boylik va xizmatlarni iste'mol qilish ko'rsatkichlari.....	111
8.5.CHakana tovar aylanishi statistikasi.....	113
8.6.Aholining bo'sh vaqtdan foydalanish ko'rsatkichlari.....	114
8.7.Aholi turmush darajasini ifodalovchi umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar.....	115
Qisqacha xulosalar.....	117
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	118
Asosiy adabiyotlar.....	118
Glossariy.....	119
Adabiyotlar ro'yxati.....	122
Namunaviy dastur	128